

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE ZAN, TECESSÜS VE GIYBET
KAVRAMLARI ARASI İLİŞKİ VE BU İLİŞKİNİN BİREYSEL VE
TOPLUMSAL YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDAT KARALI
701323009

BURSA 2017

T.C
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
TEFSİR BİLİM DALI

KUR'ÂN-I KERİM'DE ZAN, TECESSÜS VE GIYBET
KAVRAMLARI ARASI İLİŞKİ VE BU İLİŞKİNİN BİREYSEL VE
TOPLUMSAL YANSIMALARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

SEDAT KARALI
701323009

DANIŞMAN
Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

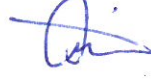
BURSA 2017

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Tefsir Bilim Dalı'nda 701323009 numaralı Sedat KARALI'nın hazırladığı “ **Kur’ân’da Zan, Tecessüs Ve Giybet Kavramları Arası İlişki Ve Bu İlişkinin Bireysel Ve Toplumsal Yansımaları** ” konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 22/12/2017 günü 11:30 – 12:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin çalışmasının başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye
(Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu Başkanı)
Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN
Uludağ Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

Üye
Doç. Dr. Celil KIRAZ
Uludağ Üniv. İlahiyat Fakültesi

Üye
Yrd. Doç. Dr. İlhami GÜNAY
Dumlupınar Üniv. İslami İlimler Fakültesi

Üye

Üye

...../...../ 20.....

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tarih: 11/12/2017

Tez Başlığı / Konusu: **KUR'ÂN'DA ZAN, TECESSÜS VE GIYBET KAVRAMLARI ARASI İLİŞKİ VE BU İLİŞKİNİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL YANSIMALARI**

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 149 sayfalık kısmına ilişkin, 11/12/2017 tarihinde şahsım tarafından *turnitin* adlı intihal tespit programından (Turnitin)* aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezimin benzerlik oranı % 6'dır.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç/dahil
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

11/12/2017
Tarih ve mza

Adı Soyadı:	Sedat KARALI
Öğrenci No:	701323009
Anabilim Dalı:	Temel İslam Bilimleri
Programı:	Yüksek Lisans
Statüsü:	☒ Y.Lisans ☐ Doktora

Danışman
Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

* Turnitin programına Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans/Doktora tezi olarak sunduğum “Kur’an’da Zan, Tecessüs ve Gıybet Kavramları Arası İlişki Ve Bu İlişkinin Bireysel Ve Toplumsal Yansımaları” Başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

22.12.2017

Adı Soyadı : Sedat Karali
Öğrenci No : 701323009
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Programı : Yüksek Lisans
Statüsü : ☒ Y.Lisans ☐ Doktora

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Sedat KARALİ
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : Tefsir
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : XIV + 150
Mezuniyet Tarihi : / / 2017
Tez Danışman(lar)ı : Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

KUR'ÂN'DA ZAN, TECESSÜS VE GIYBET KAVRAMLARI ARASI İLİŞKİ VE BU İLİŞKİNİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL YANSIMALARI

Her insanın şeref ve onuru İslam tarafından koruma altına alınmıştır. Hiçbir kimsenin, bir diğerini töhmet altında bırakması, ayıplarını araştırıp sonra da bunları yaymak suretiyle insan onur ve haysiyetini zedelemesi dinen caiz değildir. Böyle yapmak İslam'da yasaklanmış ve gerekli müeyyideler konulmuştur.

Kur'ân-ı Kerîm'de “Zannın çoğundan sakınınız” buyurularak kötü zann, “(Birbirinizin ayıplarını araştırmak suretiyle) tecessüste bulunmayınız” âyetiyle tecessüs, “Bazınız bazınızı gıybet etmesin” âyetiyle de gıybet yasaklanmıştır. Böylelikle bu üç kavram vesilesiyle insan haysiyeti ve özel hayatı korunmuştur.

Buna rağmen günümüz toplumunun bir bölümü bunları işler hale gelmiştir. Bireye ve topluma olumsuz etkileri olan bu tür davranışların işlenmesinin ve her ikisini de bu tür eylemlere iten bir takım sebepler olmalıdır. İnanç zayıflığı, çeşitli nefsânî duygular ve bunlara bağlı olarak daha birçok sebeplerle işlenen bu eylemlerin toplumun menfaati adına önüne geçilmesi şarttır.

Maddî imkânların çoğalmasına rağmen, yardımlaşma ve dayanışmanın azaldığı günümüz dünyasında, bu tür problemlere çözüm arayıp, toplumu bu sosyal travmadan kurtarmaya katkı sağlamak gerekmektedir.

Bunun için yapılması gereken şeylerden birisi de toplumun güven ve emniyetini ihlal eden bir takım unsurları ortadan kaldırmak olacaktır. Sû-i zan, tecessüs ve gıybet bu unsurlardandır. Zira bunlar, toplum arasında kötülüğün yayılmasına vesile olan etmenlerdendir.

Söz konusu bu üç kavramdan kaynaklanan sorunları bilip, bunlardan kurtulmanın yollarını araştırmak, kardeşlik ve dayanışmayı tesis etmek birey ve toplum adına hayatî önem taşımaktadır.

Anahtar Sözcükler

Zan, Tecessüs, Gıybet, Kur'ân, Birey, Toplum.

ABSTRACT

Name and Surname : Sedat KARALI
University : Uludag University
Institution : Social Science Institute
Field : Temel İslam Bilimleri
Branch : Tefsir
Degree Awarded : Master
Page Number : XIV + 150
Degree Date : / / 2017
Supervisor (s) : Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN

THE RELATIONSHIP BETWEEN SUSPICION PRYING AND GOSSIPING IN THE KORAN AND INDIVIDUAL AND SOCIAL REFLECTIONS OF THIS RELATIONSHIP

The honor and dignity of every human is under protection by the Koran. According to sharia which is the Koranic Law, it is not possible for anybody to damage a humankind's honor and dignity by way of inculcating him or her or prying into his or her shameful deeds and then spread them. To do so has been forbidden in Islam and the necessary sanctions have been put.

In the Holy Koran, ill-intended suspicion is forbidden by saying "one must avoid too much suspicion; prying is forbidden by the verse," one mustn't pry (by way of inquiring into each other's shameful deeds); and gossiping is forbidden by the verse, "some of you shall not gossip about some of you". Thus by these three concepts humankind's dignity and private life is protected.

Despite this, some part of today's society have been committing these. Naturally, there must be some reasons for the committal of such behaviors which have negative effects on both individual and society. For the sake of the society, one should stop such activities which are committed as a result of weakness in faith and different egotistical emotions and related issues.

In today's world, in which wealth has been increasing but social coordination and solidarity has been decreasing, it is necessary to contribute to the recovery of the society from this social trauma by means of searching for solutions to such issues. In order to ensure this one of the necessary things to do is to remove some elements which are breaching the society's trust and safety. ill-intended suspicion, prying and gossiping are among these elements. Because these are the elements which contribute to the spread of the evil among society.

It is vitally important for both individual and society to know the issues stemming from these three concepts and to search for ways to get rid of these issues as well as to establish fraternity and solidarity.

Keyword:

Suspicion, prying, gossiping, Koran, individual, society.

ÖNSÖZ

Allah Teala insanı mükerrer bir varlık olarak yaratmıştır. Ona doğru yolu göstermek için hidayet kitabı Kur'ân'ı ve onu tebliğ ve tebyîn etmek üzere Hz. Peygamber (s.a.v)'i göndermiştir.

İnsanın kurtuluş reçetesi Kur'ân ve Resulüllah'ın sünnetidir. İnsan ancak bu iki rehber tutunduğu müddetçe ahlâken olgunlaşmış olur. Çünkü gerek Kur'ân'da, gerek Resulüllah'ın sünnetinde insana bir ömür boyu lazım olacak güzel hükümler, doyurucu öğütler bulunmaktadır. Bu öğütlerden bir kısmı da zan, tecessüs ve gıybet sorunlarıyla alakalı öğütlerdir.

Zan, tecessüs ve gıybetle ilgili sorunlar günümüz insanının sosyolojik olarak kanayan yarasıdır. Elbette bu sorunları tüm topluma teşmil etmek doğru değildir. Ancak insan, doğası gereği toplumsal bir varlık olduğundan diğer şahıslarla beşerî münâsebeti sosyal bir realitedir. Bu anlamda bu üç kavram (zan, tecessüs, gıybet) insanın hayat aşamalarında devamlı karşısına çıkan önemli unsurlardandır. Kimi durumlarda birey kendisini bu unsurlardan kurtaramamış olmaktadır.

Toplumun bir ferdi olarak hayatın içerisinde bulunmam ve bu üç kavramın yasaklandığı Hucurat sûresi 12. âyetini her okuduğumda kendi kendime “Acaba Yüce Allah bu üç kavramı neden sırasıyla zikrederek yasaklamıştır? Bu kavramların birbirleriyle münasebeti var mıdır?” sorularını yöneltmemin bir neticesi olarak, kıymetli danışman hocamla istişare sonucu bu konuyu ele almaya karar verdim.

Bu küçük çalışmamızı bitirmeyi bizlere nasip eden Yüce Allah'a hamdeder, katında kabul görmesini ve rızasına vesile kılmasını niyaz ederim.

Bu çalışmamızda bana yol gösteren, ufuk açan, bu konuda gayretlendirip teşvik eden, her daim yardım ve tavsiyeleriyle yanımda olan kıymetli tez danışmanım Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN hocama ve katkılarından dolayı Doç. Dr. Celil KİRAZ ile Yrd. Doç. Dr. İlhami GÜNAY hocalarıma, manevî desteklerini esirgemeyen kıymetli dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Sedat KARALI

Bursa 2017

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YÜKSEK LİSANS/DOKTORA İNTİHAL YAZILIM RAPORU	iii
YEMİN METNİ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vi
ÖNSÖZ	vii
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM, KAPSAM VE KAYNAKLARI	2

BİRİNCİ BÖLÜM ZAN

1. TANIMI	5
1.1. Sözlük ve Terim Anlamı	5
2. ZAN İLE MÜNASEBETİ BULUNAN KAVRAMLAR.....	7
2.1. Hisbân (حِسْبَان)	8
2.2. Şek (شك)	10
2.3. Cehl/Cehâlet (جهل - جهالة)	14
2.4. Vehm (وهم)	21
2.5. İlmi (علم)	24
2.6. Yakîn (يقين).....	26
2.7. Kizb (كذب).....	29
2.8. Emanîy (أمانى)	31
3. ZANNIN ÇEŞİTLERİ	34
3.1. Hüsn-ü Zan	37
3.1.1. Vacip Zan.....	38
3.1.2. Mubah Zan.....	41
3.2. Sû-i Zan	42
3.2.1. Küfrü Mûcib Sû-i Zan.....	43
3.2.2. Küfrü Gayri Mûcib Sû-i Zan	46
4. ZANNIN SONUÇLARI	50
4.1. Hüsn-ü Zannın Sonuçları.....	50
4.1.1. Günahtan Koruması	50
4.1.2. Küfür Tehlikesini Bertaraf Etmesi.....	51
4.1.3. Kişinin Vicdanen Mutlu ve Rahat Olmasını Sağlaması	51
4.1.4. Uhrevî Mesuliyeti Ortadan Kaldırması.....	51

4.1.5. Fitnelerin Engellenmesine Sebep Olması	52
4.1.6. Kul Hakkına Düşmekten Koruması	52
4.1.7. Kişinin Kaliteli ve Olumlu Yaşantısına Katkı Sağlaması.....	52
4.1.8. Ayıp Araştırmaya Düşmekten Koruması	52
4.1.9. Birlik, Beraberlik ve Dayanışmayı Temin Etmesi.....	52
4.1.10. Kin ve Düşmanlıkları Ortadan Kaldırması	53
4.1.11. Müslümanlar Arası Muhabbetin Temelini Oluşturması	53
4.1.12. Kişiyi Güvenilir Kılmada Etkin Fonksiyon Yürütmesi	53
4.2. Sû-i Zannın Sonuçları	53
4.2.1. Suçlayıcılık	54
4.2.2. Toplumsal Barışın İmhası	54
4.2.3. Kardeşlik Duygusunu Köreltmesi.....	54
4.2.4. Birlik ve Beraberliği Yok Etmesi	55
4.2.5. Ferdilik ve Keyfilik.....	55
4.2.6. Ailevî Düzenin Bozulması.....	55
4.2.7. Dini Hassasiyetleri Köreltmesi	57
4.2.8. Kul Hakkı İhlalleri	57
4.2.9. Birey Psikolojisinin Etkilenmesi	58
4.2.10. Bireyi Kibre Sevk etmesi.....	58
4.2.11. Güven Zedelenmesi	59
4.2.12. Münafıklık Alameti Olması	59
4.2.13. Günahlara Düşmek	60
4.2.14. İnkâr ve Sapıklık	60
4.2.15. Ahirette Hüsrân.....	61
5. ZANNIN TECESSÜSLE İLİŞKİSİ.....	61
5.1. Sû-i Zannın Tecessüsü Tetiklemeşi.....	64

İKİNCİ BÖLÜM TECESSÜS

1. TECESSÜSÜN TANIMI	67
2. TECESSÜSLE MÜNASEBETİ BULUNAN KAVRAMLAR	67
2.1. Tehassüs (تَحَسُّس)	67
2.2. Kass/Takassus (تَقْصُّص / قَص).....	68
2.3. Taharrî (تَحَرَّى).....	69
3. TECESSÜSE SEVK EDEN FAKTÖRLER	69
3.1. Sû-i Zan	70
3.2. İnanç Zayıflığı	71
3.3. Haset.....	72
3.4. Öfke	73
3.5. Cehâlet.....	74
3.6. Merak.....	75
3.7. Teknolojik Gelişim	75
4. TECESSÜSÜN TEMEL ZARARLARI	77
4.1. Kin ve Düşmanlığı Yayması	77
4.2. Güven Kaybına Neden Olması	77

4.3. Bazı Suç ve Günahlara Zemin Oluşturması	78
5. TECESSÜSÜN MUBAH OLDUĞU DURUMLAR.....	78
5.1. Düşman Hakkında Bilgi Edinmek/İstihbarat.....	79
5.2. Fâsık-ı Mücâhirin Bilinmesini Sağlamak	81
5.3. Evlilik Araştırması Yapmak	82
6. TECESSÜSÜN GIYBETLE İLİŞKİSİ	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM GIYBET

1. TANIMI	89
1.1. Sözlük ve Terim Anlamı	89
2. GIYBETLE MÜNASEBETİ BULUNAN KAVRAMLAR	91
2.1. Nemîme (نَمِيمَة).....	91
2.2. Hemz/Lemz/Gamz (هَمْز/لَمْز/غَمْز).....	92
2.3. Ta'n (طَعْن).....	93
3. GIYBETİN ÇEŞİTLERİ	94
3.1. Sözlü Gıybet	94
3.1.1. Sarîh (Açıktan Söyleyerek Yapılan) Gıybet	94
3.1.2. Tarîzî (Üstü Kapalı Yapılan) Gıybet	94
3.1.3. Sözlü Taklîdî Gıybet.....	94
3.2. Sözsüz Gıybet.....	95
3.2.1. İşârî ve İmâî Gıybet	95
3.2.2. Sözsüz Taklîdî Gıybet.....	97
3.2.3. Kitâbî Gıybet.....	98
4. GIYBETİ TEŞVİK EDİCİ SEBEPLER	100
4.1. Öfkeyi Teskin Etmek.....	102
4.2. Arkadaş Ortamına Ayak Uydurmak	103
4.3. Kötülük Göreceği Hissine Kapılmak.....	105
4.4. Nisbet Edilmek	106
4.5. Gurur ('Ucb).....	107
4.6. Haset	109
4.7. Eğlenmek	111
4.8. İstihzâ	111
5. GIYBETİN ZARARLARI.....	113
5.1. Mâsiyete Neden Olması	113
5.2. Çirkin İş Olması	113
5.3. Vakit İsrâfı.....	114
5.4. Münafıklık Alâmeti Sayılması	114
5.5. Kul Hakkına Neden Olması.....	114
5.6. İlahi Azabı Celbetmesi	114
6. GIYBETİN CÂİZ OLDUĞU DURUMLAR	115
6.1. Tazallüm	116
6.2. Tahzîr.....	117

5.3. Fâsık-ı Mücâhir	118
5.4. Ta'rîf.....	120
5.5. Men'ul-Münker	121
5.6. İstiftâ.....	122

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZAN, TECESSÜS VE GIYBETİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL ETKİSİ VE BUNLARDAN KURTULMA YOLLARI

1. BİREYSEL ETKİSİ.....	125
1.1. Günaha Düşmek	126
1.2. Güven Kaybı.....	126
1.3. Önyargı	126
1.4. Ahlakî Bozulma	127
1.5. Uhrevî Müeyyidelere Maruz Kalma	127
2. TOPLUMSAL ETKİSİ.....	128
2.1. Hukuksal Problemlerin Belirmesi	128
2.2. Ailevî Huzursuzlukların Yaşanması	129
2.3. Yardımlaşma Ruhunun Zayıflaması	129
3. ZAN, TECESSÜS VE GIYBETTEN KURTULMA YOLLARI	129
3.1. Sû-i Zandan Kurtulma Yolları	130
3.1.1. Sû-i Zannın Haram Olduğunu Bilmek	130
3.1.2. Sû-i Zannı Gerçekleştirmemek	131
3.1.3. Sû-i Zannın Psikolojik Sorunlara Neden Olabileceğini Düşünmek ..	131
3.1.4. Empati Yapmak	132
3.2. Tecessüsten Kurtulma Yolları	133
3.2.1. Tecessüsün Kötü Bir Huy Olduğunu Kabullenmek	133
3.2.2. Kusurları Örtmeyi İlke Edinmek	134
3.2.3. Tecessüsle Toplumun İfsâdına Vesile Olduğunu Düşünmek	134
3.2.4. Kendi Ayıplarını Düşünmek	135
3.3. Gıybetten Korunma Yolları	136
3.3.1. Gıybetle Alakalı Âyet ve Hadisleri Okumak	136
3.3.2. Gıybetin Kul Hakkı Olduğunu Düşünmek	139
3.3.3. Gıybetle Çok Şey Kaybedeceğini Bilmek	141
3.3.4. Gıybet Ortamını Terketmek	141
3.3.5. Gıybetini Yapmak İsteddiği Kişinin de Hata Yapabileceğini Düşünmek	142
SONUÇ	143
KAYNAKÇA.....	147

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.md.	: Adı geçen madde
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
Ed.	: Editör
h.	: Hicrî
m.	: Milâdî
r. ahm.	: Radiyallahu Anhüm
r.a.	: Radiyallahu Anh
r.ah.	: Radiyallahu Anha
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu Aleyhi Ve Sellem
sy.	: Sayı
tah.	: Tahkik
ter.	: Tercüme
ty.	: Basım tarihi yok
vb.	: Ve benzeri
vdğr.	: Ve diğerleri
vs.	: Ve sâire
yy.	: Basım yeri yok

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ VE AMACI

Günümüzde İslam âlemi her zamankinden daha çok kardeşliğe muhtaçtır. Aslında yüce kitabımız on dört asır önce " اِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ اِخْوَةٌ " "*Ancak müminler kardeşler,*"¹ buyurarak bu kardeşliği ilân etmiştir. Gerek âyeti kerîmede olduğu gibi Kur'ân yoluyla, gerekse hadîs-i şerîfler yoluyla bu kardeşlik deklare edilmiş ve vahyin ilk muhatapları olan sahâbe-i kirâm (r.ahm) tarafından bizzat uygulanarak canlı tutulmuştur.

Ancak dinimizin ırk ve nesep kardeşliğinden daha üstün tutmak suretiyle ayrı bir önem verdiği bu kardeşlik, çeşitli fitne ve fesat hareketleriyle dejenere olmuş, bozulmuştur. Günümüz İslam âleminin acziyet ve parçalanmışlık hali bunun en bâriz göstergesidir.

Kardeşlik duygularının bozulması dış etkenlerden kaynaklandığı gibi çeşitli iç etkenlerden de kaynaklanmaktadır. Bu iç etkenlerden bir tanesi ve belki de en önemlisi insanların birbirlerine karşı besledikleri sû-i zanları, birbirlerinin ayıp ve kusurlarını araştırmaları ve birbirlerinin arkasından yaptıkları dedikodu ve gıybetlerdir. Zira her üçü de müslümanlar arasındaki ülfet ve muhabbeti bozup birbirlerine sırt çevirmelerine vesile olan temel faktörlerdir.

Müslümanlar arasındaki bu ciddi problem çözüm beklemektedir. Asrı saadette olduğu gibi kardeşliğimizin yeniden tesîsine çok ihtiyaç vardır. Bunu gerçekleştirmek için de müslümanların birbirlerine güvenmeleri gerekmektedir. Bu güveni gerçekleştirecek etmenlerden bir tanesi de toplumun birbirine olan kötü zannını yok etmek, tecessüsten uzak durup gıybetten kaçınmaktır. Bu da Kur'ân ve sünnetin izinden gidip bu iki nassın emir ve yasaklarına riâyet etmekle temin edilebilir. Öyleyse ahlakî yapımızın kötü zan, tecessüs ve gıybet gibi kötü özelliklerden kurtulması için mürâcaât edilecek ilk mercî Kur'ân ve sünnettir.

¹ Hucurât, 49/10.

Genelde bütün kötülük ve günahlara özelde ise sû-i zan, tecessüs ve gıybet günahlarına Kur'ân ve onun açıklayıcısı mahiyetinde olan sünnet perspektifinden bakılması îcâb etmektedir. Zira sünnet, gayri metlûvv bir vahiydir. Sünnetin, Kur'ân'la direkt alâka ve bağı vardır. Dinî hükme kaynak ve delil olması açısından aralarında fark yoktur. Bu bakımdan araştırmamızda konulara açıklık getirmesi bakımından hadîs-i şerîflere de yer verilmiştir.

Çalışmamızda, sû-i zan, tecessüs ve gıybet eylemlerinin hangi sebeplerle yapıldığını bilip bundan kurtulmanın yollarını ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu sayede bu üç kavramın, birbirleriyle ilişkilerinin mevcudiyeti ele alınmış, bunların gerek bireysel gerekse toplumsal bazda yansımaların olup olmadığı; varsa bunların neler olduğu hususu ortaya konulmuştur.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEM, KAPSAM VE KAYNAKLARI

Olaylara mantıksal ve bilimsel yaklaşımlar getirip bir kuram oluşturan ve bundan sonuç çıkaran semantik metoda başvurulmuştur. Yer yer ayetler ve hadisler arası irtibat kurularak bir sonuca varılmaya çalışılmış, yerine göre bazı tespitler yapılarak çıkarımlar elde edilmiştir. İnsan fitratının, doğruyu eğriden ayırt edebilecek özellikte olduğuna hem âyet-i kerîmelerde işâret edilmiş, hem de hadîs-i şeriflerde beyan edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Kur'ân'ı Kerîm'de Yüce Allah (c.c)'ın:

"وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا"

*"Nefse ve ona birtakım kabiyetler verip de iyilik ve kötülüklerini ilham edene yemin olsun ki..."*² âyeti, Resulüllah (s.a.v)'in: "كل مولود يولد على الفطرة" *"Her doğan İslam fitratı üzerine doğar"*³ hadîsi şerîfi bunlardandır. Selîm fitrat filtresinden geçirilen ahlakî doğrular değişmez. Bu doğrular İslamın da kabul ettiği doğrulardır.

Araştırma gerçekleştirilirken konunun mecrâsından çıkılmamasına ihtimam gösterilmiş, gereksiz ve faydasız uzatmalara sebebiyet verebilecek konulara girilmemeye çalışılmıştır.

² Şems, 91/7, 8.

³ Buhârî, "Cenâiz", 93; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 18; Tirmizî, "Kader", 5.

Araştırmada çeşitli klasik ve modern eserlerden istifade edilmiş, konuyu izâh etmeye yardımcı olabileceği düşünülen her türlü kaynaktan faydalanılmaya çalışılmıştır.

Araştırmamızın Kur'ân eksenli olmasına dikkat edildiği için istifade ettiğimiz tefsirlerden başlıcaları şunlardır: Taberî'nin (310/922) *Câmiu'l-Beyân 'an tevîl-i âyi'l-Kur'ân'*, Râzî'nin (606/1209) *Mefâtihu'l-Gayb*'ı, Kurtubî'nin (671/1272) *el-Câmî' li ahkâmi'l-Kur'ân'*, Beyzâvî'nin (685/1286) *Envâru't-Tenzîl ve esrâru't-Tevîl*'i, İbn Kesîr'in (774/1372) *Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm*'i, Nesefî'nin (710/1310) *Medâriku't-Tenzîl ve hakâiku't-Tevîl*'i, Bursevî'nin (1137/1725) *Ruhu'l-Beyân*'ı, Semerkandî'nin (373/983) *Bahru'l-Ulûm*'u, Âlûsî'nin (1270/1854) *Ruhu'l-Meânî*'si, Seyyid Kutub'un (1966) *fî Zilali'l-Kur'ân*'ı.

Kelimelerin anlamları için de klasik kaynaklardan; Cevherî'nin (400/1009'dan önce) *es-Sihâh*, İbn Manzûr'un (711/1311) *Lisânu'l-Arab*, Tahanevî'nin (1158/1745) *Mevsû'atu keşşâfî istilahâtî'l-fünûn ve'l-'ulûm*, Zebîdî'nin (1205/1791) *Tâcu'l-'Arûs* adlı eserleri ile; modern kaynaklardan, İbrahim Mustafa ve ekibinin *el-Mu'cemü'l-Vesît*, Mevlüt Sarı'nın *el-Mevârid* adlı eserlerine müracaat edilmiştir.

Araştırma, bir giriş ve dört bölümde ele alınmıştır. Giriş bölümünde araştırmanın önemine değinilmiş, amacından bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde araştırmadaki yöntem, araştırmanın kapsam ve kaynaklarına da kısaca değinilmiştir.

Birinci bölümde zannın tanımı, ilişkili olduğu bir takım kavramlar ele alınmış, elde edilen veriler ışığında genel olarak zannın çeşitleri iki maddede incelenmiş, her maddeden de ikişer çeşit elde edilerek toplamda dört çeşit zandan bahsedilmiştir. Zannın bir takım sonuçları olduğundan hareketle ve bu sonuçların da tecessüsle bağı olması tezine binâen zannın sonuçlarından bahsedilmiş, tecessüsle olan bağı ortaya konulmaya çalışılmıştır.

İkinci bölümde tecessüsün tanımı yapılmış, tecessüsle ilişkili olduğu düşünülen özel hayat kavramından bahsedilmiş, özel hayatın İslamdaki konumu izah edilmeye çalışılmıştır. Araştırma, tecessüse sevk eden faktörlerin ve tecessüsün temel zararlarının incelenmesiyle devam etmiştir. Tecessüsün mubah olduğu bazı özel durumlara da temas edilen ikinci bölüm, tecessüsün gıybetle olan ilişkisinin ele alınmasıyla son bulmuştur.

Üçüncü bölümde sû-i zan ve tecessüs gibi bireysel ve toplumsal bazda olumsuz etkileri inkar edilemeyen ve insanların kendisini çokça yaptığı gıybetin tanımı, çeşitleri

ve gıybete teşvik edici sebepler üzerinde durulmuş; hangi durum ve hallerde yapılan gıyâbî konuşmaların gıybet kapsamında değerlendirilmeyeceği hususlara temas edilmiştir.

Dördüncü bölümde; neticelerinin bireysel ve toplumsal bazda aynı ya da benzer etkileri doğurması tezinden hareketle zan, tecessüs ve gıybetin, bireysel ve toplumsal etkileri incelenmiştir. Bu üç kavramın (zan, tecessüs ve gıybet) içerdiği anlamlar farklı olduğundan ve her birinden korunma yolları bazı durumlarda değişiklik arz edebileceğinden zan, tecessüs ve gıybetten korunma yolları ayrı ayrı başlıklar halinde yine bu bölümde ele alınmıştır. Ayrıca bu üç kavramın tertibi, ayettteki sıralama esas alınarak yapılmıştır. Araştırmanın genel mahiyeti ve birtakım öngörülleri sonuç kısmında zikrederek çalışmamız noktalanmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

ZAN

1. TANIMI

1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

Zan kelimesi birinci baktan olan (ظَنَّ - يَظُنُّ) kalıbından, sanmak, sezmek, bir şeyi yakînen bilmek, îtikâd etmek, ithâm etmek gibi çeşitli anlamlara gelen mastardır. İsim olarak da kullanılır. Çoğulu, "وتظنون بالله الظنونا" âyetinde olduğu gibi (ظُنُون) olarak gelir. Bazen de kaide dışı (أَظَانِي) şeklinde gelir.⁴

İbn Sîde (458/1066), (أَظَانِي) kelimesi hakkında (أُظُنُّنَةُ) kelimesinin cemîsi olmasının câiz olabileceğini zikreder. Fakat böyle bir kelimeyi tanımadığını beyan eder.⁵

Hilesi zayıf olan adam için⁶ ve kendisi hakkında hayırlı olup olmadığına dair kesin bilgi olmadığından dolayı kendisine güvenilmeyen, hayrı az, ithamlı kişi için “zanûn (ظُنُون)” ifadesi kullanılır.⁷ “Zanûn” ise zanne fiilinden “feûlun” vezninde mubâlağa sîgasıdır.

Aynı şekilde suyun olup olmadığı bilinmeyen kuyu için (يُتَرَّ ظُنُون), ödenip ödenmeyeceği belli olmayan borç için ise (دَيْنٌ ظُنُون) ifadesi kullanılır.⁸

⁴ İbn Manzûr, Cemâluddîn Ebu'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Ebi'l-Kâsım b. Hikbe, (711/1311), *Lisânü'l-'Arab*, I-VI, Dâru'l-Meârif, Kahire, 1119, C. XIII, s. 2762

⁵ İbn Manzûr, a.g.e., C. XIII, s. 2762.

⁶ Zebîdî, Seyyid Muhammed Murtaẓâ (893/1487), *Tâcu'l-'Arûs*, I-X, el-Matbaatü'l-Hayriyye, Kâhire, 1306/1888, C. IX, s. 272.

⁷ İbn Manzûr, a.g.e., C. XIII, s. 274.

⁸ Cevherî, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd (400/1009'dan önce), *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, I-VII, tah. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1990, C. VI, s. 2160.

Bir şeyin kendisinde bulunması zannolunan yere, müellife bilgi kaynağı olan şeye, “Mezınne” (مَظْنَنَة) denilirken, kendisine güvenilmeyen töhmetli kişiye ve hayrı az olan adama da (رَجُلٌ ظَنُونٌ) denir.⁹

Râğıb el-İsfehânî (502/1108) zannı “*bir emâreden hâsıl olan kanâat*” şeklinde tanımlar; emârenin güçlü olmasının ilme götüreceğini, zayıf olmasının da vehim sınırını aşamayacağını belirtir.¹⁰

Buna göre, zan; dış dünyada meydana gelen birtakım olguların iç dünyada yorumlanan bir takım hüküm ve kararlara dönüşmesi ile meydana gelip, gerçeğe yakın olup olmaması itibariyle ilim ve vehim arasında gidip gelen bir zihinsel hareketliliklerdir diyebiliriz.

Tahânevî (1158/1745) de zannın, lügat yönünden vehim ile arasında hiçbir farkının olmadığını zikreder.¹¹ Lüğavî olarak vehim ile eşanlamlı olduğunu belirtmek ister.

Bu durumda zannın, gerçekle alakasız hayal mahsulü olan belirsiz fikir ve düşüncelerden oluşan zihinsel bir aksiyon olduğu tanımlaması yapılabilir. Zîra vehim de bu anlama gelmektedir. O zaman zanna gerçek dışı zihnî ve fikrî bir akış genellemesi yapılması mümkün gözükmemektedir

İbn Manzûr (711/1311) ise zannın şekk ve yakîn anlamına geldiğini bildirmiş, ancak yakînin iyânî (kesin ve açık) değil, tedebbürî (düşünsel) olduğunu vurgulamıştır. İbn Manzûr’a göre iyânî olan yakîn, ancak ilim ifade eder, ilimden başka bir şeyi ifade etmez.¹²

Cevherî (400/1009’dan önce) ise, “*zan mâruftur*” kaydını koyarak ilk olarak akla gelen meşhûr manasını kasdetmiştir.¹³

⁹ Mevlüt Sarı, *el-Mevarid Arapça Türkçe Lügat*, İpek Yayınları, İstanbul, t.y., s. 958.

¹⁰ Ebu’l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, (502/1108), *el-Müfredât fî Ğaribi’l-Kur’ân*, tah. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru’l-Marife, Beyrut, t.y, s.317.

¹¹ Tahânevî, Muhammed Alî b. Alî b. Muhammed el-Hanefî (1158/1745), *Keşşâfu Istılâhâtî’l-Fünûn*, I-IV, tah. Ahmed Hasen, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 1418/1998, C. II, s. 939.

¹² İbn Manzûr, a.g.e., C. XIII, s. 2762.

¹³ Cevherî, a.g.e., C. VI, s. 2160.

Zanna, gerçeklik ihtimali yüzde ellinin üzerinde bulunmakla beraber kesin olmayan bilgi ve hükümdür şeklinde tanımlamalar da yapılmıştır.¹⁴

Bu tanımlama zannın gerçekle ilişkisinin az da olsa olduğunu gösterir. Ancak bu zannın, gerçek olduğu anlamına gelmez. Zan ile hareket etmeyi gerektiren bir tanımlama da değildir. Zira Kur'ân-ı Kerîm'de zannın bir kısmının günah olduğu belirtilmiştir.¹⁵

Ayrıca bu tanımdan bu gerçeklik payından hareketle henüz gerçekliği kesinleşmemiş bir bilginin kalpte kesinmiş gibi hükümleşmiş ve karar bulmuş halidir hükmü çıkabilir. Bu hükmün oluşmasının nedeni de bilginin hakikatini, gerçek olup olmadığını soruşturup araştırmadan gerçeğe yakın bile olsa birtakım işaretlerle gerçekmiş gibi yorumlamasıdır.

Sonuç olarak zanna, bir takım gerçeklerden ya da gerçeğe yakın emârelerden hareketle vicdanda oluşup kesinlik ifade etmeyen olguların kesin olup olmadığını araştırmadan zihinde bunu benimsemek ve bu olgulara göre davranış sergilemek anlamı yüklenebilir.

2. ZAN İLE MÜNASEBETİ BULUNAN KAVRAMLAR

Zan kelimesi sanmak, yakînsiz bilmek anlamına gelmesi itibariyle (حَسِبَ . يَحْسِبُ) babından gelen (حَسِبَان) kelimesiyle, yakînî ve kesin bilgi olmaması anlamına gelmesi itibariyle (شَكَّ) kelimesiyle, çoğu zaman insanları zanna sevk eden olayların iç yüzü hakkında kişinin kesin malumatı olmamasından dolayı (جَهْلٌ . جِهَالَةٌ) kelimesiyle, ilim olarak ortaya çıkan bir durum olmaması ve yersiz bir düşünce olarak zihinde cereyân eden fikir olması itibariyle (وَهْمٌ) kelimesiyle semantik açıdan münasebeti bulunmaktadır.

¹⁴ Hayrettin Karaman, vdğr., *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, D.İ.B Yayınları, Ankara, C. V, s. 96, 2012.

¹⁵ Hucurat, 49/12.

Zan, kesinleşmiş bir bilgi özelliğini taşımadığından (يَقِين) kelimesi ile, vakiya zâhirde tahakkuk eden olay ve olguya muhâlif bir bilgi olması ihtimaline binaen (عِلْم) kelimesine zıttır.

Zan ile ilgili münasebeti bulunan bu kavramları şu şekilde izah etmek mümkündür:

2.1. Hisbân (حِسْبَان)

Hisbân, dördüncü baptan gelen (حِسِبَ . يَحْسِبُ), ya da altıncı baptan gelen (حِسِبَ . يَحْسِبُ) fiil kalıbının mastarıdır. Bu mastar (حَسِبَ), (حَسِبَ), (حَسِبَ) şeklinde de gelir.¹⁶ Hastalıktan cildi beyazlaşmak ve zannetmek manalarına gelir. İsmi fâil yerinde gelen sıfatı müşebbehesinin müzekker formu (أَحْسَبَ) müennes formu ise (حَسِبَتْ) şeklinde gelir. Her ikisinin de cemîsi (حُسِبَ) olarak gelir.¹⁷

(حَسِبَ . يَحْسِبُ) şeklinde birinci bâbın kalıbından geldiği zaman da mastarı (حَسَبًا) şeklinde “saymak, takdir edip ölçmek, azap, belâ, yıldırım” manalarına gelir.¹⁸

(حَسِبَ . يَحْسِبُ) şeklinde beşinci bâbın kalıbından geldiğinde ise mastarı (حَسِبًا) şeklinde “kendisi ve ecdâdı için şerefîn sâbit olması” anlamlarına gelmektedir.¹⁹ Bunlardan (حِسْبَان) kelimesinden fiil ya da isim olarak türeyen ve çeşitli anlamlara gelebilen kelimelerin Kur’ân-ı Kerîm’de zikri çokça geçmektedir. “Hisbân”ın müştaklarının, zan ile ilgisi ve münâsebeti olan âyeti kerîmelerde, insanların yakînen bilmedikleri konular hakkında zan yoluna mürâcâât ettikleri anlatılır.²⁰

Ayrıca bu âyetler, bu profildeki insanların zannettiklerinin aksinin çıkma neticesini doğurabileceği ve çoğu zaman bunların yanılabilirliği uyarısını da içinde

¹⁶ Sarı, a.g.e., s. 301.

¹⁷ İbrahim Mustafa, vdğr., *el-Mu’cemü’l-Vasît*, Dâru’d-Dave, İstanbul, 1992. C. I, s. 171.

¹⁸ Sarı, a.g.e., s. 301.

¹⁹ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. I, s. 171.

²⁰ Bakara, 2/78; Nisâ, 4/157; Yunus, 10/36.

barındırır. Bazen de bu tür zanların, sahiplerini zannettikleri şeyin doğru bir şey olduğuna inandıkları için iyi olmaktan ve iyilik yapmaktan alıkoyarak hakikatten saptırabileceği îkâzı verir. Bunlar ifâde edilirken zan anlamına gelen (حَسِبَ يَحْسَبُ) fiilinin müştakları kullanılır.

Meselâ Câsiye sûresi 21. âyeti kerîme’de kötülük işleyenlerin kendilerini imân edip sâlih amel işleyenler gibi zannettikleri haber verilmekte olup, bunların bu zanlarıyla ne kadar kötü bir tutum sergiledikleri bildirilmektedir:

"أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً مَحْيَاهُمْ وَمَمَاتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ"

*“Yoksa kötülük işleyenler kendilerini, inanıp sâlih amel işleyenler gibi kılacağımızı, hayatlarının ve ölümlerinin bir olacağını mı sanıyorlar? Ne kötü hüküm veriyorlar!”*²¹

Burada “sanıyorlar, zannediyorlar” anlamı “hasibe” mâzî kalıbı ile ifâde edilmiştir. Bu, hasibe’nin mefhûmuyla “zanne”nin mefhûmunun bazı durumlarda aynı olabileceğinin ve birbirlerinin yerinde kullanılabileceğinin kanıtıdır. Tabîki bu, bütün durumlarda birbirlerinin yerinde kullanılacağı ve birbirlerinin alternatifi olduğu anlamını barındırmaz. Zîra gerek “hasibe” fiili ve müştakları, gerekse “zan” fiili ve müştaklarının mevcut manalarının dışında bir takım manalara geldiği bilinen bir husustur.

Yine bu âyetten anlaşıldığına göre, yanlış yolda ve yanlış inançta bulunanlar, sâhip oldukları akîdelerin, işledikleri amellerin iyi olduğu kanısına kapılmaları, (yani bu çeşit zanları) kendilerinin iyi bir birey olmalarının önüne geçmiş, kendilerini iyilik yapmaktan, sevâp işlemekten, doğru inanca sahip olmaktan alıkoyarak saptırmıştır. Onların hak ve hakîkatten, hayırlı olmak ve hayır yapmaktan sapmaları bu kötü ve yanlış zanları sebebiyle olmuştur. Bu tip zan ise itikâdî özelliği içinde barındıran içsel bir hüküm olup Allah Teâlâ tarafından yerilmiştir. Buna benzer bir âyet Ankebût sûresi’nde geçmektedir.²²

Yine Muhammed sûresi 29. âyetinde:

²¹ Câsiye, 45/21.

²² Ankebût, 29/4.

" أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ أَنْ لَنْ يُخْرِجَ اللَّهُ أَضْغَانَهُمْ "

"Yoksa kalplerinde hastalık olanlar Allâh'ın, kinlerini ortaya çıkarmayacağını mı sandılar?" buyurulmuştur.²³

Âyeti kerîmede Allâh Teâlâ, münâfıklar hakkında "kalplerinde hastalık olanlar" ifâdesini kullanmakta ve onların, içlerinde besledikleri kîni, nefreti Allâh'ın çıkarmayacağı zannına kapıldıklarını haber vermektedir.

Bu hitap tarzı istifhâm edatıyla gelip, buradaki istifhâm da istifhâm-ı inkârî (menfî olarak ifâde edilen sorunun müsbet murâd olunması veya aksi şeklinde meydana gelen soru çeşidi) olduğundan Allâh Teâlâ'nın murâdî; "Allah onların dilediği zamanda kinlerini ve nefretlerini çıkarmaya kâdirdir", anlamıdır.

Bundan, münâfıkların bu zanlarının hakîkatin hilâfına bir düşünce ve inanç olduğu, işin ve hakîkatin zannettikleri gibi olmadığı ve bu vesileyle yanlış işler ve inançlara devam ederek sapıttıkları sonucu çıkar. Bu çeşit zanna dayalı bir hükmün insanı saptırabileceği işâreti verilir. Başka ayetlerde de bu nevi hüsrana uğrayan kafirlerden de bahsedilmektedir.²⁴

Sonuç olarak hisbân ve bundan müştak olan fiiller zan ile semantik olarak böyle bir ilişki içerisindedir.

2.2. Şek (شَكٌّ)

Zan kelimesiyle münâsebeti bulunan kelimelerden birisi de şek (شَك) tir. Bunun eş anlamlısı (رَيْب) dır. Peygamber efendimiz (s.a.v): " دَعْ مَا يُرِيكَ إِلَى مَا لَا يُرِيكَ " "...Sana şüphe veren şeyi bırak, şüphe vermeyene yönel", buyurmuştur.²⁵ Rayb'in çoğulu, (رَيْبٌ) şeklinde gelir.

²³ Muhammed, 47/29.

²⁴ Konuyla ilgili olarak Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: "(Ey Muhammed) De ki: Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları halde dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber vereyim mi? Onlar Rablerinin ayetlerini ve Ona kavuşacaklarını inkar eden, böylece amelleri boşa çıkan, o yüzden de kıyamet gününde amelleri için bir terazi kumayacağımız kimselerdir." (Kehf, 18/103,104,105)

²⁵ Buhârî, "Büyü" , 3; Tirmizî, "Kıyâme", 60.

Ayrıca “rayb”in başlangıcının şek olduğu söylenir.²⁶ Ancak aralarında şöyle bir ayrımın olduğu zikredilir: Rayb, psikolojik bir durum, şek ise bunun doğurduğu zihinsel sıkıntı, bir şeyin varlığı veya yokluğu, doğruluğu veya yanlışlığı konusundaki kuşku ve tereddüttür.²⁷

Kelime olarak şek; birinci bâbın (شَكَّ . يَشْكُ) kalıbından gelen; bir şey hakkında şüphelenme, zannetme, bitişme, yarma, karışma, lüzum görme gibi anlamları ihtivâ eder.²⁸ Terim olarak ise; isbât (varlığı) ile nefy (yokluğu) arasında zihnin hüküm verme hususunda tereddüt ve tevakkuf ettiği, nefsânî bir hal anlamına gelmektedir.²⁹ Çoğulu, (شُكُوك) olarak gelir.

Eşyanın hakikatini isbât ile inkâr arasında gidip gelen felsefe akımına (الشُّكَّاوُونَ) denir. İslam felsefesinde (صُوفِسْطَائِيَّة) fırkasından (لَا أَذْرِيَّة) diye bilinen bir fırka da bu isimle anılır.³⁰

Şek, doğruluğu ve yanlışlığı hususunda ilmî yetersizlik gibi çeşitli sebeplerden dolayı kesin bir kanâatin oluşmamasına da denir.

İbnü'l-Cevzî, (597/1201) Kur'ân'da zan kelimesinin şek, yakîn, töhmet, husbân³¹ ve kizb karşılığında kullanıldığını zikreder ve bunlara misaller getirir.³²

Bunlardan zannın, şek anlamına gelebileceğine şu âyeti kerîmeyi misal olarak getirmiştir:

”إِنَّهُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ“

“Onlar ancak zan (şek) ederler.”³³

²⁶ Tahânevî, a.g.e., C. I, s. 780.

²⁷ Mustafa Çağrı, “Şüphencilik”, *DİA*, İstanbul, 2010, C. XXXIX, s. 266.

²⁸ İbrahim Mustafa, vdğr., a.g.e., C. I, s. 536.

²⁹ İbrahim Mustafa, vdğr., a.g.e., C. I, s. 537.

³⁰ İbrahim Mustafa, vdğr., a.g.e., C. I, s. 490, 491.

³¹ Kanaatimizce bu kelimenin “husban” şeklinde zabtında suhûlet olmuştur. Zira doğrusu “hisban” şeklinde kesreli olandır. Zira “Husban”, Kur'ân'da kimi yerde ince bir ayar, (الشمس والقمر بحسبان) gibi; kimi yerde de azap ve bela anlamında kullanılmıştır. (ويرسل عليها حسباناً من السماء فتصبح صعيداً زلقاً) gibi. “Hisban” ise zan demektir.

³² Cemâluddin Ebu'l-Ferec Abdurrahmân İbnü'l Cevzî, (597/1201) *Nüzhetü'l-A'yün en-Nevâzir fî ilmi'l-vucûh ve'n-Nezâir*, tah. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1987, s. 425, 426.

Allâh Teâlâ, Sad sûresi 8. âyetinde müşriklerin, Kur'ân'ın Allah tarafından olduğuna karşı inançlarında şüphe duyduklarını, bu yüzden inkâr ettiklerini haber vererek şöyle buyuruyor:

"ءَأُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا بَلْ هُمْ فِي شَكٍّ مِنْ ذِكْرِي بَلْ لَمَّا يَدُوقُوا عَذَابَ"

"O zikir (Kur'ân) içimizden O'na mı indirildi? diyerek kalkıp gittiler. Hayır! Onlar benim zikrim Kur'ân'dan şüphe içerisindedir. Hayır! Henüz azâbımı tatmadılar".³⁴

Müşrikler, aralarında zengin ve riyâset sahibi kişiler dururken, Kur'ân'ın Hz. Muhammed (s.a.v)'e indirilmesini kıskanıp, onun hak bir kitap olmadığını zannetmiş, Allah Teâlâ tarafından indirildiği konusunda şüphe etmişlerdi. Bu şüpheleri, (şek) onların Kur'ân'ı inkâr etmelerine neden olmuştur.

Müşriklerdeki bu şüphenin oluşmasında, onların Peygamberimiz (s.a.v) ve Kur'ân-ı Kerîm hakkındaki olumsuz zanları yatmaktadır. Şöyle ki, peygamberliğe, ancak içlerindeki riyâset sahibi zenginlerin uygun olabileceğini düşünmüşler, dolayısıyla Kur'ân-ı Kerîm'in de riyasete elverişli ve zengin kesime indirilmesi gerektiğini zannetmişlerdir. Böylece, Kur'ân hakkında şüpheye düşmüşlerdir.

Müşriklerin bu zanlarının kendilerini Kur'ân hakkında şüpheye sevketmesi, zan ile şek kavramları arasında sebep sonuç ilişkisi açısından bir alâkanın olduğunu göstermektedir.

Zannın, şek ile münâsebetinin bulunduğu dâir delil niteliği taşıyabilecek bir diğer âyet şudur:

"وَقَوْلِهِمْ إِنَّا قَتَلْنَا الْمَسِيحَ عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ رَسُولَ اللَّهِ وَمَا قَتَلُوهُ وَمَا صَلَبُوهُ وَلَكِنْ شُبِّهَ لَهُمْ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِلَّا اتِّبَاعَ الظَّنِّ وَمَا قَتَلُوهُ يَقِينًا"

"Biz, Allah'ın peygamberi Meryem oğlu İsa Mesîh'i öldürdük demelerinden dolayı kalplerini mühürledik. Oysa O'nu öldürmediler ve asmadılar. Fakat onlara öyle gibi gösterildi. O'nun hakkında anlaşmazlığa düşenler bu konuda kesin bir şüphe (şekk)

³³ Bakara, 2/78.

³⁴ Sad, 38/8.

*içerisindedirler. O hususta hiçbir bilgileri yoktur. Sadece zanna uyuyorlar. O'nu kesin olarak öldürmediler”.*³⁵

Bu âyette Allâh Teâlâ İsa (a.s)’ı Yahûdîlerin şerrinden nasıl koruduğundan bahseder. O’nu öldürüp asmadıklarını zikreder. Bu konuda aralarında anlaşmazlık ve ihtilâfın çıktığını, dolayısıyla O’nun ölümü ile ilgili derin bir anlaşmazlığa düştüklerini haber verir. Bunu beyân ederken, “ لَفِي شَكٍّ مِنْهُ ” ifadesini zikreder. İçlerine düştükleri hali “şek” kelimesi ile ifade eder. Âyetin devamında da bu anlama paralel olarak “ مَا لَهُمْ بِهِ مِنْ ” kavlinin zikredilmesi ile kendileri hakkında anlaşmazlığa düşüp derin bir şüphe içerisine girdikleri halin onların zanlarından ibâret olduklarını, bu konuda ellerinde kesin bir bilgi ve ilim bulunmadan hevalarına göre hüküm verdiklerini belirtir.

Bu da gösteriyor ki herhangi bir mesele hakkında kesin bir bilgi bulunmaması, kişiyi o mesele hakkında zan yapmaya sevkeder. Zan ile kesin bir bilgi elde edilemeyeceğinden eldeki mevcut bilgisi onu şüpheye zorlar. Bu ise, zan ile şekkin, lâzımiyet ve melzûmiyet açısından aralarında ilişkinin varlığını gösterir.

Zannın, şek ile olan münâsebetini gösteren bir diğer âyet ise şudur:

“وَمَا يَتَّبِعْ أَكْثَرُهُمْ إِلَّا ظَنًّا إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِمَا يَفْعَلُونَ”

*“Onların çoğu zandan başka bir şeye uymaz. Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz. Allah onların yapmakta olduklarını pek iyi bilendir”.*³⁶

Bu ayetteki zanna, temelsiz, mesnetsiz tahmin; hakka ise Allah (c.c) olduğu manasını verenler olduğu gibi, zannı “şek” anlamında kullanıp, hakk kelimesine ise “yakîn” ve kesin bilgi manasını verenler de vardır.

Taberî (310/922) buradaki “zan” kelimesine kuşku (şek), “hak” kelimesine ise yakîn anlamını verdiğini zikreder.³⁷ Bu da zannın şek ile yakın bir ilişkisinin olduğunu gösterir.

³⁵ Nisâ, 4/157.

³⁶ Yunus, 10/36

³⁷ Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vili Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, tah. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001, C. XII, s. 181.

Kurtubî, (671/1272) zannın, hüküm vermenin câiz olduğu ve hüküm vermenin câiz olmadığı şeklinde iki halinin bulunduğunu belirtir. Kendisiyle hüküm vermenin câiz olduğu zannın, delillerden herhangi birisiyle kuvvetleşip bilinen zan olduğunu, kıyas ve haberi vahid gibi şerîatın hükümlerinin çoğunun zannı gâlib üzerine bina edildiğini zikreder. Kendisiyle hüküm vermenin câiz olmadığı ve haram olan zannın ise “herhangi bir delil olmaksızın insanın nefsine (kalbine) bir şeyin düşmesidir”, der ve bunun “şek” olduğunu zikreder.³⁸ Kurtubî’nin bu bilgisi ışığında zannın şek ile olan münasebeti anlaşılabilir.

Ayrıca “şek”, bir şeyin varlığı ile yokluğu arasında tereddüt etmek ya da bir şeyin hakikat mi yoksa hilâfî hakikat mi olduğu hususunda kesin bir delil ve emârenin olmamasıdır. “Zan” ise bir şey hakkında kesin bilgiye sahip olmadan yürütülen fikir ya da inanç olduğundan şekke en yakın kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu da “zan”na en yakın kavramın “şek” olduğu³⁹ tezini destekler.

2.3. Cehl/Cehâlet (جهل . جهالة)

Zannın semantik olarak ilişki içinde bulunduğu kelimelerden bir tanesi de “cehl” dir. “Cehl” ve “cehâlet” dördüncü bابتan (جهل . مجهل) mastar isimdir. İsmi fâili (جهال) ismi mefûlû ise (مجهول) olarak gelir. “Câhilun”un cemîsi ise (جُهَل جُهَلَة) ve (جُهَلَاء) olarak çeşitli şekillerde gelir. Mubâlağa kalıbı ise (جَهول)’ dur. “انه كان ظلوما جهولا”⁴⁰ âyet-i kerîmesinde bu vezinde gelmiş ve insanoğlunun ziyadesiyle câhil olduğu vurgulanmıştır. “Cehûlun” kelimesinin çoğulu da (جُهَل) olarak gelir.⁴¹

Cehl/cehâlet, ilm ve mârifetin zıddı olup, âyeti kerîme ve hâdîsi şeriflerde çokça yer alır. Zemmedilen bir haldir. “Bilmemek, ilimden mahrum olmak, tanımamak,

³⁸ Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekir, el-Kurtubî, (671/1272) *el-Câmî li Ahkâmî'l-Kur’ân*, I-XXIV, tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2006, C. XIX, s. 397, 398.

³⁹ Mustafa Çağrııcı, “Zan”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLIV, s. 121.

⁴⁰ Ahzâb, 33/72.

⁴¹ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. I, s. 143, 144.

hakkı zâyi etmek, nâdanlık, tecrübesizlik, gençlik” gibi anlamlara gelmektedir.⁴² Cehâlet, küfrün sebeplerinin ilkidir.⁴³

Cehâlet iki kısma ayrılır:⁴⁴

Biri “cehl-i basît”: Bilinmesi şânından olan, yani bilinmesi zorunlu olan bir şeyi bilmemeye denir.⁴⁵ Yani bilmediğini bilmek ve câhilliğini kabul edip îtiraf etmek sûretiyle yapılan câhilliktir.⁴⁶ Öğrenilmesi gereken ilimleri öğrenmemek, herhangi bir şey hakkında bilgi sahibi olmamak gibi.

Bir diğeri de “cehl-i murekkeb” ki; vâkıya mutâbık olmayan bir şeye uygunmuş gibi kesin bir şekilde inanmaya denir.⁴⁷ Başka bir deyişle bilmemekle beraber bilmediğini de bilmemek, câhil olduğu halde cehâletini kabul etmeyip kendini âlim zannetmek sûretiyle yapılan câhillik.⁴⁸ Ateistlerin, Allâh Teâlâ’nın mevcûdiyetini bilmemeleri gibi. Çünkü bunlar inandıklarının doğru olduğunu zanneder, cehâletlerini kabullenmezler.

Özel olarak Araplar’ın İslam’dan önceki dini ve sosyal hayat telakkilerini, genel olarak da kişilerin ve toplumların günah ve isyanlarını ifade eden bir terimdir.⁴⁹ Araplar’ın yaşadığı bu döneme “câhiliye dönemi” denir. Zira o zamanın insanları kesin hakikat olan İslam ve İslam ahlâk ve ahkamından habersiz idiler. İslam kendilerine bildirilmemişti. Kendilerine hakîkatte hiçbir fayda ve zarar vermeyecek olan taştan ya da tahtadan, bazen de helva gibi yiyilebilecek türden îmâl edilmiş putlara, Allah katında kendilerine şefâatçi olur inancı ve zannıyla taparlardı. Onlardan medet umarak büyük bir cehâlet bataklığına saplanırlardı. Bu, onların taptıkları putların kendilerine hiçbir fayda temin edemeyeceği hakîkat ve bilgisinden yoksun/câhil olmaları sebebiyleydi. Her ne kadar câhiliye dönemine bu adın verilmesinin nedeni olarak mahza bilgisizlik değil de, ahlâkî olgunluk ve inceliğin karşıtı bir cahilliğin o dönemde yaygın oluşu

⁴² Abdullah Yeğîn vdğr., *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, Tükdav, İstanbul, 1995, s. 139.

⁴³ Muhammed b. Pîr Ali el-Birgîvî, (981/1573), *Tarîkat-ı Muhammediyye ve Sîret-i Ahmediyye*, tah. Muhammed Hüsnî Mustafa, ed. A. Faruk Beşikçi, çev. Muhammed Fatih Güneş, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 214.

⁴⁴ Birgîvî, a.g.e., s. 214.

⁴⁵ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. I, s. 144.

⁴⁶ Yeğîn vdğr., a.g.e., s. 139.

⁴⁷ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. I, s. 144.

⁴⁸ Yeğîn vdğr., a.g.e., s. 139.

⁴⁹ Mustafa Fayda, “Cahiliye” DİA, İstanbul, 1993, C. VII, ss. 17,18.

gösterilse de, onları bu ahlâkî zafiyetlere düşüren sebepler düşünüldüğünde, bu sebeplerin temelinde hakikat bilgisinden mahrum oluşlarının olduğu bilinir. Zira hakikat olan İslam geldikten sonra ahlâkî çöküntünün ortadan kalkması bunun en bariz delillerindendir. Asrı saâdeti saâdet asrı yapan temel faktör de; İslam'ın, cehaletin karşısında oluşu ve ilme verdiği önemden ileri gelmektedir. O dönem insanların ekserisinin bu hakikati bilmekten mahrum olmaları, o dönemin câhiliye dönemi olarak anılmasına neden olmuştur.

O halde herhangi bir hakîkatin bilgisinden mahrum kalmak cehâleti getiriyor ve gerektiriyorsa, zan da bir şey hakkında kesin bilgi olmadan karar vermekse, bu iki kelime arasında semantik (anlamsal) bir münâsebetin olduğu düşünülebilir. Diğer bir deyimle zan, bir şey hakkında kesin olmayan bir bilgi ve veriye göre hüküm vermek ve o veriye göre kanaat sahibi olmaksızın, cehâlet de; hükmü, bilmeden (cehl-i basît), ya da bilmediğini bilmeden (cehl-i mürekkep) vermek olduğuna göre, cehâletle bir ilgisinin olmaması düşünülemez. Nitekim zanneden kişi gerçeği bilmediği, onu bilmekten câhil kaldığı için zan yapar. Eğer gerçeği bilse, bu, onun için zan olmaktan çıkar ve kesinleşmiş ilim olur. Yeter ki bilgi edinme yolları sahih, kaynağı sağlam, kesinliği tam olsun. Kur'ân-ı Kerîm'de Allâh Teâlâ:

"يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن جَاءَكُمْ فَاسِقٌ بِنَبَأٍ فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلَىٰ مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ "

*“Ey imân edenler! Size bir fâsık haber getirirse, bilmeyerek bir topluluğa zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için, o haberin doğruluğunu araştırın”*⁵⁰ buyurarak, fâsiklardan gelecek olan her türlü habere şüphe ile yaklaşıp doğruluğunun araştırılmasını emretmiştir.

Fâsıklık, yalanı ve günahı kendine âdet edinen kişinin özelliklerindendir. Zîra Kurtubî tefsirinde geçtiğine göre İbn Zeyd, Mukâtil ve Sehl b. Abdullah, fâsığın, çok yalan söyleyen kimse olduğunu zikreder.⁵¹ Fâsık kişi Allah (c.c)'tan gereği gibi korkmadığından ve Allah Teâlâ'nın emirlerine karşı lâubali davrandığından, onun haberlerine uyararak davranış sergilemek kişiyi günaha ya da hataya düşürebilir.

Bu âyeti kerîmede geçen:

⁵⁰ Hucurât, 49/6.

⁵¹ Kurtubî, a.g.e., C. XIX, s. 368.

"فَتَبَيَّنُوا أَن تُصِيبُوا قَوْمًا بِجَهَالَةٍ فَتُصْحَبُوا عَلٰى مَا فَعَلْتُمْ نَادِمِينَ"

“Bilmeyerek bir kavme zarar verip yaptığınıza pişman olmamak için o haberin doğruluğunu araştırın”⁵² ifâdesi ile fâsık insanların doğru ve gerçekle alâkası olmayan haberleri getirme alışkanlıklarına sahip oldukları ve müslümanların bu haberlerin gerçeğe aykırı olabileceğinden haberleri olmayarak, câhilce o haberler doğrultusunda hareket edip yanlış kararlar vermek suretiyle toplum ve topluluklara zarar verilebileceği îkâzı yapılmaktadır.

Bu âyetin sebebi nuzûlünde de belirtildiği gibi Allah Resûlu (s.a.v) ve mü'minler, zekat toplaması için Mustalikoğullarına gönderilen, Velîd b. Ukbe b. Ebî Muayt'ın getirdiği haberi araştırmadan hareket etmiş olsaydı belki de müslüman bir halk helak olacaktı. Halbuki, Mustalikoğulları Allah Resûlünün (s.a.v) zekat toplamak için gönderdiği Velîd'i karşılayıp ikrâm etmeyi düşünmüşlerdi. Toplanmaları bunun içindi. Velîd ise Mustalikoğullarının irtidât ettiğini ve kendisiyle savaşmak için toplandığını zanneder ve geri döner. Allah Resûlü (s.a.v)'e: “*Mustalikoğulları dinden döndü. Zekat vermeye yanaşmadı*” şeklinde beyanlarda bulunur. Bunun üzerine Allah Resûlu (s.a.v) haberin doğruluğunu araştırması için Hâlid b. Velîd'i Mustalikoğullarına gönderir. Hâlid, Mustalikoğullarının ezanlarını okuduğu, namazlarını kıldığını görünce olayın bir yanlış anlamadan ibâret olduğunu anlar ve bunu Allah Resûlüne bildirir.⁵³

Başka bir rivâyette ise Allah Resûlünün bu kabileyle savaşmak istediği, fakat kabile heyetinin kendisine gelip durumu izah ettiği, Allah Resûlünün de savaşmaktan vazgeçtiği zikrolunur. Bu olaylar üzerine bu âyeti kerîme nâzil olur.⁵⁴

Diğer bir rivâyet ise âyette fâsık diye nitelendirilenin Velîd olmadığı, Velîd'e Beni Mustalikten haberi getiren birisi olduğu zikredilir. Zira Hz. Peygamber (s.a.v)'in ashabının doğru ve takva sahibi insanlar olarak kabul edildiğinden ayette geçen “fâsık” kelimesi, Velîd'e haberi taşıyan o meçhul kişinin özelliği olduğu beyan edilir.⁵⁵

Burada şu tesbîti yapmak mümkündür:

⁵² Hucurât, 49/6.

⁵³ Kurtubî, a.g.e., C. XIX, s. 368.

⁵⁴ Kurtubî, a.g.e., C. XIX, s. 368.

⁵⁵ Karaman vdğr., a.g.e., C. V, s. 96.

1- Velid b. Ukbe kabilenin kendisiyle savaşıp onu öldürme niyetlerinin olmadığını bilmiyordu.

2- Velid b. Ukbe, bilmediği bir mevzû hakkında peşin hükümlü davrandı. Onların irtidât ettiklerini ve kendisini öldüreceklerini düşünerek meselenin özünü araştırmadan zan yolunu tuttu.

3- Allah Resûlu (s.a.v) haberi araştırmasaydı kabilenin üzerine yürüyecek ve belki de birçok masum insan öldürülecekti.

Tüm bu tespitler herhangi bir konuda cehâletin, bilgisizliğin kişiyi zanna düşürebileceği, zanna göre hareket edenin de çoğu zaman yanlış yapıp yanılabileceğini gösterir. Bu, bir şeyin gerçek yüzünün bilinmeyip, bu minvalde hareket edilmesi durumunda neticesinin de olumsuz olması itibariyle “cehl” ve “zan”nın arasındaki ince bir nuansın varlığını sabit kılması açısından mühim bir haberdır. Zira zan, kesin bilgi olmadığına göre zanla amel insanı sonunda pişman olacağı şeylere sevk edebilir.

Nitekim Efendimiz (s.a.v), Hâlid b. Velid’i olayı araştırması için göndermeyip, kendisine gelen asılsız ve gerçek olmayan haber üzerine hareket etseydi birçok masum insanın ölümünden doğacak büyük bir pişmanlık meydana gelecekti.

O halde cehâlet, “hakikat bilgisinden mahrum olmak” olduğundan, câhilâne hareket etmek kişiyi pişmanlığa sevk edecek işler işletebilir.

Câhilce hareket etmekle, zanna göre hareket etmenin doğuracağı neticenin, çoğu zaman birbirlerine benzer mahiyette olması hasebiyle bu iki kavram arasında bir münâsebetin bulunduğu söylenebilir. Başka bir âyeti kerîme de şöyledir:

"وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا "

*“Hakkında bilgin bulunmayan şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.”*⁵⁶

Bu âyeti kerîme, cehâletle zan arasındaki ilişki ve bağı ortaya koyması açısından önemlidir.

⁵⁶ İsrâ, 17/36.

Zira hakkında bilgi sahibi olunmayan bir şey üzerinde durup, onun üzerinde kafa yormak, zannı gerektiren ve kişiyi zanna sevk eden bir durumdur. Yukarıda da ifâde edildiği gibi zan sahibi, zan yaptığı konuyla alakalı olay hakkında bilgi sahibi olmadığı için zannetmiştir. Bu, konumuzu ilgilendirmesi açısından üzerinde durulmaya değer bir bilgidir. Burada zannın cehâletle, bilgisizlikle olan münâsebeti bedîhîdir. İyice bilmediğimiz, görüp duymadığımız olay ya da kişiler hakkında söz söyleyip hüküm vermemiz yasaklanmıştır. Çünkü olayı ya da kişiyi bilmiyoruz, tanımıyoruz. Onunla ve o olayla ilgili bilgiden mahrumuz. O olayın, o kişinin câhiliyiz. Bu konuda bize ulaşan haberlerin yalan olma ihtimali mümkündür. Ya da bize o haberi ulaştıran kişinin, kendisi hakkında haber verdiği kişiye karşı bir düşmanlığı, kini olabilir. Böyle bir konuda acele hüküm vermek zandan öteye gitmeyeceğinden kişiyi yanıltır ve hataya sürükler.

Ömer Nasûhî Bilmen (1971), bu âyetin tefsirinde; “(Ve) Ey insan!, (senin için hakkında) söz ve fiille (bilgi olmayan bir şeyin arkasına düşme)” anlamı yüklemiş ve şu açıklamada bulunmuştur:

“Bir kimse, kulağı ile işitmemiş olduğu bir sözü işitmiş olduğunu iddia eder, o hususta şahitlikle bulunursa bundan dolayı Allah katında sorumlu olur. Aynı şekilde bir kimse, bir hadiseyi gözü ile görmediği halde görmüş olduğunu iddia etse âhirette mesul olur.”⁵⁷

Yani kulakla işiterek ve gözle görerek bir şey hakkında mâlûmat ve bilgi sahibi olmadan, sadece zan ile bir yargıya ve sonuca varmanın ne denli tehlikeli ve sorumsuzca bir davranış olduğunu beyan eder.

Râzî (606/1268) de şöyle der: “Âyetteki (لَا تَقْفُ) ibaresi hakkında, “bilgin olmayan şeyi, söz söyleyerek veya fiili olarak takîb etme, peşine düşme” manasında olur. Bunun neticesi, bilinmeyen birşey hakkında hüküm vermekten, konuşmaktan nehyetmeye varıp dayanır.”⁵⁸

Kurtubî de şöyle demiştir: “Yüce Allah'ın: (وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ) "Bilmediğin bir şeyin ardına düşme" buyruğu, hakkında bilgin olmayan ve seni ilgilendirmeyen şeyin arkasına

⁵⁷ Ömer Nasûhî Bilmen (1971), “Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâli Alîsi ve Tefsîri”, Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y., C. IV, ss. 1872, 1873.

⁵⁸ Ebû Abdillâh Muhammed Fahrüddîn er-Râzî (606/1209), Tefsîru’l-Fahri’r-Râzî el-Müştehir bi’t-Tefsîri’l-Kebîr ve Mefâtihi’l-Gayb, I-XXXII, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1981, C. XX, s. 208.

düşme, demektir.”⁵⁹ Burada İmâm Kurtubî, Katâde’nin, Mücâhid’in, Muhammed b. Hanefiyye’nin ve Kutebî’nin de bu konudaki görüşlerini zikretmiştir. Kısaca bu görüşler şunlardır:

“Katâde; *Görmediğin halde gördüm, duymadığın halde duydum, bilmediğin halde bildim demeyeceksin.*

Mücâhid; *Hakkında bilgin olmayan bir hususu söz konusu ederek hiç bir kimseyi yermeye kalkışma.*

Muhammed b. el-Hanefiyye; *Bundan kasıt (Kavle’z-Zûr) yalan sözdür.*

Kutebî; *Zan ve tahminlerin peşinden gitme, demektir.*”⁶⁰

Bütün bunlar birbirine yakın açıklama olmasıyla beraber sonuçta bizi götürüleceği yargı tektir. O da, bir mesele hakkındaki bilgisizliğimizin bizi o mesele hakkında zan yapmaya sevkedeceği, dolayısıyla cehaletle zan arasında sebebiyet müsebbebiyet açısından bir ilişkinin mevcudiyetidir.

Hiz. Peygamber (s.a.v)’in: “عَلَى مِثْلِهَا فَأَشْهَدُ أَوْ دَعُ” “Eğer güneş gibi apaçık (biliyorsan) şahitlik et; veya şahitliği terket,”⁶¹ “Bilmediklerinde sorsalardı ya! Cehaletin şifası (ilacı) süalıdır,”⁶² gibi hadîsi şerîfler de yakînen bilmediğimiz şey hakkında herhangi bir yorum ya da hüküm yoluna gitmememizi tavsiye edip, bilgisiz ve câhil kalmayı yasaklayarak, cehâleti yok etmenin, bilgisizliği yok etmenin çaresinin bilgisizlik üzerine gidilerek onun bilinmezliklerini açacak, onun hakikatini ortaya çıkarıp kavrayacak sorular sormamızı îma etmektedir. Nitekim soran öğrenir. Sorduğu oranda bilgisizliği kaybolur. Cehâlet sıfatından kurtulur.

Yukarıda zikri geçen naslarda, gerçeği bilmeden cahilce hareket etmek, zan ile hareket etmekle eşdeğerde tutulmuş, bu tür davranışların kişiyi altından kalkamayacağı bir vebâle sürükleyebileceği uyarısını barındırmıştır.

Ayrıca yukarıda zikrolunan âyeti kerîme hakkında Avfi (629/1232), bu tezi destekler nitelikte İbn Abbâs’tan (68/687) naklen O’nun (İbni Abbas) bu âyetle, “*bilgisi*

⁵⁹ Kurtubî, a.g.e, C. XIII, s. 77.

⁶⁰ Kurtubî, a.g.e, C. XIII, s. 77.

⁶¹ Ebubekir Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.458/1065), “Şuabu’l-İmân”, tah. Ebû Hacir Muhammed es-Saîd b. Besyûnî Zeğlûl, Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, Beyrut, 2000, I-III, C. VII, s. 455.

⁶² Ebû Dâvûd “Taharet”, 125.

olmadığı birisi hakkında bir şeyi kasdetme”⁶³ mânâsı verdiğini bildirerek böyle davranışların mesûliyet gerektiren davranış olduğunu vurgular.

İbn Kesîr (774/1372) ise bu âyetin tefsîrinde; “Allah Teâlâ, ilimsiz/bilgisizce söz söylemeyi, hattâ vehim ve hayâlden ibaret olan zanla (tahminle) söz söylemeyi yasaklamıştır.”⁶⁴ buyurarak cehaletle zannı kategorik olarak aynı statüde tutmuş, her iki davranışın da kişiye getirisi itibarıyla aynı olumsuz sonuçlar doğurabileceğini bildirmiştir.

2.4. Vehm (وهم)

“Vehm”, mantık ve felsefe alanında kendisinden çokça bahsedilen bir kavramdır. Hadis alanına da konu olmuştur. Yani gerek filozoflar, gerekse muhaddisler vehm kavramı ile alakalı bir çok görüş ileri sürmüşlerdir. Konuyu dağıtmadan vehmin, felsefe/mantık ve hadisteki yerini açıkladıktan sonra zan ile münâsebetini kısaca aktaracağız.

“Vehm”, ikinci; (وهم . يهيم) ve dördüncü; (يوهم . وهم) baplardan gelen mastardır. İsmi fâili, (وَاهِم) İsmi mef’ûlü, (مَوْهَم) dur.

İkinci baptan geldiğinde, “bir şeyi tasavvur ederken akli başkasına gitmek, akla ve kalbe murâd edilenden başka bir şey gelmek,⁶⁵ namazda yanılmak, hatırında bir şeyin dönüp dolaşması”⁶⁶ gibi anlamlara gelir.

Dördüncü baptan geldiğinde ise, “hesap hatası yapmak, hesapta yanılmak” anlamlarına gelir.

İsim olarak “vehm”; akla gelen şey, geniş yol, kalbe gelen bir iş, tahayyül, zan, nosyon, korku, şüphe, ilizyon anlamlarına gelir. Çoğulu, (وَهَمٌ . وَهْمٌ . وَهْمٌ) dur.⁶⁷ Ayrıca “vehm”, cüz’î manaların anlaşılmasına yarayan bir idrak kuvvetidir.⁶⁸

⁶³ Ebu’l-Fidâ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr (774/1372), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, tah. Muhammed İbrahim Elbena, Muhammed Ahmed Aşûr, Abdülaziz Ganîm, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1992, C. V, s. 72.

⁶⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. V, s.72.

⁶⁵ Sarı, a.g.e., s. 1687.

⁶⁶ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. II, s. 1060.

⁶⁷ Sarı, a.g.e., s.1687.

⁶⁸ Yeğîn vdğr., a.g.e., s. 1034.

Aynı kökten gelen (تَوْهْم) ise, bir şeyin varlığı hakkında tereddüt etme anlamına gelir.⁶⁹

Vehm kelimesi Kur’ân-ı Kerîm’de geçmeyip, hadîsi şerîflerde ise “zannetme, kuruntu ve yanılma, özellikle de namazda yanılma” anlamlarında kullanılarak geçmektedir.⁷⁰ Zira bazı hadislerde sehiv secdesi yerine “vehm secdesi” ifadesi kullanılmıştır.⁷¹

Bir takım yersiz düşüncelere de “Vehmiyyât” denir.⁷² Gazâlî, vehmiyyâtı zannî bilgilerden sayıp, bilginin kesinlik derecelerinden altıncı sıraya koyar.⁷³ “Vehm”, felsefî terminolojide çokça konuşulup tartışılan kavramlardandır. Ayrıca İslam düşüncesinde vehim kavramı ilk defa İbn Sîna ile birlikte psikoloji ve epistemolojinin önemli kavramları arasında yer almıştır.⁷⁴

İbn Sînâ (428/1037) vehim kavramını, dış duyularca algılanmayan birtakım bilgileri kavrayan veya sezen yargı gücünü ifade ettiğini zikreder. İbn Sînâ, koyunun bu güç ile daha önce karşılaşmadığı kurdu görünce kendisinin düşmanı olduğunu sezip ondan kaçtığını açıklar.⁷⁵ Buna göre vehmin hayvanlarda da bulunduğu ortaya çıkmaktadır.

Hadis terimi olarak vehim, en genel anlamıyla, râvinin, hadisin yazılması ve ezberlenmesi sırasında meydana gelen ziyade, noksan, tahrif, tağyir gibi kasıtlı olmaksızın yaptığı hataya denir.⁷⁶ Hadise konu olan bu vehim hakkında şöyle bir açıklama yapılır:

“Vehim hem isnatta hem metinde görülse de daha çok isnadda meydana gelir. Birbirine benzeyen isim, künye ve nisbelerin karıştırılması, isimlerde tashîf ve tahrîf yapılması, mevkûf veya maktû bir haberin merfû, mûnkatı’ bir haberin muttasıl olarak rivâyet edilmesi, sikâ râvi ile zayıf râvinin karıştırılması gibi hatalar isnadda görülen hataların belli başlı vehim

⁶⁹ Ali Durusoy, “Vehim”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLII, s. 615.

⁷⁰ İbn Mâce, “İkâmetu’s-Salât”, 171.

⁷¹ Dârimî, “Salât”, 176.

⁷² Sarı, a.g.e., s.1687.

⁷³ Ali Durusoy, “Vehmiyyat”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLII, s. 618; Gazâlî, “*Mihakkü’n-Nazar*”, tah. Refik Acem, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994, s. 105.

⁷⁴ Durusoy, a.g.md., *DİA*, s.615.

⁷⁵ Durusoy, a.g.md., *DİA*, s.615; İbn Sîna, “el-İşârât ve’t-Tenbîhât”, çev. Ali Durusoy, Muhittin Mâcit, Ekrem Demirli, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2005, s. 111.

⁷⁶ Bünyamin Erul, “Vehim”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLII, s. 615.

çeşitlidir. Bir hadis metnini diğeriyle karıştırmak, metindeki bir ifadeyi aslından farklı şekilde aktarmak, önceki râvilere ait bir açıklamayı hadis metninden zannederek nakletmek gibi durumlar da metindeki vehimlere örnektir.”⁷⁷

İsfahânî, yukarıda da ifade edildiği üzere zannın tanımını yaparken “*bir emâreden hasıl olan kanaat*” şeklinde tanımlar. Burada emâre üzerinde durur. Bu emârenin güçlü ya da zayıf olmasına göre zannın, ilim ya da vehme olan münâsebetine değinir.⁷⁸

Buna göre bir olgu, olay ve nesne hakkındaki emâre güçlü olursa ilim olacağını, zayıf olursa vehim olacağını, zannın ise bu durumda bu iki kavram arasında durduğu anlaşılmaktadır. Birebir zan manasıyla aynı anlama gelmese bile vehim, zannın altındaki şekkin altında duran bir kavramdır.

Tahânevî de lügat bakımından zan ile vehim kavramlarını birbirinden ayırmaz. Aralarında fark olmadığını zikreder.⁷⁹ Kur’ân-ı Kerîm’de de geçen zan ve türevleri ile ilgili âyetlerin bazılarında zannın, vehim anlamına gelmesi bu görüşü kuvvetlendirmektedir. Aslında bu, zan ile vehmin aralarındaki ilişkiyi göstermesi açısından mühimdir.

Fahreddîn Râzî (606/1209), zihnin bir iş hakkında kesin olmayan bir hükümden bahsederken tereddüdün mevcûdiyetinden söz ederek bu tereddüdün eşit derecede bulunmasına şek, tercihe uygun görülene zan, tercihe uygun görülme-yene vehim denildiğini belirtir.⁸⁰

Kelamcılar zannı, ikisi de ihtimal dahilinde bulunan iki hükümden birini doğruya daha yakın görmektir, şeklinde tanımlar; ikinci derecede görülene (yani doğruya yakın görülme-yen hükme) vehim dendiğini aktarırlar.⁸¹

Tüm bu bilgiler ışığında şöyle bir değerlendirme yapmak mümkündür: Bir olgu ve nesne hakkında mahiyetinin bilinmemesinden dolayı insan zihninde meydana gelen ve her iki ihtimalinde (nefiy-ispat, olumlu-olumsuz gibi) câiz ve mümkün

⁷⁷ Erul, a.g.md., *DİA*, s. 615.

⁷⁸ İsfahânî, a.g.e., s. 317.

⁷⁹ Tahânevî, a.g.e., C. II, s. 939.

⁸⁰ Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî (606/1210), *el-Mahsul fî İlmi Usuli'l-Fıkh*, tah. Şuayb Arnavud, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2016, C. 1, s. 10.

⁸¹ Çağrııcı, a.g.md., *DİA*, s. 121.

görülebileceği durum ve hâle şek; bir tarafın tercih edilip diğer tarafın zayıf görülmesine zan; bir tarafın tercih edilmesi halinde tercih edilmeyen tarafa ise vehim denir. Bu da vehmin zanla ilgisini gösterir. Zira bu denklemlerden vehim ile zan hem kesin bilgi ifade etmemesi açısından hem de bilgiye götüren yolda delil için yetersiz görüldüğünden, hatta kabul edilebilir görülmediğinden aralarında bir fark görülmemektedir. Bu münâsebetle aralarında cüz’î bir ilişkinin olduğu söylenebilir.

2.5. İlm (علم)

Zan ile münâsebeti bulunan kavramlarda biri de ilim kavramıdır. İlim, dördüncü bâbın (عِلْم . يَعْلَم) kalıbından; bilmek, anlamak, hakikatini idrâk etmek, tanımak, bir şeyi yakînen bilip tasdik etmek, anlamlarına gelen mastardır.⁸² Cemîsi, (علوم)dur.⁸³ Mubâlağa vezni (عِلَام)dur. “Allâmun” kelimesi Guyûb’a muzaf yapılarak, (علام الغيوب)elde edilip, Cenâb-ı Hak için kullanılır. Ayrıca bu kelimenin sonuna bir “ta” getirilerek “Allâmetün” (عِلَامَة) kelimesi elde edilir. İnsanlardan çok bilgili olanları da bu vezin ile ifade edilir.

İlim, Kur’ân-ı Kerîm’in yaklaşık 380 âyetinde isim, muhtelif fiil sîğaları ve sıfat şeklinde Allâh’a nisbet edilmiştir.⁸⁴

“İbni Sîna’ya göre ilimle zan arasındaki temel fark, hükmün doğruluğundan emin olup olmama durumudur. Bu durumlar ancak düşünerek ulaşılan bilgilerde; dolayısıyla tasdiklerde geçerli olup, sadece tasdik edilmiş konularda ilimle zan kavramları arasında bir mükâyese ve münâsebetten söz edilebilir. Tasdik edilmiş bilgi, bir şeyin şöyle olduğuna kanaat getirmektir.”⁸⁵

Bununla beraber İbn Sîna her bilginin yakîn derecesinde olmadığını, çünkü yakînin “bir şeyin hiçbir zaman aksinin düşünülemez derecede öyle olduğuna inanmak” olup, zannın ise aksini de mümkün gördüğünü ifade eder. Binâenaleyh her

⁸² Sarı, a.g.e., s. 1042.

⁸³ İbrahim Mustafa, vdğr. C. 2, s. 624.

⁸⁴ Yavuz Yusuf Şevki, “İlim”, *DİA*, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 108.

⁸⁵ Çağrı, a.g.md., *DİA*, s. 121.

zanda bilgisizlik olduğunu zikrederek, her bilginin yakîn derecesinde olamayacağını şöyle bildirir.⁸⁶

*“Eğer verilen hüküm, olay ve nesnenin gerçekliğine aykırı ise bu hüküm, ilmin karşısı anlamında cehildir. Hükümün konusundaki devamlılık sürecine bağlı olarak ilimde sürekli veya geçici bir zorunluluk varken zan belli bir sistem taşımayan mümkün ve değişken durumlarla ilgilidir. Sonuçta kuşatıcı tanımıyla zan, aksinin de mümkün olduğu ihtimalini kabul ederek bir şeyin öyle olduğuna inanmak demektir. Hükümün zihindeki kuruluşuna ve bilginin nesnel konusuna bağlı sebeplerden dolayı ilim zandan farklıdır. Bir insan bir konuda ilim diğer bir konuda zan sahibi olabildiği gibi aynı ilke ve öncüllerden hareket eden iki kişiden biri ilme, diğeri zanna ulaşabilir. Böylece bir kimse bu öncüller ve onların sonucundan doğru bir sonuç çıkarıp onun değişmeyeceğini düşünürken, başka biri aynı öncüllerden yine doğru görüşe ulaşmakla birlikte onun değişebilir olduğuna inanır. Bunların ilkine ilim, ikincisine zan denir. Çünkü zannın aksine hükmü değiştiren yeni bir veri ortaya çıkmadığı sürece ilimde sabit ve değişmez kanaat vardır. Her ne kadar bir konuda bilgi veya zan sahibi olmak mümkünse de bir kişinin zihninde aynı anda ve aynı konuda ilimle zan birleşemez. Ancak belli bir zamanda zanna sahip olan kimse daha sonra aynı konuda yeni delillerle ilme ulaşabileceği gibi bunun aksi de mümkündür.”*⁸⁷

Gazâli (505/1111), zanda, doğruluk ihtimalinin artarak, zan seviyesindeki bir bilginin gittikçe güçlenerek, son noktada zannın kesin bilgiye dönüşebileceğini belirtmek suretiyle zan ile ilim arasındaki münasebete değinmiştir.⁸⁸

O halde bir şeyi bilme konusunda doğru ve yanlış ihtimallerin eşitliği durumunda ihtimallerden birinin ağır basması ve bunun tercih edilmesi zandır. Yani zanda bir tercih söz konusudur. Bu tercih sağlam gerekçe ve güçlü emârelerle desteklendiğinde ortaya ilmin çıkması mümkün olur.

Tüm bu bilgiler çerçevesinde zikrolunanları kategorik olarak bir sıralamaya tabi tutacak olursak şöyle yapmak mümkün olur. Bir olgu, olay ve nesne hakkında zihnimizde meydana gelen kanaatin gerçeğe uygunluk ihtimali yüksekse ve vâkıya uygunluğu güçlü ise bu ilimdir. Eşit olan iki hüküm arasından, tercihimizi birine

⁸⁶ Çağrııcı, a.g.md., *DİA*, s. 121.

⁸⁷ Çağrııcı, a.g.md., *DİA*, s. 121.

⁸⁸ Gazâlî, “*Mihakkü'n-Nazar*”, Refik Acem, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1994, s. 54.

yöneltmemiz zandır. İki hüküm arasında karar veremeyip, durmamız şek; tercihimizi iki hükümden birine sarf etmemiz durumunda tercih edilmeyen taraf ise vehimdir.

Bu sıralamaya binaen zihnimizdeki hüküm ve kanaat, verilerin sağlamlığı arttıkça, gerçeğe doğru ilerledikçe ilmin de üzerinde bulunan mârifet ve yakîn derecesine yükselirken, gerçekten uzaklaştıkça, vâkıaya muhalifliği arttıkça vehim sınırının da altına inerek muğâlata ve safsataya varabilir.

Bunu şöyle bir temsille açıklayabiliriz; sıcak bir havada bir kişinin çok uzaklardan duman görüp bunun su olduğunu düşünmesi vehimdir. Oraya yaklaştıkça su ya da duman olabileceği kanaati zihninde eşitse ve her iki ihtimal de mümkünse, ikisinden birini tercih edebilecek düzeyde bir bilgi ve emâreye henüz sahip olamamışsa, bu şektir. Dumana daha da yaklaşarak onun su olmadığı kanaatine varıp, duman olabileceği fikri oluşmuşsa, orada ateş olduğu fikrine varması zandır. Kesin bilgi değildir. Zira duman diye gördüğü toz ya da bulut olabilir. Ateşin olduğu zannına kapılmasına sebep olan o dumana yaklaştıkça devam ederek, gördüğü şeyin mahiyetini idrak edip, duman olduğu netleşirse ve daha da yaklaşp ateşi görürse, bu orada ateşin olduğuna dair bir bilgidir, ilimdir. Ateşe elini uzatıp gerçekte ateş olduğuna kanaat getirmesi ise yakîn'dir. Artık o gördüğü şeyin ateş olduğu hususunda tereddüt söz konu değildir. Orada ateşin olduğuna dair bilgi de artık yakînî bilgidir. O şeyin ateşten farklı bir şey olma ihtimalleri ortada kalkmıştır.

2.6. Yakîn (يقين)

“Yakîn”, dördüncü baptan gelen (يقين يُقِنُّ) kalıbının mastar ismidir. Bu mastar (يَقْنُ) şeklinde de gelir. Bir şeyi “gerçekten bilmek, bir iş gerçekleşmek, sabit olmak” anlamlarına gelir.⁸⁹

İsim olarak şüphesiz bilme, kendinden şüphe olmayan ilim, şüpheyi yok etme, ölüm manalarına gelmektedir

Kendisinde şüphe bulunmayan ilme (علم اليقين) denilir.

⁸⁹ Sarı, a.g.e., s. 1693.

Lügat ilmiyle meşgul olanlar bazen zannı yakın anlamında kullanmışlardır. İbn Düreyd b. Summeh’in dediği gibi:

"فَقُلْتُ لَهُمْ ظَنُّوا بِالْفَى مُدْجَجٌ"

“Onlara, silahlarını kuşanmış iki bin kişi hakkında zannınızı (kesin kanaat ve bilginizi) söyleyiniz, dedim.”⁹⁰

Şiirdeki (ظنوا) "zannediniz", (أيقنوا) "kesin kanaatinizi söyleyiniz" anlamındadır. Cevherî, yukarıdaki şiiri delil getirerek zannın yakın anlamında kullanıldığını, bu suretle şâirin düşmanını şüphe ile değil yakın ile korkuttuğunu haber verir.⁹¹

Yine lugat alimleri yakın kelimesinin zan yerinde kullanılabileceğini Ebu Sidre el-Esedî’den naklettiği bir şiirle beyan eder:

تَحَسَّبَ حَوَاسٌ وَ أَيْقَنَ أَنِّي بِمَا مُقْتَدٍ مِنْ وَاحِدٍ لَا أُغَامِرُهُ

...Duyular önlem aldı,

Kendileri sebebiyle birini risk almadan kurtaracağımı zannetti.

Bu şiirdeki (ايقن) ise; (ظن ذلك) anlamına gelmektedir.⁹²

Zebîdî “el-Muhkem ve et-Tehzip” kitaplarından iktibas ederek, zannın manalarından birinin yakîn olduğunu ifade eder. Münavi’den (1031/1621) alıntı yaparak zannın yakın anlamında kullanıldığını beyan eder.⁹³

Tahanevî de zannın yakînînin karşılığında kullanılabileceğini zikreder.⁹⁴

Yakîn kavramı Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi sekiz âyette yer almakta, bunların yirmisinde fiil kalıplarıyla inançtaki kesinlik belirtilmektedir.⁹⁵

"وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا أَنَّهُمْ مُوَاقِعُوهَا وَلَمْ يَجِدُوا عَنْهَا مَصْرِفًا"

orayı boylayacaklarını iyice anladılar; ondan kurtuluş yolu da bulamadılar.”⁹⁶

⁹⁰ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. II, s. 1066.

⁹¹ Cevherî, a.g.e., C. VI, s. 2160.

⁹² İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. II, s. 1066.

⁹³ Zebîdî, a.g.e., C. IX, s. 271.

⁹⁴ Tahânevî, a.g.e., C. IX, s. 940.

⁹⁵ Bakara, 2/118; Neml, 27/14.

⁹⁶ Kehf, 18/53.

Bir çok müfessir buradaki “anlayacaklar” anlamı verilen fiil olan "فَطَنُوا" kelimesinin yakîn ve kesin bilgi anlamına geldiğini söylemektedir.⁹⁷

Örneğin Râzî, burada zanla ilgili iki anlamın olduğunu; birincisinin ilim ve yakîn, ikincisinin ise yakınlık olduğunu beyan etmiştir. İkinci anlamına göre şöyle açıklama getirmiştir: “O kâfirler cehennemi uzak bir yerden görürler ve cehennemin gazablanışı ile uğultusunun şiddetinden dolayı, hemen, o anda oraya düşüp karışacaklarını sanırlar.”⁹⁸

Zan ile yakîn kavramı arasındaki ilişkiyi ifade eden bir diğer âyet ise Bakara Sûresi 46. âyettir. Bu âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır:

"الَّذِينَ يَطْنُونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ" *“(O huşu sahipleri ki) onlar, kesinlikle Rablerine kavuşacaklarını ve O’na döneceklerini düşünen ve bunu kabullenen kimselerdir.”*⁹⁹

Bu âyeti kerime’nin tefsirine baktığımızda (يَطْنُونَ) diye ifade buyurulan ayetin manası (يُوقِنُونَ) yani; “kesin bir şekilde tereddütsüz inanır, anlarlar” anlamına geldiğini görmekteyiz.¹⁰⁰

Kurtubî, buradaki zannetmenin çoğu müfessirlere göre yakinen anlamak anlamına geldiğini haber vermektedir.¹⁰¹

Ayrıca Kurtubi, bu ayet ve bu manada diğer âyetler¹⁰² ve bazı şiirlerde olduğu gibi zannın yakîn anlamında kullanılması için vakîânın, olayın duyu organları ile hissedilemeyecek şekilde olması lazımdır, demiştir. Duyu organları ile hissedilebilecek seviyeye gelmiş olan şeyler hakkında bu anlam kullanılmaz. Mesela, Araplar hazırda bulunan ve görünen bir adam hakkında “bunun bir insan olduğunu zannediyorum” demezler. O bakımdan henüz duyu organlarının kapsamına girmemiş olan şeyler

⁹⁷ Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 140.

⁹⁸ Râzî, a.g.e., C. XXI, s. 140.

⁹⁹ Bakara, 2/46.

¹⁰⁰ Bkz. İbn Kesir a.g.e., C. I, s. 125; Beyzâvî, Ebu Said Abdullah b. Ömer b. Muhammed eş-Şîrâzî (685/1286), “Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Tevîl” I-II, Dersaadet, İstanbul, C.I, s.59.

¹⁰¹ Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 72.

¹⁰² وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ; “Ben böyle bir hesap ile karşılaşacağımı biliyordum”.(Hakka, 69/20); وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ; “Ve günahlara batmış olanlar, cehennemi görürler de, içine düşeceklerini anlarlar, ama ondan kaçıp kurtulmak için bir yol bulamayacaklar”. (Kehf, 18/53).

hakkında bu kelimenin kullanıldığı görülmektedir.¹⁰³

Ayrıca bir âyette de “yakîn,” anlamında Yahudilerin, Hz. İsa’nın ölümü hakkındaki hükümlerini “kesin olarak değil tahmine dayanarak” verdikleri belirtilmiş, bu da iki kavram arasındaki ilişkiyi göstermektedir.¹⁰⁴

Tüm bu bilgiler “yakîn” kavramının “zan” kavramı ile olan münasebetini göstermektedir.

2.7. Kizb (كذب)

Zan kavramıyla direkt olmasa da irtibatlı bulunan kavramlardan birisi de (كُذِبَ)

“yalan”dır. Zira yalan, hakikatin hilafına (gerçeğin zıddına) olan şeylerin genel adıdır. İstisnalar dışında, genel manada zan, kesin bilgiyi ifade etmediğinden, zannedenin zannı içerisinde yalan bir şeyin karışma ihtimali de söz konusudur. "اياكم والظن فان الظن اكذب الحديث" “Zandan sakının zira zan sözün en yalanıdır”¹⁰⁵ hadîsi şerîfi zannın yalan ile münasebetinin mevcudiyetini ifade eder niteliktedir. Diğer taraftan Allah Teala’nın bir çok âyeti kerîmesinde kafirlerin küfür sebepleri zikrolunurken Allah’ın âyetlerini, ahiret gününü, peygamber ve peygamberlik gibi hakiki olguları yalanlamaları gösterilmektedir. Yalanın, söz konusu küfür sebeplerinden gösterildiği ortaya çıkınca, onların bu yalanlarına sebebiyet veren olgu ve olaylar göz ardı edilmemelidir. Bu olgu ve olayların çok olmasıyla birlikte bir tanesi de “zan”dır. Yukarıda da ifade edildiği üzere bir şeyin nefyi ya da ispatı olumlu ya da olumsuz oluşu hakkında zihne gelen tereddüt durumunda, zihnin bunlardan birine ilimsiz bir şekilde hüküm vermesi anlamına gelen zannın tarifinden anlaşılıyor ki; yalan zannın bir parçasıdır. Ve yalanlar zan üzerine bina edilir.

“Kizb”, ikinci babın (كَذَبَ يَكْذِبُ) kalıbından “yalan söylemek, göz aldatmak, hata etmek, iftira etmek, gerçekleşmemek, yalan haber vermek” gibi anlamlara gelen mastar isimdir. Masdarı (كَذَابًا , كَذِبًا , كَذْبَةً , كَذِبًا) şeklinde de gelir.¹⁰⁶

¹⁰³ Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 72.

¹⁰⁴ Nisa, 4/157.

¹⁰⁵ Buhârî, “Edeb”, 58; Müslim, “Birr”, 6572; Ebû Dâvud, “Edeb”, 55; Mâlik b. Enes, “Hüsnu’l-Huluk”, 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 517, 539; Tebrîzî, *Mişkâtü l-Mesâbih*, III, 1399.

¹⁰⁶ Sarı, a.g.e., s.1295.

Tef'îl kalıbından geldiği zaman “birini yalancı çıkarmak, yalanlamak, çok yalan söylemek, menetmek, tereddütsüz bir iş yapmak, bir şeye inanmayıp inkar etmek, istediği bir işe sarılmayıp ondan geri durmak” anlamlarına gelir.¹⁰⁷

Silah ateş almadığı zaman da (كَذَّبَ السلاح) denir.¹⁰⁸

Burada zan ile yalan arasındaki ilişkiyi incelerken ilk önce yalan ve zan ne demektir, bu sorulara cevap aranması lazım gelir. Bu sorulara vereceğimiz cevaplar bizi zan ile yalan kavramları arasındaki münasebete götüren vasıtalar olacaktır.

Yalan; bir konuda gerçeğe aykırı haber veya bilgi vermek, sözün vakıaya uygun olmaması demektir. Zan ise; tercihe yakın olan ancak tersinin de mümkün olduğu kanaat ve hükme denir. Bu iki kavramın her ikisinde de zihinsel bir hüküm vardır. Ancak birinde bu hüküm söz ile beyan edilirken diğerinde tercih aşamasında kalmıştır. Bu iki nokta yalan ile zannı birbirinden ayıran noktalar olmakla beraber, çoğu zaman zanneden kişi zannettiğine göre davranış sergiler. Bu davranışı bazen sadece davranışsal boyutta olabileceği gibi bazen de sözlü olur. Öyleyse zan üzerine bina edilmiş bir sözün doğrulukla ne kadar ilişkisi olabilir? Doğruluk (sıdk)ya da yalan (kizb) kavramlarından hangisine daha yakın durmaktadır? Bu sorulara cevap arandığında görülecektir ki; zan üzerine bina edilmiş sözler çoğu zaman kişiyi yalana götürmektedir. Zira Peygamber Efendimiz (s.a.v) “Zandan sakının zira zan sözün en yalanıdır”¹⁰⁹ buyurarak zannı yalandan saymış ve sakınılması gereken bir günah olduğunu beyan etmiştir. Binaenaleyh bu hadisi şerif zan ile yalanın hem günah olan bir fiil olması hem de her ikisinin de gerçeğe aykırı olması itibarıyla birbirleriyle irtibatının olduğu tezini desteklemektedir.

Kurtubî, Bakara sûresi 78. âyetin tefsirinde (انْ هُمْ اَلَا يَظُنُّونَ) “onlar ancak zann ediyorlar” kısmındaki (يَظُنُّونَ) “zann ediyorlar”ı, (يَكْذِبُونَ) “yalan söylüyorlar” anlamı ile tefsir ettikten sonra, Ebûbekir Enbârî’den gelen şu açıklamayı zikretmiştir:

“Bize Ahmed b. Yahya en-Nahvî anlattı, dedi ki: Araplar “zan” kelimesini ilim, şekk ve yalan anlamında kullanırlar. Devamla der ki:

¹⁰⁷ Sarı, a.g.e., s.1296.

¹⁰⁸ Sarı, a.g.e., s.1296.

¹⁰⁹ Buhârî, “Edeb”, 58; Müslim, “Birr”, 6572; Ebû Dâvud, “Edeb”, 55.

Eğer bilgiye dair deliller ortada olursa ve bunlar şüphenin delillerinden daha çok ise o vakit bu zan, yakîn olur.

Eğer yakîn ile şekkin delilleri birbirine denk düşerse o takdirde zan, şekk anlamına gelir.

Şayet şüphenin delilleri yakîn delillerinden fazla olursa o takdirde de zan yalan olur. İşte şanı yüce Allah da: "Onlar ancak zan ediyorlar" buyruğunda ancak "yalan söylüyorlar," demeyi murad etmiştir".¹¹⁰

Dolayısıyla bu âyetteki zannın, yalan ile tefsir edilmesi, bu iki kavram arasında bir münasebetin olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca, Râgıb el-İsfahânî'nin (502/1180) İslâm âlimlerinden, yalanın kötü sayılabilmesi için getirdikleri, haberin, muhberi anhe (haber verilen olaya) uymaması, haber verenin (muhbir) haberi verirken kendinden bir şey icâd edip söylemesi, ve içindeki (kafasındaki) şeyi söylemeyi kasdetmesi şartlarını zikretmesi,¹¹¹ yalanın bir nevi zan ile münasebetinin olduğunu ortaya koyar. Çünkü yalanda olduğu gibi zanda da ilmi olarak kesinlik yoktur. Emlerden kaynaklanan ve insan zihnine düşen bir takım fikirlerdir. Bu fikirlerin söze vurulması hakikatin hilafına olan bir şeyin izharı olacağından, zan bu yönden yalana benzer. Yalan da bizatihi gerçek olmayan şeylerin sözselsel ifadesi olduğundan burada bu iki kavram arasında ilişkinin varlığını kaçınılmaz kılar.

2.8. Emanîy (أَمَانِيّ)

"Emânîy" (أَمَانِيّ) (أَمَانِيَّة)'nin çoğuludur. "Talep, istek, arzu" anlamlarına gelmektedir.¹¹²

Ayrıca "ideal, umulan vasıf" anlamlarına da gelir.¹¹³

Elmalılı (1942), bu kelime hakkında şöyle der: "*Frenkler buna "ideal" derler ve genç mütercimlerimizden birçoğu bunu "mefkûre" diye terceme ediyorlar. Çünkü emaniy insanın kendi gönlünden geçirdiği, saplanıp kaldığı ve durmadan arkasından koştuğu bir düşünce, bir hayal, bir kuruntu demektir. Bunun bazılarının gerçekleşmesi mümkün ve şu halde*

¹¹⁰ Kurtubî, a.g.e, C. II, s. 219.

¹¹¹ Râgıb el-İsfahânî, "*ez-Zerîa İla Mekârimi's-Şerîa*", Beyrut, 1980, s.175.

¹¹² İbrahim Mustafâ, vdğr., a.g.e., C. II, s. 889.

¹¹³ Sarı, a.g.e., s. 1465.

geçerli olanları bulunabilirse de çoğunlukla hiçbir delile dayanmayan kuru ve şahsi temennilerden ibarettir. Bundan dolayı emaniy, batıl idealler, evham ve boş hayaller mânâsına da kullanılır.”¹¹⁴

Bakara sûresi 78. âyette Allah Teala yahudilerden bahsederken şöyle buyurur:

"وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يِعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانٍ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ" *“İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar”*.¹¹⁵

Taberî, (310/922) bu âyetin manası hakkında şöyle der: *“Yahudilerden öyleleri var ki; yazıp çizmezler. Allah (c.c)’ın kitabını ve içerisindekileri bilmezler. Ancak iftira ve yalanlarını gerçek zannederek Allah (c.c)’a iftira edip batıl ile yalan uydururlar. Allah Teala bunları zan peşinde koşturmakla vasıflandırmaktadır. Çünkü onlar, Allah (c.c)’ın kitabından olmadığı halde Allah (c.c)’ın kitabındandır zannederek âlimlerinden ve önderlerinden (liderlerinden) bir takım işleri (şeyleri) dinlerlerdi”*.¹¹⁶

Burada Tevrat’ı bilmeyen Yahudi halkın boş kuruntulara başvurdukları, dolayısıyla bilgilerinin zandan öteye gitmediğini Allahu Teala beyan buyurarak “emanîy” ile “zan” arasında dolaylı bir ilişki olduğunu anımsatıyor. Bir de kuruntu anlamına gelen “emanîy” kelimesinden sonra “onlar ancak zannediyorlar” ifadesi kuruntu kelimesinin tefsiri mahiyetinde anlaşılabilir. Yani onların kuruntu içerisinde oldukları şeyler zandan ibarettir, anlamını doğurur. Hakikatle bir alakası yoktur. Zan ise hak ve gerçeklik namına bir şey ifade etmez. *“إِنَّ الظَّنَّ لَا يُغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا”* *“Şüphesiz zan, haktan (ilimden) hiçbir şeyin yerini tutmaz.”*¹¹⁷ âyetinde ifade olunduğu gibi. Bu ise “emaniy”in zanla olan ilişki düzeyinin kuvvetli olduğunu göstermesi açısından önemli bir ifâdei ilahiyedir.

Nesefî (710/1310) “emaniy”e “kulaktan dolma şeyler, dayanaksız kuruntular, yahut da kendi bilginlerinden dinleyip öğrendikleri birtakım uyduruk yalanlar olup, taklit yoluyla aldıkları bu yalanları doğru kabul etmelerinden ibaret olan boş laflar”

¹¹⁴ Elmalılı, Muhammed Hamdi Yazır, *“Hak Dini Kur’ân Dili”* Azim Dağıtım, İstanbul, t.y., C. I, s. 328.

¹¹⁵ Bakara, 2/78.

¹¹⁶ Taberî, a.g.e., C. II, s. 161,162.

¹¹⁷ Yunus, 10/36.

anlamını vermiştir.¹¹⁸

İbn Kesîr ise “emânîy”i, “bir takım batıl şeyler” (ل ٥ ا) diye tefsir etmiş bu batıl şeylerin “yalan sözler, gerçekdışı hevesler ve temenniler” olduğunu ilgili ravileriyle beraber zikretmiştir.¹¹⁹

Konuyla ilgili bir diğer âyeti kerîme de şöyledir:

"وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارَى تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"

“(Ehl-i kitap:) Yahudiler yahut hristiyanlar hariç hiç kimse cennete giremeyecek, dediler. Bu onların kuruntusudur. Sen de onlara: Eğer sahiden doğru söylüyorsanız delilinizi getirin, de.”¹²⁰

Taberi, buradaki “emanîy” kelimesini; “haksız, delilsiz, burhansız ve iddia ettikleri şeylerin doğruluğuna dair kesin bir yakînî bilgi olmaksızın, Allah (c.c)’tan umdukları birtakım kuruntulardır” şeklinde tefsir eder.¹²¹

Kurtubî, “emanîy” kelimesinin “yalan” anlamına geleceğini beyan eder. Hz. Osman (r.a)’ın; “İslâm’a girdiğimden bu yana temenni etmedim, yani yalan söylemedim,” sözünün bu anlamda olduğunu zikreder.¹²²

“Emanîy” kelimesinin hem asılsız hayaller, kuruntular, hem de yalan anlamına gelmesi, zan kelimesiyle alakasını mümkün kılmaktadır. Zira zannın, yalan ve vehim ile münasebetini yukarıda zikretmiştik. “Emanîy”in “yalan” ve “vehim” ile olan münasebetinin bulunması, “zan” ile alakasını zorunlu kılmaktadır. Çünkü bütün bu kavramların aynı anlamda kullanılmasının mümkün olması, aralarındaki semantik ilişkiyi ortaya koyar. Zira “zan”, zihinde cereyan eden kesin olmayan bir düşüncedir. “Emanîy” zihinde oluşan kuruntulardır. Her ikisi de kesin bilgiyi ifade etmez. Her ikisinde de yanlışlık ve yalan ihtimali mevcuttur. Hatta bazen bu, ihtimal sınırından da aşağı bir seviyeye inerek başlıbaşına yanlış ve yalan olmaktadır. Bakara sûresi 78. âyette Allah Teala Yahudilerin Tevrat’ı bilmediklerini, iddia ettikleri şeylerin de bir

¹¹⁸ Ebu’l-Berekât Abdullah Ahmed b. Mahmud, en-Nesefî (710/1310), *Tefsîru’n-Nesefî*, Daru’l-Eda, İstanbul, 1993, C. I, s. 62.

¹¹⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C. I, s. 167.

¹²⁰ Bakara, 2/111.

¹²¹ Taberî, a.g.e., C. II, s. 429.

¹²² Kurtubî, a.g.e., C. II, s. 218.

takım kuruntular olduğunu beyan etmesi gerçeğinde olduğu gibi. Zira uydurdıkları şey yalandan başka bir şey değildir.

Bakara sûresi 78 ve buna benzer çeşitli âyetlerde Allah Teala, Yahudilerin kendileri hakkında besledikleri; cehennemde ancak sayılı günler kalacakları,¹²³ (kırk ya da yedi gün), cennete ancak kendilerinin gireceği,¹²⁴ Allah'ın sevgili kulları oldukları,¹²⁵ gibi kuruntularının, zandan öteye gitmeyen bir takım asılsız, delilsiz, mesnetsiz kuruntu ve zandan ibaret olduğunu vurgulamıştır.

Zira Allah Teala cehennem ateşinin onlara sayılı günler dokunacağına dair söyledikleri sözler hususunda iddia ettikleri gibi bir va'dinin¹²⁶ olmadığını, kendilerinden başkalarının cennete giremeyecekleri sözlerinin gerçeği yansıtmayan, hayal mahsulü kuruntu ve zandan ibaret olduğunu¹²⁷ vurgulamıştır. İddia ettikleri gibi şayet onlar Allah'ın oğulları ve sevgili kulları iseler, Allah (c.c)'ın günahlarından dolayı onlara neden azap edeceğini sorarak onların Allah (c.c)'ın oğlu ve sevgili kulları olmadığını belirtmektedir.¹²⁸

Tüm bu âyeti kerîme ve açıklamalardan elde ettiğimiz sonuç, bizi “zan” ile “emanîy” kelimeleri arasında semantik bir bağın olduğu gerçeğine götürmektedir.

3. ZANNIN ÇEŞİTLERİ

Hucurat sûresi 12. âyet zannın tek çeşit olmadığını göstermektedir. Âyeti kerime'de Allah Teala; "إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ" “*zannın bazısı günahtır*”¹²⁹ buyurmuştur. Bu ifade, günah olmayan zannın da varlığının delilidir. Zira “*zannın bazısı*” ifadesi diğer bazısını istisna etmektedir. İstisna tutulan diğer bazı zandan ise günah olmayan zan çeşidi olduğu anlaşılır.

Kötü zannın varlığını gösteren bir diğer delil, Fetih sûresi 6. âyeti kerimedir: "وَيُعَذِّبُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ الظَّالِمِينَ بِاللَّهِ ظَنَّ السَّوْءِ" “... Allah hakkında kötü zanda bulunan münaфіk erkeklere ve münaфіk kadınlara, Allah'a ortak koşan erkeklere ve ortak

¹²³ Bakara, 2/80.

¹²⁴ Bakara, 2/111.

¹²⁵ Mâide, 4/18.

¹²⁶ Bakara, 2/80.

¹²⁷ Bakara, 2/111.

¹²⁸ Mâide, 4/18.

¹²⁹ Hucurât, /12

koşan kadınlara azap etmesi içindir.¹³⁰ Allah Teala burada zannın kötüsünden bahsetmektedir.

İfk olayında Allah Teala'nın: *لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ* "Bu iftirayı işittiğinizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile hüsnüzanda bulunup da: "Bu, apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi?"¹³¹ âyeti ise, zannın hayır ve güzel kısmını ortaya koymakta ve mü'minleri buna teşvik etmektedir.

Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in "Her biriniz ancak Allah'a iyi zanda bulunarak ölsün"¹³² hadîsi şerîfi iyi zannın varlığını bildiren âyeti teyit ederken, "Zandan sakının zira zan sözlerin en yalan olanıdır"¹³³ hadîsi şerîfi de zannın teşvik edilmeyen, yasaklanan, günah ve kötü kısmını ortaya koymasından dolayı delil niteliği taşımaktadır. Verilen bu bilgiler zannın en az iki çeşit olduğunu ortaya koymaktadır.

Semerkindî (373/983), Süfyânı Sevrî'nin (161/778) zan hakkında şöyle dediğini zikreder: Zan ikidir; "günah olan" ve "günah olmayan." Günah olan zan; kişinin zan yapıp o zannı (kelama döküp) konuşmasıdır. Günah olmayan zan ise kişinin zan yapıp o zannı konuşmamasıdır.¹³⁴ Buna göre zannı günah kılan zan yapmak değil, o zannı konuşma safhasına getirip, onunla konuşup ona göre hüküm vermektir. Bu açıklamaya göre zanın haram olan kısmının konuşulan zan olduğu ortaya çıkmaktadır.

Kurtubî de zannı, "mahmûd" ve "mezmûm" şeklinde ikiye ayırmış; zannedene ve kendisi hakkında zannolunan kimseye o söz konusu zan ulaştığında (yani her iki taraf tarafından birbirleri haklarında ne tür bir zan yaptıkları bilinip duyulduğunda) dinlerini esenlikte bırakan; (her iki tarafa da gerek kul hakkı, gerek Allah hakkı sebebiyle herhangi bir mesuliyet olmaması açısından zarar vermeyen) zan, övülen zanolardır. Bunun zıddı olanlar ise yerilen zanolardır, demiştir.¹³⁵

Kur'an'da biri "kurtarıcı zan", diğeri "mahvedici zan" olmak üzere iki çeşit

¹³⁰ Fetih, 48/6.

¹³¹ Nûr, 24/12.

¹³² Ebu Dâvûd, "Cenâiz", 17.

¹³³ Buhârî, "Edeb", 58; Müslim, "Birr", 6572; Ebû Dâvud, "Edeb", 55.

¹³⁴ Ebu'l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim es-Semerkindî (373/983), *Tefsîru's-Semerkindî Bahru'l-Ulûm*, I-IV, tah. Şeyh Ali Muhammed Meavvad, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Zekeriyâ Abdulmecîd en Nûtî, Dâru'l Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 1993, C. III, s. 265.

¹³⁵ Kurtubî, a.g.e., C. XIX, s. 398.

zandan söz edildiği belirtilmiştir. Allah'a kavuşacaklarına¹³⁶ ve âhirette hesap vereceklerine¹³⁷ inananların bu inançları için kullanılan “zan” kavramları kurtarıcı zannın, kulaklarının, gözlerinin ve derilerinin kendileri aleyhinde şahitlikte bulunmayacağını ve Allah’ın kendilerinin yaptıkları şeyleri görmediğini zannedenlerin¹³⁸ bu zanları da mahvedici zannın örnekleridir.¹³⁹

Kur’ân’daki zan ile ilgili âyetler incelendiğinde zan; küfre götüren ve küfre götürmeyen şeklinde iki kısımda mütâlâa edilebilir. Zira Kur’ân-ı Kerim, putperestlerin, kafirlerin, münafıkların ve ehli kitabın Allah Teala, Hz. Peygamber (s.a.v), ahiret, melekler, cennet ve cehennem ile ilgili küfrü gerektiren zanlarından bahsetmektedir.

Hucurat sûresi 12. âyeti kerîmesindeki " يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا " *“Ey iman edenler”* şeklinde başlayıp, "اجتنبوا" *“sakınınız”* cümlesi ile kaçınılması ifade olunan, fakat hitaptan (*Ey iman edenler*) da anlaşıldığına göre küfrü gerektirmeyip, günah olan zanna işaret edilmektedir.

Kur’ân-ı Kerim’de “İfk hadisesi” bildirilirken وَالْمُؤْمِنَاتُ وَالْمُؤْمِنُونَ "لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ" *“Onu işittiğiniz zaman, erkek ve kadın müminlerin, kendiliklerinden hüsnü zanda bulunup da: "Bu apaçık bir iftiradır" demeleri gerekmez miydi?”* şeklinde “hüsnü zan”dan bahsedilmiştir. Bu da küfrü gerektirmesi bir yana günahı bile gerektirmeyip, sevap niteliği taşıyan zan çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu bilgiler çerçevesinde zannı; hüsn-ü zan ve sû-i zan olmak üzere iki kısma ayırmak mümkündür. Hüsn-ü zan da; sevap kazandıran (vacip zan) ve sevap kazandırmamakla birlikte günahı da gerektirmeyen (mubah) zan olmak üzere iki kısımda mütalâa edilebilir. Sû-i zan ise; küfrü gerektiren ve küfrü gerektirmeyip günah/haram olan şeklinde iki kısma ayrılır.

¹³⁶ Bakara, 2/46.

¹³⁷ Hakkâ, 69/20.

¹³⁸ Fussilet, 41/22, 23.

¹³⁹ Karaman vdğr., a.g.e., C. IV, s. 604, 605.

3.1. Hüsn-ü Zan

Bir kimsenin ya da bir hadisenin iyiliği hakkında oluşan vicdânî kanaate “hüsn-ü zan” denir¹⁴⁰

Kur’ân-ı Kerîm’de hüsn-ü zan kavramı bu kalıpta geçmez. Bunun yerine bu kavramın yerini alabilecek nitelikte ve cümle şeklinde Nur sûresi 12. âyette "ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ" ifadesi geçer. Bundan “zannu’l-hayr” kavramını elde edebiliriz. Mefhum itibariyle bunu elde etmeye mâni bir durum yoktur. Bilakis “zannu’l-hayr” kavramını oluşturmayı gerektiren güçlü bir karine de âyette mevcuttur. O kârine "خيرًا" kelimesinin "ظَنَّ" fiilinin mefulu olarak gelmesi ve “zannu’l-hayr” ifâdesinin âyetin mefhumuna ters düşmemesidir. Buna “hüsn-ü zan” da diyebiliriz. Zira burada mühim olan bahse konu olan olay işitildiğinde hayır, güzel ve iyi zan beslenmesi meselesidir. Bu anlamda “hüsn-ü zan”la “hayırlı zan” arasında mana itibariyle fark yoktur. Mezkur âyette beklenen tavır, hüsn-ü zan olarak tefsir edilmesidir.

Âyeti kerîmede geçen bu ifade, mü’min erkek ve kadınların Hz. Aîşe (r.a)’ye atılan iftira karşında erkek kadın tüm mü’minlerin, mü’minlerin annesi hakkında hayırlı ve güzel bir zanda bulunup, bunun büyük bir iftira olabileceğini ifade etmeleri gerektiğini vurgulamaktadır.

Cin sûresi 5. âyeti kerimede, cinlerin Allah Teala hakkında hiçbir varlığın yalan uyduramayacakları hüsnü zannında bulundukları şöyle haber verilmektedir; "وَأَنَّا ظَنَنَّا أَن لَّنْ نَقُولَ الْإِنسُ وَالْجِنُّ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا" *“Halbuki biz, gerek insanlar gerekse cinler Allah hakkında asla yalan söylemezler, sanmıştık.”*¹⁴¹

Allah hakkında yalan söylemek câiz değildir. Haram olan, hatta küfrü gerektiren bir fiildir. Allah’a iftiradır. Kullara iftiranın bile günahı ortadayken Allah’a iftira etmek ancak kafirlerin cüret edebileceği bir buhtandır. Hal böyleyken cinlerin, kendilerinin ve insanların Allah’a yalan uydurmalarını sanmamaları, Allah Teala’nın azameti karşısında bütün mahlukatın boyun bükeceği inancını taşımalarından ve O’nun

¹⁴⁰ Yeğîn vdğr., a.g.e., s. 392.

¹⁴¹ Cinn, 72/5.

hakkında bütün yaratılmışların hep hayır konuşmaları gerektiği kanaatlerinden dolaydır.

Âyetin evvelinde de beyan edildiği üzere cinler, Kur'an'ı dinleyip iman ettikten sonra içlerinden bazılarının Allah'a şirk koşup ona çocuk isnad edenlerin ne kadar yanlış bir inanca sahip olduklarını anlayınca, onları birtakım beyinsizler olarak tanımlamaktadır. Onların böyle bir günaha nasıl cüret ettikleri hususunda şaşkınlıklarını ifade etmişlerdir. Bu onların nefislerinde Allah Teala'yı ulu ve yüce bulduklarından hemcinslerinin ve diğer beşeri varlıkların, Allah hakkında asılsız sözler sarfetmelerini tahmin etmemelerinden ileri geldiğini gösterir.

Nitekim konu ile alakalı olarak mevzuyu destekler mahiyette Seyyid Kutub (1966), bu ve bir önceki ayetlerde cinlerin, aralarındaki aptallardan işittikleri Allah'ın ortağı olduğu, eşi ve çocukları olduğu yolundaki asılsız iddialara döndüklerini, dinledikleri Kur'an'ın ışığı altında bu tür sözlerin saçma olduğunu kesinlikle anladıklarını haber verdikten sonra; cinler vaktiyle bu beyinsizlerin bu tür sözlerini niçin onaylamışlardı? sorusunu sormuş, bu soruya yine kendisi şöyle cevap vermiştir: *“Çünkü insan olsun, cin olsun, hiç kimsenin yüce Allah hakkında yalan söyleyebileceği akıllarının ucundan geçmiyordu. Başka bir deyimle onlara göre bir kimsenin Allah hakkında yalan konuşma cüretini göstermesi son derece müthiş ve ağır bir suçtu. Bu yüzden aralarındaki aptallar onlara: “Allah'ın eşi, çocukları ve ortakları var” deyince bu sözlerle inanmışlar. Çünkü o beyinsizlerin Allah'a iftira edebileceklerini düşünemiyorlardı.”*¹⁴²

3.1.1. Vacip Zan

“Hüsn-ü zan”nın bu çeşidi güzel ve etik olmasıyla beraber sevap ve ibadet yönünün de bulunduğu bir zan profilidir. Bu tür zanda bulunanlar ahlaki bir davranış sergilemekle birlikte ayrıca ahirette kendi menfaatlerine dönebilecek sevap da işlemektedirler. Yüce Allah tarafından Hucurat sûresinde “ism/günah” olan zandan istisna edilen ve yapılması teşvik edilen zan çeşididir. Çeşitli olay, olgu, nesne ve haberler karşısında bu tür zanna sarılmak, kamil insan olmanın gereği ve üstün bir ahlakın zirvesidir. Olumlu ve pozitif düşünmenin emaresi, dini şuur ve hassasiyetin göstergesidir.

¹⁴² Seyyid Kutub, “*Fî Zilâli'l Kur'ân*,” I-VI, Dâru's Şurûk, Kahire, 2003, C. VI, s. 3728.

Elmalılı, bu çeşit zannın Allah’a ve müminlere gösterilen güzel zan olduğunu ve bunun “vacip” olduğunu beyan eder.¹⁴³ Biz de bu sebeple başlıkta bu adı kullanmayı uygun gördük.

Bir insanın Allah Teala’yı affedici, bağışlayıcı olarak zannetmesi bu tür zanna örnektir. Zira Kur’an’ı Kerim’in bir çok âyetinde Allah Teala’nın mağfiretine vurgu yapılmaktadır. Buna binaen bir müslümanın Allah hakkındaki zannı kötü olmamalı; mesela Allah’ın rahmetinden ümitsiz olmamalıdır. “Allah beni affetmez” zannına kapılmamalıdır. Her zaman Allah Teala hakkında hüsn-ü zannını muhafaza etmesi gerekmektedir. Zira *قُلْ يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ أَسْرَفُوا عَلَىٰ أَنْفُسِهِمْ لَا تَقْنَطُوا مِنْ رَحْمَةِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَغْفِرُ الذُّنُوبَ جَمِيعًا إِنَّهُ هُوَ* *الْغَفُورُ الرَّحِيمُ* “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin! Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir”¹⁴⁴ âyeti kerimesi aslında Allah hakkında her zaman hüsnü zan içerisinde bulunulması gerektiğinin işaretidir. “Sizden biriniz Allah Teala’yı muhakkak iyi zanda bulunarak ölsün”¹⁴⁵ hadîs-i şerîfi bu manayı kuvvetlendirmektedir. “انا عند ظن عبدى بي”¹⁴⁶ “Ben kulumun bana olan zannı üzereyim.” hadîs-i kutsîsi de konuyla alakalı olarak Allah hakkında hüsnü zan beslemenin ayrıca önemini beyan etmektedir.

Allah Teala hakkında hüsn-ü zanda bulunmamız gerektiğine dair bir diğer ayet ise Yusuf sûresinde geçmektedir. Yusuf (a.s)’un babası Yakup (a.s), kardeşleri tarafından kuyuya atılan Yusuf (a.s) ve kardeşi Bünyamin’i araştırıp bulmalarını evlatlarına tembih ederken, Yusuf (a.s)’u bulmaları hususunda ümitli olmalarını, onu asla bulamayacakları zannına kapılmamalarını tavsiye etmiş ve bu konuda evlatlarına da bir uyarıda bulunmuştur: “...Allah’ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kafirler topluluğundan başkası Allahın rahmetinden ümit kesmez.”¹⁴⁷

Burada Yakup (a.s), evlatlarına kardeşleri hakkında umutlu olmalarını, Allah

¹⁴³ Elmalılı, a.g.e., C. VII, s. 207.

¹⁴⁴ Zümer, 39/53.

¹⁴⁵ Ebu Dâvûd, “Cenâiz”, 17.

¹⁴⁶ Ebu’l- Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberanî (360/971), “el-Mu’cemu’l-Kebîr”, tah. Hamdî Abdülmecîd es-Silfî, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, I-XV, Beyrut, 2002, XIX, 416.

¹⁴⁷ Yusuf, 12/87.

hakkında ise kardeşlerini kendilerine iade edeceği hususunda hüsnü zanlarını korumaları gerektiğini beyan etmiştir. Kardeşleri hususunda Allah'ın rahmetinden ümit kesmek suretiyle kötü zan içerisine girmemeleri gerektiği ikazını yapmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm âyetlerindeki olaylar incelendiğinde bir çok olay ve âyette bir şekilde insanların zanları ile karşılaşılmaktadır. Özellikle Kur'ân'daki kıssalara ve haberlere bakıldığında kafirlerin, Allah ve mukaddesât hakkında içerisine düştükleri küfürlerinin nedenlerinden biri olarak kendilerince akıl yürütüp zan yapmaları görülmektedir.

Allah Teala'nın, meleklerle Adem (a.s)'e secde emrini verdiğinde şeytanın, Adem (a.s)'den daha üstün olduğunu zannederek secde etmekten imtina etmesi,¹⁴⁸ Nuh (a.s)'un oğlunun bir dağın kendisini kurtaracağını zannederek dağın zirvesine çıkması¹⁴⁹ ve bunun gibi daha nice zanlar ile Kur'ân-ı Kerîm'de karşılaşmaktayız.

Sevap olan ve hüsn-ü zan formatında değerlendirilen bir diğer zan da, fıkıh literatüründe tahakkuk eden zannı galiptir. Böyle bir zan da hem iyi zan olarak telakki edilir, hem de sevap niteliği taşır.

Kurtubî, zannı “hüküm vermenin caiz olduğu” ve “hüküm vermenin caiz olmadığı” zan olarak iki kısımda ele alırken hüküm vermenin caiz olduğu zan ile ilgili konuyu teyit sadedinde şu açıklamayı yapar: “*Şeriatteki ahkâmın çoğu galib zanna göredir. Kıyas, haber-i vahid, telef edilenlerin kıymeti, cinayetlerin diyetleri ve buna benzer diğer hususlar...*”¹⁵⁰ Bu görüş, zannı galibin, hem insanların maslahatına uygun bir şey olmasından dolayı iyi olduğu, hem de böyle bir fikhî meselenin çözümü ile ilgili yapılan meşru bir meşgale olması; ayrıca günah gerektiren bir durum olduğuna dair herhangi bir delilin bulunmamasından dolayı da sevap özelliği taşıdığının belirtisidir.

Ayrıca bir kimsenin namaz esnasında kaçınıcı rekatta olduğunu unutması durumunda namazın sıhhati için devreye giren zan da Hanefî mezhebine göre “zannı galip”tir. Bu durumda olan bir kimse bu unutma ve yanılma olayı başına ilk defa geliyorsa namazını yeniden kılar. Eğer birden fazla tahakkuk etmişse zannı galibine göre amel eder, zannı galibi (yani hangi rekatta olduğu hususunda kalbinde ağır basan

¹⁴⁸ A'râf, 7/12; İsrâ, 17/61; Sa'd, 38/76.

¹⁴⁹ Hûd, 11/43.

¹⁵⁰ Kurtubî, a.g.e., C. XIX, s. 397, 398.

kanaat) hangi yönde ise ona göre namazını tamamlar.¹⁵¹

3.1.2. Mubah Zan

Bu tür zanna mubah denmesinin sebebi olumlu ya da olumsuz herhangi bir mes'uliyeti gerektirmediğinden ve zan sahibinin bu tür zanna sahip olup olmaması hususunda tamamen muhayyer bırakıldığındandır. Bu, sevabı gerektirmeyen günah da olmayan zan çeşididir.

Kişinin dünyada maîşet ve geçimi için yapmış olduğu zan ile fîsk ve fücûr ile tanınmış, âsiliği ile bilinmiş, günahları alenen yapan kişiler hakkında yapılan zanların bu kısma dahil olduğu söylenmektedir.¹⁵² Böyle bir zannı yapan kişi sevap işlemediği gibi günah da işlemiş sayılmaz.

Kur'an-ı Kerîm'de inkar edenlerin amellerinin hallerini Allah Teala bir benzetme ile haber verirken: "وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَعْمَالُهُمْ كَسَرَابٍ بِقِيعَةٍ يَحْسَبُهُ الظَّمْآنُ مَاءً" *"İnkâr edenlere gelince, onların amelleri, ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder"*.¹⁵³ buyurmaktadır.

Âyette inkar edenlerin halleri beyan edilirken *"susayanın serabı su zannetmesi"* benzetmesindeki zan mubah bir zanna misal olabilir. Zira bir insanın serabı su zannetmesinin kendisine sevap ya da günah namına bir şey kazandırmayacağı âşikardır. Burada bir noktaya temas etmekte yarar vardır. Âyette serabı su zannetmek ifadesi kafirlerin amellerinin boşa çıkacağını, amellerinin kendilerine hiçbir fayda sağlamayacağını göstermek için kurulmuş bir teşbihtir. Zira amelin boşa çıkmaması için iman gerekmektedir. O iman da o kafirlerde olmadığından bu belîğ teşbih ile onların bu hali gözler önüne serilmiştir. Burada verilmek istenen asıl mesaj küfredenlerin amellerinin Allah katında bir değer ifade etmediğidir. Ancak bu mesajdaki ifade tarzında zikredilen zan olayının mubah bir zan olduğuna mani bir durum teşkil etmez.

Konuya dair bir diğer âyeti kerîme de şudur: "يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ"

¹⁵¹ Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (683/1284), *"el-İhtiyâr Li Talîli'l-Muhtar,"* Çağrı Yayınları, İstanbul, 1980, C. I, s. 74.

¹⁵² Elmalılı, a.g.e., C. VII, s. 208.

¹⁵³ Nûr, 24/39.

“Bilmeyen kimseler, iffetlerinden dolayı onları zengin zanneder”.¹⁵⁴

Bu âyeti kerîme, gerçekten muhtaç oldukları halde Allah yolundan ayrılmayan fakirlere yardım edilmesi hususunda bir teşviktir. Onlar kanaat sahibi olduklarından, ihtiyaçlarını gidermek için yüz­süzlük yolunu benimsemeyip iffetlerinden kimseden bir şey isteyemediklerinden dışarıdan bakıldığında zengin zannedilirler. Onların bu halini bilmeyen kimselerin onlara bakıp zengin zannetmeleri mubah bir zandır. Bu fakirleri zengin zanneden kişiler için bir vebal olmadığı gibi bu zanlarından dolayı bir ecir de almaları beklenemez. Hal böyle olunca ifade edilen zan da her hangi bir sevabı ya da günahı gerektirmeyen cinstendir.

"يَحْسَبُونَ الْأَرْحَابَ لَمْ يَذْهَبُوا" “Bunlar, düşman birliklerinin gitmediklerini sanıyorlardı.”¹⁵⁵ âyeti kerîmesinde ifade olunan zan da hüküm itibariyle haddi zatında mubah bir zandır.

Geçim ile ilgili olarak aşağıda zikrolunup, güncel hayatla ilgili bazı zanlar da bu sınıftandır:

“Falan işe girebilirsem zengin olabilirim. Çünkü bu işin karlı bir iş olduğunu zannediyorum.”

“Şu araziyi ihya eder ekersen büyük bir kazanç sağlayacağımı sanıyorum.”

“Sermayemi toplayıp bir fabrika açabilirsem kazancımı katlayacağımı zannediyorum.”

“Çalışıp büyük bir makam elde edersem dünyada istediğim gibi müreffeh bir hayat yaşayacağımı düşünüyorum.”

Bu zan kalıplarını çoğaltmak mümkündür. Fakat bu kadarının konunun vuzuhu için yeterli olacağı düşünülmektedir.

3.2. Sû-i Zan

Bir kimsenin ya da bir hadisenin kötülüğü hakkında oluşan vicdâni ve zihnî kanaate “sû-i zan” denir. “Hüsn-ü zan”nın zıddıdır. Haram olup iki kısımdır:

¹⁵⁴ Bakara, 2/273.

¹⁵⁵ Ahzâb, 33/20.

Haram olup, küfrü gerektiren sû-i zan

Haram olup, küfrü gerektirmeyen sû-i zan

3.2.1. Küfrü Mûcib Sû-i Zan

Bu tür zan sahibini kafır yaptığından en tehlikeli zan çeşididir. Bu zan, genelde itikatla ilgilidir. Allah Teala, Peygamberler, ahiret, cennet, cehennem, ba's ile ilgili yapılan kötü zanlar bu kapsamdadır. Konuyla ilgili olarak Allah Teala Kehf sûresinde iki arkadaştan bahseder. Bunlardan birine mal, servet ve aralarından nehir geçen ve içleri üzüm bağları ile dolu, etrafı hurmalıklarla örülü iki arazi verilmiş, diğeri ise bunlardan yoksun bırakılmış. Servet sahibi olan bu verimli arazisine girdiğinde bu güzel bağ ve bahçelerin yok olup gideceğini sanmıyorum demiş. Devamla kıyametle ilgili inancını da zikrederek şöyle demiş:

"وَمَا أَظُنُّ السَّاعَةَ قَائِمَةً" *"Kıyametin kopacağını da zannetmiyorum."*¹⁵⁶ Bu kişinin kıyametin kopmayacağını düşünmesi, kendisine verilen servetin bitmeyeceğini düşünmesinden doğmuş zandır. Böyle bir zannın kişiyi kafır yapacağı ise muhakkaktır. Nitekim Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde kıyametin tahakkuku ile ilgili âyetler mevcuttur. Hatta kıyametin keyfiyeti ile ilgili bilgiler dahi verilmiştir.¹⁵⁷

Yâsin sûresi'nde Ubey b. Halef hakkında indiği bildirilen bir âyette ise Allah Teala: "وَضَرَبَ لَنَا مَثَلًا وَنَسِيَ خَلْقَهُ قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ" *"Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: "Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek? diyor."* buyurmaktadır.¹⁵⁸

Ubey, bu sözleri çürümüş kemikleri eline alarak, öldükten sonra dirilmeye inanmadığını ifade etmek için sarfetmiştir. Ubey, tuz buz olmuş kemik ufantılarından insanoğlunun yeniden diriltileceğini, Allah'ın huzurunda yapıp ettiklerinden dolayı hesap vereceğini zannetmiyor; ba'sı inkar ediyordu. O'nun ba'sı inkar etmesinin nedeni aslında Allah Teala hakkındaki bu kötü zandı. Zira yok olmuş bir şeyin tekrar var olabileceğine; daha doğrusu onu var edebilecek bir gücün bulunabileceğine ihtimal vermiyor, yaratıcı hakkında kötü zanda bulunuyordu.

¹⁵⁶ Kehf, 18/36.

¹⁵⁷ Bkz.: Tekvîr, 81/1, 14.

¹⁵⁸ Yâsin, 36/78.

Şayet şöyle bir soru sorulursa: Ubey gibi kafirlerin öldükten sonra Allah'ın insanoğlunu tekrar dirilteceğine inanmaması "وَلَيْن سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ اللَّهُ" *"Şayet müşriklere sorsan yerleri ve gökleri kim yarattı? Elbette Allah yarattı derler,"*¹⁵⁹ âyeti ile çelişmez mi? Zira bu âyetlerde müşriklerin Allah'ın yaratıcı olduğuna iman ettikleri anlaşılıyor. Allah'ın yerleri ve gökleri yarattığına inanıyorlar da öldükten sonra bütün canlıları yeniden dirilteceğine neden inanmıyorlar?

Buna şöyle akli cevap vermek mümkündür: Kafirler yoktan var edildiklerini mecbûri olarak bildiklerinden gerek kendilerinin gerekse yerler ve göklerin de kendileri gibi Allah tarafından yaratıldığına iman etmektedirler. Ancak bunların imanları sadece dünyayı şâmilidir. Dünyadan sonra bir yaşam yerinin mevcûdiyetine iman etmezler. Çünkü dünyada yaşadıktan sonra sonunda tamamen yok olacaklarını zannederler. Ahiret hayatının varlığına, hesap gününe inanmazlar. Bundan dolayı onların yerlerin ve göklerin Allah tarafından yaratıldığına iman etmeleri, öldükten sonra dirilmeyi inkar etmek suretiyle mevcut küfürlerine mani olmamıştır. Zira iman küllî bir realitedir. Parçalanma kabul etmez. İnanılması gereken şeylerin bir kısmına inanıp bir kısmını inkar etmek, küllünü inkar etmek demektir. Câsiye sûresi'nin bir âyeti onların bu hallerini beyan etmektedir: *وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ* *"Dediler ki: Hayat ancak bu dünyada yaşadığımızdır. Ölürüz ve yaşarız. Bizi ancak zaman helâk eder. Bu hususta onların hiçbir bilgisi de yoktur. Onlar sadece zanna göre hüküm veriyorlar"*.¹⁶⁰

Bu âyet ile ilgili Râzi şu açıklamayı yapar: *"Daha sonra Yüce Allah, وَمَا لَهُمْ بِذَلِكَ مِنْ عِلْمٍ إِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ"* *Halbuki onların, buna dair de hiçbir bilgisi yoktur. Onlar, sadece (böyle) sanıyorlar"*¹⁶¹ *buyurmuştur. Bu, düşünmeden ve delili tanımadan önce, ilgili ihtimallerin hepsi söz konusudur. Bundan dolayı onların ileri sürdükleri şey muhtemel olduğu gibi, onun aksi de, (yani, öldükten sonra dirilmenin, kıyametin ve hakîm bir ilâhın mevcudiyeti görüşünün hak ve gerçek olması da) muhtemeldir. Çünkü onlar, bu ikinci ihtimalin bâtil ve temelsiz olduğuna dair, ne zayıf ne de kuvvetli herhangi bir şüphe dahi öne sürmediler. Ne var ki onların hatırına sadece bu ikinci ihtimal geldi de, böylece onlar bu ihtimalin kesin olduğuna inandılar ve*

¹⁵⁹ Lokmân, 31/25; Zümer, 39/38.

¹⁶⁰ Câsiye, 45/24.

¹⁶¹ Câsiye, 45/24.

herhangi bir hüccet ve delil olmaksızın, bunda saplanıp kaldılar. Böylece, hiçbir gerekçe olmaksızın, sadece zanları, öyle sanmaları ve kalplerinin buna meyletmış olması sebebiyle, tercih etmiş oldukları bir görüşün doğruluğu hususunu da, kendilerinde ne bir ilmin, ne bir kesinliğin, ne de bir yakînin olmadığı sabit olmuş olur" demektir. Binâenaleyh bu ayet, hüccetsiz ve delilsiz görüş belirtmenin batıl, fasit olduğuna ve zanna tâbi olmanın, Allah katında çirkin bir şey olduğuna delâlet eden delillerin en kuvvetlisinden olmuş olur.”¹⁶²

Konuyla ilgili diğer âyeti kerîmelerden bazıları şöyledir.

“O, bir *“فَرِيقًا هَدَىٰ وَفَرِيقًا حَقَّ عَلَيْهِمُ الضَّلَالَةُ إِنَّهُمْ اتَّخَذُوا الشَّيَاطِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ اللَّهِ وَيَحْسَبُونَ أَنَّهُمْ مُّهْتَدُونَ”* grubu doğru yola iletti, bir gruba da sapıklık müstehak oldu. Çünkü onlar Allah'ı bırakıp şeytanları kendilerine dost edindiler. Böyle iken kendilerinin doğru yolda olduklarını sanıyorlar.”¹⁶³

Bu âyet, şeytanı dost edinerek yanlış yola saptıkları halde doğru yolda bulunduklarını sanmaları sebebiyle sapıtmış ve kafir olmuş kimselerin hallerini beyan eder. Bu yanlışlarının temelinde kötü zanları yatmaktadır.

Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in Hendek muharebesinden döndüğü sırada Kurayzaoğulları hakkında nâzil olduğu söylenen başka bir âyette ise Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

“*وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَبَقُوا إِنَّهُمْ لَا يُعْجِزُونَ”* “İnkâr edenler yakayı kurtardıklarını sanmasınlar. Çünkü onlar (bizi) âciz bırakamazlar.”¹⁶⁴

Buna benzer bir âyet şöyledir:

“*أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَن يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ”* “Yoksa kötülükleri yapanlar bizden kaçabileceklerini mi sandılar? Ne kadar kötü (ne yanlış) hüküm veriyorlar!”¹⁶⁵

Kurtuluş imanda olduğundan, inkar necat sebebi olamaz. Kurayzaoğulları gibi inkar edenlerin Allah’ın azap ve intikamından kurtulacağını zannetmeleri hakkı batılla karıştırdıklarının bir göstergesidir. Ayrıca kafirlerin ebedi azaba müstehak olacaklarını

¹⁶² Ebû Abdillâh Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzi, “*Mefâtîhu’l-Gayb*,” Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, I-XXXII, C. XXVII, s. 232.

¹⁶³ Arâf, 7/30.

¹⁶⁴ Enfâl, 8/59.

¹⁶⁵ Ankebût, 29/4.

beyan eden ayetlerin ifade ettiği mana bunların zanlarının fasit olduğunu, beklentilerinin boşa çıkacağını gösterir. Onların bu zanlarının, küfürlerinin bir parçası ya da gereği olduğunu ispat eder.

*“İnkâr edenler, katiyyen diriltileceklerini sandılar. De ki: "Hayır! Rabbim hakkı için mutlaka diriltileceksiniz, sonra yaptıklarınız size haber verilecektir. Bu, Allah'a göre kolaydır.”*¹⁶⁶

*“(O), malının kendisini ebedî kılacağını zanneder.”*¹⁶⁷

Bu âyette ise kafirin, malının kendisine ebedi hayat kazandıracağı fasit zannından bahseder. Zenginlik ve servetin hayatı uzatacağını sanmanın küfrü gerektiren bir kanı olduğu açıktır. Zira beka sıfatı Allah’a aittir. Dünyada hiçbir şeyin baki olmadığını, Allah’tan başka her şeyin fâni olacağını Kur’ân’ı Kerîm’den öğrenmekteyiz.¹⁶⁸

Ayrıca Kurtubi’nin tefsirinde ifade ettiği gibi ayetin devamındaki (كَلَّا) “hayır hayır” ifadesi, malın kendisini ebedi kılacağı zannının, ayetin nüzulüne sebep olan söz konusu bu kafirin zannettiği gibi olmadığını, malının kendisini ebedileştirmeyeceğini beyan etmektedir.¹⁶⁹

Öyleyse dünya ve içerisindeki geçici güzelliklere aldanıp bunun ebedi olduğunu düşünmek ya da kişiyi ebedileştirdiğini zannetmek sapıklık ve küfrün önde gelen sebeplerindendir. Diğer ayetlerde olduğu gibi bu ayette de bu türden kötü zannın, küfrün sebeplerinden olduğu müşâhade edilmektedir.

3.2.2. Küfrü Gayri Mûcib Sû-i Zan

Müminler hakkındaki sû-i zan ve güzel ahlak olduğu sabit olan bir davranışın aksinin zannedilmesi bu zan çeşitine girmektedir. Hucurat sûresinde yasaklanan zan bu çeşit zandır. Bu tipolojideki zanların ekserisi ahlakîdir. İtikadî olanlar hakkında yukarıda malumat verilmiştir.

¹⁶⁶ Teğâbûn, 64/7.

¹⁶⁷ Hümeze, 104/3.

¹⁶⁸ Kasas, 28/88.

¹⁶⁹ Kurtubî, a.g.e., C. XXIV, s. 621.

Bu sûrede ifade edildiği üzere bu çeşit zan ism/günahtır. Günah olan şey ise haramdır. Zira âyeti kerîmede Allah Teala (اجتنبوا) “*sakınınız*” emri ile müminlerin bundan uzak durmalarını emretmiştir. Bu emirle de zannın bir kısmı olan kötü zan haram kılınmıştır. Sosyal hayatta bu çeşit kötü zan pek yaygındır. Gerek bireylerin kendileri, ailesi ve toplum hakkında yürüttüğü kötü zan, gerek toplumların bireyler ve toplum hakkında yürüttüğü kötü zan, gerekse devletlerin birbirleri hakkında yürüttüğü kötü zan bunun örneğini teşkil etmektedir. Şimdi kısaca Kur’ân-ı Kerîm’den bu çeşit zanlara örnek verelim.

Nûr sûresinde beyan edilen ifk hadisesi karşısında Hz. Aişe (r.ah)’ye (58/678) yapılan iftiradan sonran başta münafıklar olmak üzere bir kısım müslümanlar bu iftiraya aldanarak Hz. Aişe (r.ah) hakkında kötü zanda bulunmuşlardı. Bununla ilgili olarak Allah Teala şöyle buyurmaktadır: “*Bu iftirayı işittiğinizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile hüsn-ü zanda bulunup da: “Bu, apaçık bir iftiradır” demeleri gerekmez miydi?*”¹⁷⁰ Âyet bu çeşit zannın haram olduğunu göstermektedir.

Cimrinin cimriliğinin kendisinin lehine olacağını zannetmesi de ahlakî olarak bu çeşit zandandır: *“وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ سَيُطَوَّقُونَ مَا بَخُلُوا بِهِ يَوْمَ*

الْقِيَمَةِ وَاللَّهُ مِيرَاثُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ”

*“Allah’ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için pek fenadır. Cimrilik ettikleri şey de kıyamet gününde boyunlarına dolanacaktır. Göklerin ve yerin mirası Allah’ındır. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹⁷¹

Bu âyeti kerîmenin kesin olarak kim hakkında indiği ile ilgili herhangi bir kesin delil olmamakla birlikte farklı rivayetler vardır. Bu farklı rivayetlerin ışığında konuyla ilgili olarak iki ihtimal söz konusudur:

Birincisi, bu âyet ehli kitap hakkında nazil olmuştur. Bu görüşe göre buradaki cimrilik “*ilmi ve gerçeği gizlemek*” anlamında mecazîdir. Hz. Peygamber (s.a.v)’in özelliklerini ve peygamberliğini bildikleri halde bu bilgileri gizleyen Ehli kitap

¹⁷⁰ Nûr, 24/12.

¹⁷¹ Âlû İmrân, 3/180.

hakkında inmiştir.¹⁷² Nitekim İbn Kesir'in aktardığına göre Avfî, İbn Abbâs'tan rivayetle der ki: *"Bu âyet yanlarında bulunan semavî kitapları beyân etmemek suretiyle cimrilikte bulunan ehli kitâb hakkında nazil olmuştur."*¹⁷³

İkincisi ise malını Allah yolunda cihad için harcamayanlar veya malının zekâtını vermede cimrilik gösterenler hakkında inmiştir. Kuvvetli görüş de budur.¹⁷⁴

Razî bu konuda buhl (cimrilik)'den, maldan yapılan cimriliğin olmasını daha evlâ olduğunu ifade ettikten sonra bu görüşün daha kuvvetli olduğuna dair iki delil getirir:

*"Birincisi: Allah Teâlâ, " سَيُطَوَّقُونَ مَا كَانُوا بِهٖ يَوْمَ الْقِيَمَةِ " "Onların cimrilik ettikleri şeyler, kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır"*¹⁷⁵ buyurmuştur. Biz buradaki cimriliği, ilimde yapılan cimrilik olarak tefsir edersek, âyeti tefsir ederken mecâzî manayı vermeye ihtiyaç duyarız. Eğer onu malda yapılan cimrilik olarak tefsir edersek, mecazî mana vermeye ihtiyaç duymayız.

*İkincisi: Âyeti, maldaki cimrilik manasında alırsak, bu, malı cihatta harcama hususunda bir teşvik olmuş olur ve böylece âyetin kendinden önceki âyetlerle ilgisi güzel bir şekilde kurulmuş olur. Fakat biz onu, Yahudilerin Tevrat'taki şeyleri gizlemeleri manasına alırsak, bu ilgi kopmuş olur veya zorlanarak bir ilgi kurulabilir. Birincisi, (maldaki cimrilik anlamında alınması) daha uygundur."*¹⁷⁶

Biz de bu rivayetler gölgesinde ikinci görüşün daha uygun olduğu kanaatini taşıyarak ona göre değerlendirmede bulunacağız. Zira bu ayette ifade olunan cimriliğin malda tahakkuk eden hakiki bir cimrilik olmasına mani bir durum söz konusu değil ki kendisine mecazî anlam yüklenilsin. Mecâza, ancak hakikî anlam vermenin mümkün olmadığı durumlarda müracaat edilebileceği belagat alimleri tarafından zikrolunmuştur. Ayrıca âyeti kerîmenin devamında Yahudilerin *"Allah fakir, biz ise zenginiz"*¹⁷⁷ ifadeleri bu görüşü destekler.

Bu tip cimriliğin haramlığı ve günahı ile ilgili olarak Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, göklerin ve yerin mirasının yalnız Allah'a ait olduğunu, bunlara miras

¹⁷² Karaman vdğr., a.g.e., C. I, s. 539, 540.

¹⁷³ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 151.

¹⁷⁴ Karaman vdğr., a.g.e., C. I, s. 539, 540.

¹⁷⁵ Âlû İmrân, 3/180.

¹⁷⁶ Râzî, a.g.e., C. IX, s. 117.

¹⁷⁷ Âlû İmrân, 3/181.

yoluyla sahip olanların gerçek mülklerinin olmadığını, mevcut mülklerinin ise geçici ve iğreti bir şey olup yokluğa mahkum olduğunu beyan ettikten sonra meseleyi şöyle noktalamıştır: “Şu halde bunları Allah'tan kıskanıp da Allah yolunda sarf etmek hususunda cimrilik edenler bunu düşünmeli ve ne büyük günah yaptıklarını anlamalıdır.”¹⁷⁸

Malı biriktirip infak etmemek suretiyle bu malın kendisi için hayırlı olacağını sanmak cimrilik kadar kötüdür, günahtır. Zira çoğu zaman kişinin bu türden cimrilik yapmasına sebebiyet veren şey biriktirdiği malının kendisi için hayırlı olacağı zannıdır. Binaenaleyh böyle bir zan cimriliğine vesile olmuştur.

Âyetle ilgili İbn Kesîr: “cimri, mal toplamasının kendisine fayda sağlayacağını zannetmesin. Bilakis bu, hem dinine, hem de dünyasına zararlıdır,” demiştir.¹⁷⁹ Âyetin devamında ifade olunan tehdit hakkında ise şu hadîsi şerîf ile açıklama yapmıştır: “Buhârî der ki; Bize Abdullah ibn Münîr... Ebu Hüreyre'den nakletti ki o, şöyle demiştir: Rasûlullah (s.a.v) buyurdular: “Kime Allah mal verir de zekâtını vermezse kıyamet günü o mal iki gözlü başı açık bir yılan şeklinde onun karşısına getirilir. Yılan kendisini boğar ve avurtlarına alarak: Ben senin malınım, ben senin hazînenim, der.” Sonra Allah Rasûlü:

"وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ بَلْ هُوَ شَرٌّ لَّهُمْ"

“Allah'ın fazl-u kereminden verdiği şeylerde cimrilik edenler bunun kendileri için hayırlı olduğunu sanmasınlar. Bilakis bu, onlar için şerlidir...” âyetini okudu.”¹⁸⁰

Zekat ancak müminlerin zenginlerine farz olan malî bir ibadettir. İbn Kesîr'in konuyla ilgili açıklaması bu âyetin mü'minler için indiğini göstermektedir. Zira kafirlere zekat farz değildir. Onlara zekat ancak iman ettikten ve zekat için gerekli şartları taşıdıktan sonra farz olabilmektedir. Öyleyse bu âyet müminlerin cimrilerini şâmildir denilebilir. Kafirlerin cimrilerinin cimrilik yapmalarıyla tehdit olunmalarının bir anlamı yoktur. Çünkü onlar cimrilikten çok daha büyük bir günah olan küfrü ve şirki seçmişlerdir. Zaten onlar Kur'ân-ı Kerîm'in birçok ayetinde bu şirk ve küfürlerinden dolayı tehdit olunmuşlardır. Öyleyse, cimrilik yapıp malı Allah yolunda zekât ya da sadaka suretiyle infak etmemek kişiyi günaha sevk etmekle beraber kafir yapmamaktadır. Böyle bir cimriliğin kendisinin hayrına olduğu zannı ayette de

¹⁷⁸ Elmalılı, a.g.e., C. II, s. 468, 469.

¹⁷⁹ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 151.

¹⁸⁰ İbn Kesîr, a.g.e., C. II, s. 151; Buhârî, “Zekât”, 3; Nesâî, “Zekât”, 20; Ahmed b. Hanbel, “Müsned”, II, 355; İbn Mâce, “Zekât”, 2.

belirtildiği üzere şerdir, günahtır. Dolayısıyla böyle bir zan haram zan kapsamında mütâlaa edilir.

4. ZANNIN SONUÇLARI

Zannın sonuçlarından maksat gerek iyi zan olsun, gerekse kötü zan olsun yapılan bu zanların kişiye fayda ya da zarar olarak ne şekilde döneceğidir. Hüsn-ü zanda bulunan kişiye bu zannının ne tür faydalı getirisi olabilir. Kötü zanda bulunanın kötü zannının kendisine ne tür zararlı bir getirisi olabilir. Bu başlık altında bunlar incelenecektir.

Zan, iradeye dayalı, kesinlik ifade etmeyen bir hükümdür. İhtimaller üzerine bina edilen fikrî bir olgudur. İhtimal üzerine bina edilen bir olgu olduğundan su-i zan ile hüsn-ü zan arasında bu alanda bir fark yoktur. Zira her ikisinde de ihtimali ortadan kaldıracabilecek düzeyde bir ilim ve bilgi mevcut değildir. Herhangi bir kimse, bir olgu, olay ya da kişi hakkında hüsnü zanda bulunur, ancak düşündüğünün aksine o olgu, olay ya da kişi kötü olabilir. Aynı olgu, olay ya da kişi hakkında su-i zanda bulunur, ancak zannının aksine o olgu, olay ya da kişi iyi çıkabilir. Ancak doğurduğu sonuç itibarıyla su-i zan ile hüsn-ü zan arasında derin farklılıklar bulunmaktadır. Zandan kaynaklı olup, sosyal hayatta tahakkuk eden bir takım iyi ya da kötü olaylar bunun şahidi ve delilidir. Bu ise su-i zan ile hüsnü zannın aynı sonucu doğurmayacağı, aynı meyveyi vermeyeceği neticesini ortaya çıkarır. İki çeşit zannın olduğu gerçeğinden hareketle burada konuyu hüsn-ü zan ve su-i zannın sonuçları şeklinde iki başlık altında ele alacağız.

4.1. Hüsn-ü Zannın Sonuçları

Her amel ve davranışın bir neticesi olduğu gibi hüsn-ü zannın da bir semeresi vardır. Kur'ân-ı Kerim'de teşvik edilen hüsnü zannın fayda ve sonuçlarını kısaca şöyle değerlendirmek mümkündür.

4.1.1. Günahtan Koruması

Nûr sûresinde beyan edilen ifk hadisesinde Allah Teala'nın:

"لَوْلَا إِذْ سَمِعْتُمُوهُ ظَنَّ الْمُؤْمِنُونَ وَالْمُؤْمِنَاتُ بِأَنفُسِهِمْ خَيْرًا وَقَالُوا هَذَا إِفْكٌ مُّبِينٌ"

“Bu iftirayı işittiğinizde erkek ve kadın müminlerin, kendi vicdanları ile hüsnü zanda bulunup da: “Bu, apaçık bir iftiradır” demeleri gerekmez miydi?”¹⁸¹ buyurması, hüsn-ü zan beslemenin kişiyi bu gibi durumlarda iftira günahına düşmekten koruyup kurtarabileceğini göstermektedir.

Bir sonraki âyette:

"لَوْلَا جَاؤُ عَلَيْهِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ فَإِذْ لَمْ يَأْتُوا بِالشُّهَدَاءِ فَأُولَئِكَ عِنْدَ اللَّهِ هُمُ الْكَاذِبُونَ"

“Onların (iftiracıların) da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi? Mademki şahitler getiremediler, öyle ise onlar Allah nezdinde yalancıların ta kendisidirler.”¹⁸² ifadesi ile hüsn-ü zannın kişiyi yalancılıktan kurtardığını görmekteyiz. Zira Allah Teala ayetinde bu iftiraya ortak olanları yalancıların ta kendileri olarak vasıflandırmaktadır.

4.1.2. Küfür Tehlikesini Bertaraf Etmesi

Allah’a (c.c), ahirete, peygamberlere dair yapılabilecek iyi zan, kişinin kafir olmasına engel teşkil eder. Zira mukaddesata dair yapılan kötü zanlar sebebiyle küfre düşen kafirlerden Kur’ân-ı Kerîm bahsetmektedir.¹⁸³

4.1.3. Kişinin Vicdanen Mutlu ve Rahat Olmasını Sağlaması

Hüsn-ü zannın, kişiye sağladığı müsbet sonuçlardan biri de vicdânî mutluluktur. Bu tür insanlar hayata, olay ve olgulara pozitif bakarlar. Bundan dolayı ruh dünyaları stres ve kaygılardan uzaktır. Sû-i zannın kalplerde oluşturacağı kaygıdan izole edilmiş bir ruh dünyasına sahip olduklarından genelde mutlu yaşarlar.

4.1.4. Uhrevî Mesuliyeti Ortadan Kaldırması

Zira bir kişi hakkındaki iyi zannımız onun kötü olması durumunda bile bizi mesuliyetten kurtarır. Allah Teala’nın

"اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ"

¹⁸¹ Nûr, 24/12.

¹⁸² Nûr, 24/13.

¹⁸³ Mü’minûn, 23/36; Fussilet, 41/22,23.

“...zannın bir kısmından sakınınız.”¹⁸⁴ emrine itaat edildiği takdirde kişi sorumluluktan kurtulmuş olur.

4.1.5. Fitnelerin Engellenmesine Sebep Olması

Bir ortamda herhangi bir kişi hakkında yapılan kötü konuşmaya şahit olan kişinin, orada konuşulan kişi hakkındaki hüsn-ü zannını bildirmesi ileride olacak muhtemel fitne ve düşmanlıkların önüne geçilmesini temin etmeye yardımcı bir etkidir.

4.1.6. Kul Hakkına Düşmekten Koruması

Hüsn-ü zannın faydalarından biri de kötü zandan neşet edecek olan kul hakkı ihlallerinin engellenmesidir. Başkaları hakkında hüsn-ü zan besleyenler kolay kolay gıybetе düşmezler. Zira gıybetin kul hakları arasında olduğu dini bir realitedir.

4.1.7. Kişinin Kaliteli ve Olumlu Yaşantısına Katkı Sağlaması

Hüsn-ü zan kişiye hayata iyimser bakmayı öğretir. Başkaları hakkında hep olumlu kanaat taşıdığı için onları sevmeye ve yardım etmeye konusunda zorluk çekmezler. Seven ve yardım eden bir kişiliğin temsilcisi olması yanında sevilen ve yardım gören bir birey olarak kaliteli ve güvenli bir hayat yaşar.

4.1.8. Ayıp Araştırmaya Düşmekten Koruması

İyi zan besleyen kişi, ayıp araştırma derdine düşmeye kendini muhtaç hissetmez. Kötü zan sahibi ise zannını test etmek için böyle bir araştırma içerisine girmesi bazen kaçınılmaz olur. Bu hareketi onu tecessüse sevk eder. Aslında zannın yasaklanmasındaki gaye de budur. Mutlak olarak zan yasaklanmamıştır. Zira hüsn-ü zannın varlığı ve güzelliği ortadadır. Sû-i zan, kötülüğe kapı araladığı, başkasının mahremiyetini ihlal gibi kul hakkını da gerektiren günahlara düşürme tehlikesinden dolayı yasaklanmıştır.

4.1.9. Birlik, Beraberlik ve Dayanışmayı Temin Etmesi

Hüsn-ü zannın hakim olduğu bir toplumda birlik ve beraberlik duygusu daha fazla gelişmiştir. Bu vesileyle bireylerin birbirlerine olan yardımları kaçınılmaz olur. Bir zenginın yardım yapma niyetinin olduğunu öğrenen bir kimse gerçekten yardıma

¹⁸⁴ Hucurât, 49/6.

muhtaç olan bir kişiye olan su-i zan, kin ve düşmanlığından dolayı o muhtaca yardımın ulaşmaması için hayırsevere yanlış telkinler vermesi suretiyle yardımına mani olması nasıl dayanışmaya mani oluyorsa bu gibi durumlarda hüsnü zan beslemek dayanışmaya sebebiyet vermektedir. Başka bir örnek verecek olursak, içkiye mübtela olmuş bir kimse hakkında o da neticede bir insandır, her insan gibi onun da hataları olabilir. Ben onun şahsını değil ancak eylemini iyi bulmayabilirim. Onu düştüğü bu durumdan kurtarmak için elimden geleni yapmam benim ictimâî sorumluluğumdur deyip, yardım etmesi gibi. Sosyal yaşamımızda ve çevremizde bu gibi olayların meydana çokça gelmesi bu tezi doğrular mahiyettedir.

4.1.10. Kin ve Düşmanlıkları Ortadan Kaldırması

Hüsn-ü zan, her türlü kötü duygu ve düşünceden salim olan bir kalbin özelliklerindendir. Böyle bir kalbe sahip olan kişinin başkaları hakkında hep hayır düşüneceği muhakkaktır. Başkaları hakkında olumlu düşünce ve kanaatlere sahip olan bir kişinin kalbinde kin ve düşmanlığın bulunması düşünülemez.

4.1.11. Müslümanlar Arası Muhabbetin Temelini Oluşturması

Nitekim hüsn-ü zan, bunun en büyük teminatlarından. Zira müslümanların birbirlerine olan hüsn-ü zanları sebebiyle birbirlerine olan güven ve muhabbetleri de artar.

4.1.12. Kişiyi Güvenilir Kılmada Etkin Fonksiyon Yürütmesi

Kişiyi güvenilir kılan bir takım vasıflar vardır. Hüsn-ü zan da bunlardan bir tanesidir. Hüsn-ü zan sayesinde kişi sevilir. Sevmek ise güven alametlerindendir. Buna göre hüsn-ü zan da güvenilirlik emarelerinden kabul edilir. Onun gönlündeki güzellik, davranışlarına da yansımış onu olgun, iyimser bir birey haline getirmiştir.

4.2. Sû-i Zannın Sonuçları

Elmalılı Hamdi Yazır'ın da ifade ettiği gibi Kur'ân-ı Kerîm'de yasaklanan çirkinliklerden birçoğu sû-i zandan kaynaklanmaktadır.¹⁸⁵ Binâenaleyh sû-i zandan kaçınmak büyük önem taşır. Herhangi bir olgu, olay, nesne ve kişileri kötü zannetmenin bir takım sonuçları vardır. Kişinin kurtulması zor olan hatalardandır. Peygamber

¹⁸⁵ Elmalılı, a.g.e., C. VII, s. 207.

Efendimiz (s.a.v)’in: “Üç şey vardır ki kimse onlardan kolay kolay kurtulamaz; Sû-i zan, haset, ve teşâüm (bir şeyi uğursuz saymak).”¹⁸⁶ hadîsi şerîfi bu manayı teyit eder. Ortaya çıkardığı bir takım olumsuz sonuçları kısaca şöyledir:

4.2.1. Suçlayıcılık

Mü’min mü’minin aynasıdır. Kişi nasıl aynaya baktığında kendini görürse mümin kardeşinin davranışlarını da kendi davranışları gibi telakki edebilir. Kötü düşünceye sahip bir kişinin başkalarından sadır olan davranış ve sözleri de çoğu zaman kötüye yorma ihtimali vardır. Onun davranışlarından, kişiliği hakkında yorum yapmaya ve kanaat sahibi olmaya çalışır. Onu kötüler, ahlakını beğenmez. Hakkında zan yürüttüğü kişiyi olduğu gibi değil, anladığı gibi başkalarına anlatır. Gıybete sebebiyet verir. Bu kötü zan vesilesiyle ferdî ve bireysel bazda başlayan fitne tohumu topluma da sıçrar. Toplumun güvensizliğine ve ahlakî dejenerasyonuna neden olur. Birbirini suçlayan, kınayan, yersiz ve hakaret kastıyla eleştiren bir toplum meydana gelir.

4.2.2. Toplumsal Barışın İmhası

Birbirleri hakkında kötü zan besleyen bir toplum arasında barış ve refahtan söz edilemez. Orada çatışma, mücadele ve düşmanlık vardır.

4.2.3. Kardeşlik Duygusunu Köreltmesi

Kötü zan, kardeşlik icaplarını yerine getirmekten alıkoyar. Mü’minleri kardeş ilan eden Yüce Allah’ın “انما المؤمنون اخوة” “Ancak müminler kardeşler”¹⁸⁷ düsturu ayaklar altına alınır. Zira kötü telakki edilen, bu nedenle yardıma layık görülmeyen bir toplumdan birbirlerine karşı kardeşçe muamele beklenemez. Sû-i zan taşıyan birey ya da topluma göre; sevilme, dostluk kurulmaya layık bir birey ya da toplum yoktur. Bu tipolojideki insan profilleri muhataplarını hor ve sevimsiz gördüklerinden aralarında olması gereken kardeşlik ve dostluk bağları da çözülür. Böylece ilhamını Kur’ân’dan alan kardeşlik ruhu ortadan kalkar. Birey ve toplumlar arası düşmanlık tohumları saçılır.

¹⁸⁶ Beğavî, Ebû Muhammed el-Hüseyin b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ (516/1122), *Şerhu’s-Sünne*, tah. Şuayb Arnavud, el-Mektebetü’l-İslâmîy, Beyrut, 1983, XIII, 114; Heysemî, Nuruddîn Ali b. Ebî Bekr (807/.1405), *Mecmeu’z-Zevâid*, tah. Abdullah Muhammed Derviş, Dâru’l-Fikr, 1994, Beyrut, X, 48.

¹⁸⁷ Hucurat, 49/10

4.2.4. Birlik ve Beraberliği Yok Etmesi

Sû-i zannın zararlarından birisi de bireyler arası birlik ve beraberliği ortadan kaldırmasıdır. Birlik, bir toplumun dinamizm unsurlarındandır. Toplumun kendisiyle ayakta durduğu etmenlerdendir. Sû-i zannın yaygın olduğu bir toplumda birlik ve beraberlikten söz edilemez. Zira bir insan, hakkında kötü duygular beslediği bir kimse ile ne diye ilişki kurup, dayanışma içerisinde olsun? Beraberliğin olmadığı böyle toplumda maddi ve manevi dağılma ve çözümler başlar. Beraberlik duygusu sinelerden sökülünce, birlik ve beraberlikten elde edilen maddi ve manevi bütün güçler giderek kaybolur.

4.2.5. Ferdîlik ve Keyfilik

Sû-i zannın hakim olduğu bireylerin oluşturduğu toplumlarda görülen olumsuzluklardan biri de ferdîlik ve keyfi harekettir. Böyle bir toplumda sorumsuzca davranışlar revaç bulur. Zira kötü zan sahibi kişi ya da kişiler kimseye güvenemediğinden kimseyi istişâyeye müstahak bulmaz. Çoğu işlerinde bireysel hareket eder. Toplumun menfaatini düşünmez. Kendi menfaatini ön planda tuttuğu için toplum menfaatini kendi menfaatlerine feda eder. Yine toplumun zararından endişe etmediği için her türlü olumsuz tavır, davranış ve sözleri yapmaya mani bir durumun varlığını kendinde görmez. Her türlü kötü ve mekruh işi kendisine mubahmış gibi görür. Mes'ûliyet almaktan kaçınır, mes'ûl olmaktan, sorumlu tutulmaktan çekinmez. Bu keyfi tavırlar cinâyet, tecâvüz, zina, hırsızlık, gasp, şiddet vb. kabahatleri beraberinde getirir.

4.2.6. Ailevî Düzenin Bozulması

Sû-i zan sahibi eşler birbirlerine karşı olumsuz davranışlar sergiler. Küçük bir davranış, kötü zan yüzünden büyütölür, eşler arası sorunlar yaşanır. Aile içi güven problemi baş gösterir. Eşler birbirlerine güvenemez duruma gelirler. Sevgi ve acımaları kin ve merhametsizliğe dönüşür. Bazı söz ve hareketlerden nem kaparlar. Birbirlerine ihânet ettiklerini düşünürler. Bunları birbirlerinin aleyhinde değerlendirirler. Buna paralel olarak boşanmalar artar. Sağlıklı bir aile ortamı temin edilemediğinden sağlıklı bir nesil meydana getirmek güçleşir.

Günümüzde meydana gelen aile içi şiddet; buna bağlı olarak boşanma vakaları incelendiğinde, temelde eşlerin birbirlerine karşı kötü zan beslemeleri neticesinde aralarında olan sevgi ve güvenin kaybolması yatmaktadır.¹⁸⁸ Bazı durumlarda huylanıp birbirlerinin cep telefonlarına gelen mesajları kontrol etme istekleri, erkeğin eve geldiğinde yorgunluğun verdiği ilgisizliği aleyhinde değerlendiren kadın tiyolojileri, hanımının evin ihtiyaç ve temizliğinden kaynaklanan sebeplerle yemeği yetiştirememiş olmasını kendisine itaatsizlik ve saygısızlık olarak değerlendiren erkek profillerinin toplum aile yapımızda yaygınlaşması, eşlerin birbirleri hakkında sû-i zanlarının, olumsuz düşünce ve kanaatlerinin kanıtlarındandır. Bu olumsuz düşüncelerin aile üyelerinin arasındaki sevginin erimesine ve güven kaybına neden olması yadsınamaz bir gerçektir.

Aile içi şiddet ve bazı cinayetler araştırıldığında temelinde sû-i zannın çıkması şaşırtıcı bir hadise değildir. Birbirleri hakkında hüsn-ü zan besleyen ailelerle, kötü zan taşıyan aileler karşılaştırıldığında hüsn-ü zan sahibi ailelerin birlik, beraberlik, sevgi ve huzuru temin etmeleri ve özgüveni gelişmiş neslin yetiştirilmesi, birbirlerine karşı kötü zan besleyen ailelere nispetle çok daha fazladır. Her tarafını kötü zan bürümüş, birbirlerine saygısı olmayan, sevgi fakirliği yaşayan, sevginin, güvenin, fedakârlığın yok olduğu, anlayış ve nezâketin dumura uğradığı bir ailenin huzurlu olmasını ve sağlam nesiller inşâ etmesini beklemek boş bir kuruntudan ibarettir.

Hiçbir şey kendi kendine iyi ya da kötü olamaz. İstenmeyen birtakım hadiselerin oluşumuna zemin hazırlayan bir takım faktörlerin, nedenlerin bulunduğu gibi, bu türden olumsuz hadiselerin izâlesinin de bir takım çareleri ve sebepleri vardır. Bu nedenle aile içi şiddetin ve boşanmaların engellenmesi için devletin, milletin ve bir takım idarecilerin yapması gereken adımlar muhakkak olmalıdır. Bu anlamda devletin, bireysel ve toplumsal bazda birbirlerine karşı olumlu bakabilmeyi ve hüsn-ü zan beslemeyi bilen bir nesil oluşturmayı temin etmesi ve bunun için gerekli düzenlemelerin ve köklü reform ve çalışmaları yapması önem arz etmektedir. Gerekli bütün alt yapıları oluşturmalı bunun devamını sağlayıcı tedbirler ve kısa, orta ve uzun vadede acil eylem planları hazırlamalıdır. Bu mesele, doğal afete maruz kalmış bir topluluk için kurulan

¹⁸⁸ T.C. Başbakanlık Kadın Statüsü Genel Müdürlüğü, *“Türkiyede Kadına Yönelik Aile İçi Şiddet”*, Elma Teknik Basım Matbaacılık, Ankara, 2009, s. 128, 129.

acil eylem planı kadar önemli ve ciddidir. Zira afetlerde zarar maddi ve yerel iken, toplumu oluşturan aile kurumunun afete uğraması hem maddi, hem manevi hem de ulusal bir hüviyet arz eden bir zarar ve kayıptır.

Burada bir görev de eğitimcilere düşmektedir. Eğitimciler; toplumun ellerinden geçtiği kendileriyle olumlu ya da olumsuz şekillendiği önemli bir mekanizmadır. Eğitimciler toplumun mühendisleridir. Topluma yön veren amillerin başında gelirler. Toplum inşa eder toplum yıkarlar. Ya sorumlu ve gelecekte asırlara olumlu etki eden sağlam nesiller yetiştirirler, ya da böyle bir neslin oluşumuna engel olurlar. Bu önemli mekanizmanın, gerektiği zaman ve ortamlarda hayata geçirmeleri ailelere ve gelecek nesillere bu anlamda olumlu katkı sağlayacaktır. Millet olarak da devletin ve idarecilerin bu anlamda yapacağı her türlü yapıcı adımlarına maddi ve manevi destek vermekten kaçınmamalıdır.

4.2.7. Dini Hassasiyetleri Köreltmesi

Sû-i zan, kişinin sahip olduğu dînî hassasiyetleri köreltir. Kişinin maneviyatının azalmasına neden olur. Aslında bir yönüyle kötü zan maneviyatın eksilmesine, dini hassasiyetin ve takva duygusunun dejenere olmasına sebebiyet verirken, başka bir açıdan bakıldığında maneviyat ve takva eksikliği de kötü zanna sebebiyet vermektedir. Zira kötü zan beslemek mâneviyât eksikliğinden doğan bir hastalık olabilir. Bu zâviyeden bakıldığında her ikisinin de birbirlerine sebep olabilmesi mümkün gözükmemektedir. Ama her halukârda kötü zannın bulunduğu yerde mâneviyât ve takva duygusu ya yoktur ya da eksiktir. Mâneviyâtın olmadığı yerde ise kötü zannın yapılmamasına mani bir durum gözükmemektedir. O halde maneviyatsızlık çoğu kötü sonuçların sebebi olduğu gibi kötü zannın da sebebi olmakla birlikte, kötü zan günahının mütemâdiyen yapılması durumunda dini duyguların körelmesine sebebiyet vereceği muhakkaktır.

4.2.8. Kul Hakkı İhlalleri

Sû-i zan, kendisi ile amel edildiği takdirde kul hakkını gerekli kılan bir davranıştır. Kulların haklarına riayetsizliği zorunlu kılar. Bu gibi durumlarda helalleşmek, sorunun çözümü için en başvurulabilir bir yöntemdir.

4.2.9. Birey Psikolojisinin Etkilenmesi

Bu gibi zanları işleyen, bunu kendisine adet edinme tehlikesi ile karşı karşıya gelir. Bu eylemlerin tekrar edilmesi alışkanlık halini alır. Ruh sağlığını olumsuz yönde etkiler. Nitekim güzel düşünmek ruh sağlığına olumlu bir etki meydana getiriyorsa, kötü düşünceler de ruh sağlığı üzerinde olumsuz etkiye neden olur.

Kanser hastalarında bilişsel davranış terapisi adlı makalede zikredilen BDT uygulaması buna örnek olması açısından ışık tutmaktadır: Kanser hastalarına uygulanan BDT,¹⁸⁹ bilişsel ve davranışsal teknikleri kullanarak duygu, düşünce, davranış ve fiziksel belirtileri tanımlamaya ve aralarındaki bağlantıyı açıklamaya çalışan psikolojik bir müdahaleye denmektedir. Hastaların kansere yükledikleri olumsuz değerlendirmeleri, yorumları ve anlamları tanımlayıp yeni yapılandırmalar ortaya koymayı, tedavi süreciyle etkili bir şekilde baş edebilmek için başa çıkma davranışları kazanmayı ve bu davranışları uygulamayı amaçlamaktadır.¹⁹⁰

Ayrıca bu makalede BDT programının amacı şöyle anlatılmaktadır: “BDT yeni tanı alan ve erken evre döneminde olan hastalarda kanserle ilgili belirtileri ve tedavinin neden olduğu yan etkileri azaltmak için geliştirilmişken, terminal dönem (yaşamın son evreleri, hayatın son haftaları) kanser hastalarında anksiyeteyi (kaygı, korku, gerilim, sıkıntı, tedirginlik) azaltmak için başa çıkma stratejilerini öğretmek ve endişeleri azaltmaya yardımcı olmak için geliştirilmiştir.”¹⁹¹

Öyleyse kötü düşüncelerden uzak durmak, diğer bir tabirle kişinin hem kendisi hem de başkası hakkında olumsuz düşünceleri zihninden atarak yaşaması, kişinin ya sağlığına kavuşmasına sebep olur, ya hastalığının daha da kötüleşmesine mani olur ya da daimi hasta durumunda olan kişilerin zor şartlara rağmen kaliteli bir yaşamına vesile olur.

4.2.10. Bireyi Kibre Sevk etmesi

Kötü kanaat besleyen kişinin, vicdanında kötülediği kişi hakkında üstünlük kurma eğilimi göstermesi kişinin doğasında bulunan psikolojik bir gerçektir. Bu nedenle

¹⁸⁹ Bilişsel Davranışçı Terapi.

¹⁹⁰ Cem Soylu, Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, *Kanser Hastalarında Bilişsel Davranışçı Terapi*, 2014, <http://www.cappsy.org.tr>, (02 Ocak 2014) s. 259.

¹⁹¹ Soylu, a.g.m., s. 259.

çeşitli tedbirlere başvurulmadığı ve önlemler alınmadığı zaman bunun bir huy ve alışkanlığa dönüşmesi muhtemeldir. Alışkanlığa dönüştüğü takdirde ise bu büyüklenme ve üstünlük kurma temayülü sadece zannını yaptığı kişi ile sınırlı kalmayıp, başkalarını da kapsayacak şekilde devam eder. Başkalarına karşı büyüklenmek, küçümseyici, tahkir edici alışkanlıkları tetikleme ihtimalini doğurur. O halde kötü zan genelde olmasa da bazı durumlarda büyüklenmeyi, büyüklenmek ise küçümsemeyi ve aşağılamayı doğurur. Zira Şeytan'ın, Hz. Adem (a.s)'e karşı, ateşin topraktan üstün olduğunu zannederek üstünlük kurma çabası onu ve neslini küçümsemeyi gerektirmiştir. Bu üstünlüğe kapılıp kibirlenmesinden dolayı da Allah Teâlâ emretmesine rağmen Adem (a.s)'e secde etmemiştir.

4.2.11. Güven Zedelenmesi

Sû-i zan birey ve toplumlar arası güveni sarsan etmenlerdendir.

4.2.12. Münafıklık Alameti Olması

Gazâlî şöyle der: “Mü'min nefsinde daima kardeşinin iyiliklerini hazırlar ki, kalbinden kardeşine karşı hürmet ve muhabbet eksik olmasın. Leîm (kötü) münafık ise, daima kötülük ve ayıpları düşünür.” Gazâlî devamla İbn Mübarek'in şu sözünü zikreder: “Mü'min bir kimse mazeretleri, münafık ise günah ve hataları arar.”¹⁹²Bu da gösteriyor ki kötü düşünce beslemek olayları her durumda kötüye yorup kişileri buna göre değerlendirmek İslam ahlakında olmayan, Kur'ân ahlâkına uymayan nifak ruhu taşıyan münâfık tipli kimselerin özellikleridir.

Bu olumsuz neticeler sû-i zan sahibinin, zannının gereği ile amel ettiği sürecidir. Kötü zannı ile amel etmeyip onu zihninde bırakmasının bir takım sakıncaları olsa da uhrevi bir mesuliyeti gerektirmez. Birtakım olumsuz somut olaylara sebebiyet vermez. Zira yukarıda zikredilen hadisi şerifin farklı bir rivayetinde ashâb:

“Ya Resûlallah! bunları yok edecek amel nedir?” diye sorduğunda Allah Resulü (s.a.v):

“Zan yaptığında bunu gerçeğe dönüştürme” buyurmuştur.¹⁹³

¹⁹² Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazalî, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, ter. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul, t.y., C. II, s. 449.

¹⁹³ Birgivî, a.g.e., s. 333.

Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in zannını gerçeğe dönüştürme emri, zannın amel ve davranış boyutuna indirilmediği müddetçe zararının ve uhrevi mes'ûliyetinin bulunmayacağı anlamını ortaya koyar. Bu da ileride temas edeceğimiz üzere zandan korunma ve kurtulma yollarından bir yöntem olarak önem arz eder.

4.2.13. Günahlara Düşmek

Başta tecessüs, yalan ve iftira olmak üzere birçok günaha düşmeye vesile teşkil eder. Hz. Aişe (r.ah)'ye atılan iftirada müfterilerin, onun hakkındaki kötü zanları onları büyük bir bühтана düşürmüştür. Bu gibi günahlara düşmemek için işlerin künhüne vakıf olmadığımız olay ya da kişiler hakkında hüsnü zannımızı muhafaza etmemiz gerekir. Mesela elinde gazete kağıdına sarılı bir şişe ile bitkin bir vaziyette ilerleyen bir kişiyi gören kimsenin bu adamın elindeki şey içkidir. İçki içtiği için dengesiz yürümektedir, yorumunu yapması sû-i zandır. Kişiyi iftira günahına götürebilir. Çünkü adamın elindeki şişe, akşam çocuğuna götürmek için satın aldığı helal bir meşrûbat olabilir. Sallanarak yürümesinin sebebi de çok çalışmasından hâsıl olan yorgunluğu olabilir. Kendisini dindar tanıdığımız bir kişiyi kumarhanede görmemiz o kişinin kumar oynadığı anlamına gelmez. O kişinin kumar oynadığı kanaatine sahip olmamız sû-i zandır, günahıdır. Çünkü kumar oynayanlara huylarından vazgeçmeleri için nasihat etmek için oraya gitmiş olabilir. Bu misalleri çoğaltabiliriz. Zira toplumsal yaşamda bu türden zanlara zemin oluşturacak birçok vaka ile karşılaşmaktayız. Olayların iç yüzünü bilemediğimizden kendimize göre bir kanaat yürütür olay ya da kişiler hakkında zan yaparız. Oysaki İslam ahlakının bizlere tavsiye ettiği davranış hüsnü hali muhafaza etmektir. Tüm bu hükümler sabıkasız ve hali düzgün, herhangi bir kötülük ile itham edilmemiş olan kişiler için geçerlidir. Sabıkası bulunanları tavırlarından önceki suçunu işleyebileceği ya da işlediğini zannetmemiz yasaklanan zan kapsamında değildir. Zira ortaya çıkmış ve duyulmuş bir suç geçmişi vardır. Zina ettiği bilinen kişiyi kerhanede, içki içmesi meşhur olanı meyhanede, kumarı meşhur olanı kumarhanede görmemizden doğan zan günah kapsamında değildir. Çünkü bu fiiller ile meşhur olmuştur.

4.2.14. İnkâr ve Sapıklık

Kehf sûresinde beyan edilen iki arkadaştan inkar edenin hali buna misal teşkil edebilir. Zira mezkur adama Allah Teala çokça mal, mülk, servet ve etrafı hurmalıklarla örülü, içerisinde üzüm bağları bulunan iki bağ vermiş aralarından da bir nehir

fişkırtmıştı. O, buna şükredeceğine bu malının tükenmeyeceğini zannetmiş, kıyametin kopmasını bile inkar ederek kafir olmuştur.¹⁹⁴ Hûd (a.s)’un, kavmini hidayete davet ettiği zaman kavminin ona:

"إِنْ هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ "

*“Hayat ancak bizim bu dünya hayatımızdan başka bir şey değildir. Kimimiz bir taraftan ölür, kimimiz de yeni doğar hayata geliriz, bu böyle gider. Biz öldükten sonra diriltilmeyeceğiz.”*¹⁹⁵ diyerek hem peygamberliğini hem de öldükten sonra dirilmeyi inkar etmeleri zannın bu tür kötü sonucunun örneğini teşkil eder. Kur’ân’ın muhtelif yerlerinde bu nevi küfrü gerektiren zan ve inanışlardan bahsedilmektedir.

4.2.15. Ahirette Hüsran

Yüce Allah bir âyeti kerîmesinde müşrikler hakkında şöyle buyurmaktadır:

"وَمَا كُنْتُمْ تَسْتَوُونَ أَنْ يَشْهَدَ عَلَيْكُمْ سَمْعُكُمْ وَلَا أَبْصَارُكُمْ وَلَا جُلُودُكُمْ وَلَكِنْ ظَنَنْتُمْ أَنَّ اللَّهَ لَا يَعْلَمُ كَثِيرًا مِمَّا تَعْمَلُونَ
وَذَلِكُمْ ظَنُّكُمُ الَّذِي ظَنَنْتُمْ بِرَبِّكُمْ أَرْدَاكُمْ فَأَصْبَحْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ "

*“Siz ne kulaklarınızın, ne gözlerinizin, ne de derilerinizin aleyhinize şahitlik etmesinden sakınmıyordunuz, yaptıklarınızdan çoğunu Allah’ın bilmeyeceğini sanıyordunuz. Rabbiniz hakkında beslediğiniz zan var ya, işte sizi o mahvetti ve ziyana uğrayanlardan oldunuz.”*¹⁹⁶

Bu âyetten açıkça anlaşılmaktadır ki, kişinin Allah hakkındaki sû-i zannı kişiyi ahirette zarara uğrayanlardan kılmaktadır.

5. ZANNIN TECESSÜSLE İLİŞKİSİ

Zannın tecessüsle ilişkisinden önce kısaca tecessüsün ne anlama geldiğini beyan etmekte yarar olacaktır. Her ne kadar tecessüsle ilgili bilgileri çalışmamızın ikinci bölümüne almış olsak da zan ile olan münasebetine değinebilmemiz açısından kısa da olsa tanımının yapılması uygun olacaktır.

Zan; hakkında kesin bir bilgi bulunmayan bir olay, olgu, kişi ya da kişiler

¹⁹⁴ Kehf, 18/32, 36.

¹⁹⁵ Müminûn, 23/36.

¹⁹⁶ Fussilet, 41/22-23

hakkında tahmin yürütmek suretiyle olumlu ya da olumsuz bir kanaatin oluşmasına denmektedir. Olumlu kanaatin oluşması hüsn-ü zannı, olumsuz kanaatin oluşması ise sû-i zannı ifade eder.

Tecessüs ise; genel anlamı itibarıyla herhangi bir olay, olgu, kişi, grup ya da devlet hakkında gizli ve örtülü olan bir durumun açığa çıkarılması gayesiyle araştırılmasına denir. Tanımdan da anlaşıldığına göre günah olan gaye ile araştırılması tecessüs olmaktadır. Zira günah olmayan, kötü niyet ve kötü kasta matuf olmayan gaye ile araştırılması tahassüs'tür. Yakup (a.s)'ın evlatlarına, " يَا بَنِيَّ اذْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ " *"Ey oğullarım! Gidin Yusuf (a.s)'ı ve kardeşini araştırın."*¹⁹⁷ (hakkında bana bilgi getirin) derken, tecessüs ifadesini değil de *"tahassüs"* ifadesini kullanması bunun delillerindendir. Öyleyse hüsn-ü zannın *"tahassüs"* ile, su-i zannın ise *"tecessüs"* ile ilişkisinin bulunduğunu söylememiz mümkündür. Bu, ayrıca *"tecessüs"* ile *"tahassüs"* arasında nüansın bulunduğunu gösterir.

Bu iki kavram ve etkileri incelendiğinde şu tespitleri yapmak mümkündür:

1. Zan kişiyi tecessüse sevk eder.

Bu manayı teyit sadedinde Gazâlî şöyle der: *"Kötü zan insanı merak ve araştırmaya sevk eder."*¹⁹⁸ Kesin bilgi bulunmayan şeyler hakkında bilgi sahibi olma arzusu her insanda olabilir. Zira bu arzu, fitrî bir hadisedir. Bilgi edinme arzusu, ya ayıp araştırma, başkasının mahremiyetine muttali olma gibi yasaklanan şeylerle ilgilidir ki, yukarıda ifade edildiği gibi bu *"tecessüs"*tür. Ya da bilmedikleri şeyleri öğrenme anlamında ilim elde etme gibi meşru olan konularla ilgili olabilir, bu da *"tahassüs"*tür. Buna binaen bu arzu, ya gerçekleştirilir ya da gerçekleştirilmez. İlim tahsili gibi bilmediği bir şeyi bilme arzusunu gerçekleştirmekte bir mahzur yokken, hatta iyi niyet şartıyla gerekli iken, kişi hak ve mahremiyetini ihlal etmek kastıyla herhangi bir araştırmayı gerçekleştirme arzusu mahzurludur. Tecessüse düşme tehlikesi vardır. Zira kötü zannın yasaklanmasındaki hikmetlerden birisi de tecessüs günahına düşmemektir. Zira zan, haddi zatında beşeri bir aklın gereği ve tabi olarak insan özelliklerinden biri olarak mubah bir eylemken mahzurlu ve yasak kılınması başka günahlara kapı

¹⁹⁷ Yusuf, 12/87.

¹⁹⁸ Gazâlî, a.g.e., C. II, s. 452.

açmasından dolayıdır. Yani liğayrihi haram kapsamındadır. Mesela helal olan yiyecekleri yemek haddi zatında helal ve mubahken, kendimize ait olmayıp, başkasına ait olan bu türden yiyecekleri izinsiz yemek ise haramdır. Tecessüs, kötü zannın bir neticesi olduğundan kötü zannın yasaklanmasının bu minvalde değerlendirilmesi gerekir.

Zinaya düşmemek için onun davetçileri mahiyetinde olan mahremi ve helallığı olmayan kişiyi öpmek, ona dokunmak, hatta zinaya sebebiyet verme tehlikesi varsa mesajlaşıp telefonlaşmak gibi sebeplerin de Kur’ân-ı Kerîm’de "وَلَا تَقْرُبُوا الزِّنَىٰ" “Zinaya yaklaşmayın”¹⁹⁹ âyetiyle yasaklanmasında olduğu gibi.

İbn Kesîr âyetteki, “Zinaya yaklaşmayın” ifadesinden Allah Teala’nın kullarını zinadan ve zinaya yaklaştıran her türlü şeyden nehyettiği anlamını verdikten sonra zinaya yaklaştıran şeylerin, onun sebepleriyle ve zinayı çağıran şeylerle karışık olup iç içe olduğu bilgisini vermiştir.²⁰⁰

2. Her iki kavramın ilgi sahası aynıdır.

Yani bireyleri, toplumları ve devletleri konu alırlar. Birey, toplum ve devlet hakkında sû-i zan yapılması mümkün olduğu gibi bu kurumlar hakkında tecessüste bulunmak da mümkündür.

3. Bazen değişkenlik gösterse de gaye ve hedefleri açısından zan ile tecessüs birbirleri ile paralellik arz ederler. Her iki kavram ile hareket edenlerin ekseri bu eylemleri kötü niyete matuf olup, kötü sonuçların ortaya çıkma arzusunu bünyelerinde barındırırlar. Böyle olmasaydı zannın çoğu ve tecessüs yasaklanmazdı. Zannın çoğu ifadesi zannedilen şeyleri çoğunun hakkı, doğruyu temsil edemeyeceğinin imasıdır. Bu da çoğu zannın kötü niyet üzerine bina edilme ihtimalini güçlendirir.

4. Bu süreçte bu zan zihinsel bir fonksiyon icra ederken tecessüs aynı eylemin aksiyon halini teşkil eder. Yani eylemsel bir birlik vardır. Zan, kötülüğün zihindeki olgunlaşması iken tecessüs ise, zihinde olgunlaşmış bu kötülük mefhumunun açığa çıkarılma teşebbüsüdür.

¹⁹⁹ İsrâ, 17/32.

²⁰⁰ İbn Kesîr, a.g.e., C. V, s. 69.

5.1. Sû-i Zannın Tecessüsü Tetiklemesi

Bir kimse hakkında olumsuz bir kanaat besleyen kişi o kimsenin olumsuzluğu ile ilgili beslediği kanaati pekiştirmek ve ortaya çıkarmak için onun gizli hallerini araştırma ihtiyacını kendinde bulur. Bu ihtiyacını gidermek için çeşitli yol ve yöntemlere müracaat eder. Şahsi teşebbüsleriyle beraber, ses kaydı cihazları ve kamera gibi çeşitli teknolojik araç ve gereçleri temin edip uygun bir ortamı bulduktan sonra o kimsenin ayıbını, kusurunu araştırmak için harekete geçer ve kendini tecessüsün içinde bulur. Yine bu kötü zannı, insanların özel hayatlarını kötü emeller uğruna ifşâ etmek, gerektiği zaman kumpas kurmak için usulsüz telefon ya da ortam dinlemeleri yapmak, çeşitli tapeler oluşturmak, ofis, ev, iş yeri gibi yerlere dinleme cihazları yerleştirmek gibi tecessüs faaliyetlerinde bulunmaya götürür.

Birebir aynısı olmasa da kötü olan bir zannın, kişiyi onunla alakalı bilgi edinmeye sevk etmesi açısından Firavun'un buna benzer bir yönteme müracaat etmesi Kur'ân-ı Kerîm'de geçmektedir.

İlgili âyeti kerîmede Yüce Allah şöyle buyurmaktadır:

"وَقَالَ فِرْعَوْنُ يَا هَامَانُ ابْنِ لِي صَرْحًا لَّعَلِّي أَبْلُغُ الْأَسْبَابَ أَسْبَابَ السَّمَوَاتِ فَأَبْلُغَ إِلَى إِلَهِ مُوسَى وَإِنِّي لَأَظُنُّهُ كَاذِبًا وَكَذَلِكَ زَيَّنَ لِفِرْعَوْنَ سُوءَ عَمَلِهِ وَصَدَّ عَنِ السَّبِيلِ وَمَا كَيْدُ فِرْعَوْنَ إِلَّا فِي تَبَابٍ"

*“Firavun: Ey Hâmân, bana yüksek bir kule yap; belki yollara erişirim. Göklerin yollarına erişirim de Musa'nın Tanrısı'nı görürüm! Doğrusu ben onu, yalancı sanıyorum, dedi. Böylece Firavun'a, yaptığı kötü iş süslü gösterildi ve yoldan saptırıldı. Firavun'un tuzağı tamamen boşa çıktı.”*²⁰¹

Burada Firavun'un yüksek kule yaptırmasının gerekçelerine müfessirler geniş yer ayırmışlardır. Bu tefsirler mütalaa edildiğinde şu değerlendirmeyi yapmak mümkündür:

Firavun'un Allah Teala ve Musa (a.s) hakkındaki kötü zannı (ki Firavun materyalist (dehrî-ateist) olduğundan Allah Teala'nın olmadığını zannediyor, Musa (a.s) ın yalancı olduğunu düşünüyordu) O'nu Allah Teala hakkında ayıp araştırmaya sevk etmiştir. Yani Allah'ın (c.c) yokluğunu ispata meylettirmiştir.

²⁰¹ Mü'min, 40/36, 37.

Allah'ın (c.c) yokluğunu ispat edip, Musa (a.s)'ya iman edenlerin imanlarından şüpheyi düşürmek için veziri Hâmân'a gözetleme kulesi yaptırması suretiyle bir araştırma içerisine girmiştir. Zira Firavun, Musa (a.s)'ı tevhit davasında yalancı zannettiğinden bu iddiasını kendince bir yöntemle araştırıp çürütmek istemiştir. Bu vesileyle kule yaptırıp teb'asına; ben yüksekçe bir kule yaptırđım, çıktım, baktım, gözetledim; fakat Musa (a.s)'nın iddia ettiğı gibi bir ilah bulamadım. O halde ilah yoktur, sözünü avam tabakası halka söylemek suretiyle bir hileye başvurarak, hem iman edeceklerin imanlarına engel olmak istemiş, hem mevcut müminlerin imanları hususunda şüpheyi düşürmeyi murat etmiş, hem de ilahlık iddiasını bu vesileyle kuvvetlendirmek istemiştir.²⁰² Nitekim başka bir âyette Yüce Allah Firavun'dan hikaye ederek " فَقَالَ أَنَا رَبُّكُمُ الْأَعْلَى " *"Firavun: Ben sizin en büyük rabbinizim dedi."*²⁰³ demek suretiyle ilahlık iddiasında bulunarak isyan ettiğini zikretmiştir.

Öyleyse; Firavun'un tüm bu faaliyetleri icrâ etmesine, bu araştırmaya koyulmasına sebep teşkil eden temel olgu, onun Allah Teala'nın varlığını kabul etmemek suretiyle Yüce Allah hakkında beslediğı kötü zannıdır.

Bununla beraber Hucurat sûresi 12. âyette yasaklanan üç kavramın (sû-i zan, tecessüs, gıybet) ifade biçimine göre dizilişı bu kavramların birbirlerinin sebepleri olabileceğini vehmettiriyor. Âyeti kerîmede Yüce Allah şöyle buyuruyor:

" يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اجْتَنِبُوا كَثِيرًا مِّنَ الظَّنِّ إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ وَلَا تَجَسَّسُوا وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا " *"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın. Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin."*²⁰⁴

Âyeti kerîme önce kötü zandan sakınmamızı emrediyor, sonra tecessüste bulunmamızı yasaklıyor, daha sonra muttali olunan ayıpların başkalarıyla paylaşma ihtimaline binaen gıybeti de yasaklıyor. Yüce Allah kendine has muhteşem bir üslup ve mükemmel bir edebi sanatla bunu icra ediyor ki, bu âyeti düşünerek okuyanlarda; zan yaparsam tecessüse düşerim, tecessüse düşersen gıybet ederim o halde zandan sakınmak suretiyle diğer günahlardan da kendimi kurtarabilirim kanaati hâkim oluyor. Aslında bunlar sebepler zincirinin birer halkasıdır. Birbirlerinin sebepleri ve

²⁰² Karaman vdğr., a.g.e., C. IV, s. 539, 540.

²⁰³ Naziât, 79/24.

²⁰⁴ Hucurât, 49/12.

sonuçlarıdır. Zan tecessüsün sebebi, tecessüs ise bazen zannın sonucu olabilir. Tecessüs gıybetin sebebi, gıybet ise çoğu zaman tecessüsün neticesi olabilir. Allah Teala'nın bu âyeti kerimede yasaklama işine zandan başlaması diğer günahlara da düşme ihtimalini ortadan kaldırmaya mâtuf olabilir. Bu ise bu üç günahın aslında birbirleriyle ilişkisinin olduğunu göstermesi açısından mühimdir.

Ayrıca bu üç günahın günah sayılmasına sebep teşkil eden özellik, hakkında zan yapılan, araştırılan ya da sözle ifade edilen şeylerin kusur ve ayıba isnat edilmiş olmasıdır. Zira Allah Teala insanın şeref ve haysiyetine önem vermiştir. Onun, kusuru ile anılmasına rıza göstermez. Çünkü onu da kendisi yaratmıştır. Zannın günah olmasını gerekli kılan şey, hakkında zan yapılan nesneye kusur izafe edilmesidir. Tecessüsün yasaklanmasını gerekli kılan sebep, araştırılan şeyin kusur olmasıdır. Gıybetin haram oluşunu gerekli kılan neden, başkaları hakkında muttali olunan kusuru diğer kimselerle her hangi bir yolla paylaşmaktır. Bunun haram olması için bu paylaşımın sözlü olması da şart değildir. Sözlü olmasa da el, ayak, baş, kaş, göz vb. işâret ve îma ile de başkası hakkındaki kusurun paylaşımı haram olması için yeterli bir sebeptir. Hümeze sûresinde bu beyan edilmiştir.²⁰⁵

Her hangi bir kimsenin fizîkî, malî ya da sosyal statüsünün iyi olmaması onun kusurlu olduğunu gerektiren ölçekler olamaz. Aynı şekilde bu statüler açısından iyi olan bir kimsenin ayıptan hali olduğu anlamına da gelmez. Bu konuda ölçü dindarlıktır. Allah'tan korkmak, emirleri yerine getirmek ve O'na yaklaşmak için özel gayretler göstermek anlamında takvadır. Bu münasebetle konusu ve gayesi kusur ve ayıp olmayan her zan, araştırma ve söz yasak kapsamında değildir. Yasaklanmasını gerektiren kriter, insan haysiyeti ve onurunun muhafazası ve güvenli bir toplumun inşasıdır. Bunu ihlal eden her türlü hareket yasak kapsamına alınmıştır.

²⁰⁵ Hümeze, 104/1.

İKİNCİ BÖLÜM

TECESSÜS

1. TECESSÜSÜN TANIMI

“*Tecessüs*”, luğavî olarak bir şeye eliyle dokunmak, (مَسَّ يَدِهِ) yeri çiğnemek basmak, (أَحَدَ النَّظَرِ إِلَيْهِ) araştırmak, (وَجَّهَ الْأَرْضَ) (بَحَثَ عَنْهُ وَفَحَصَ) gözü ile dikkatlice bakmak anlamlarına gelen²⁰⁶ (جَسَّ / يَجْسُ) babının mastarı (جَسَّ) kelimesinden türemiştir.²⁰⁷ Bir haberin iç yüzünü araştırmaya da “*tecessüs*” denir.²⁰⁸ Terim olarak ise, bir kimsenin özel durumunu merak edip öğrenmek için onun bilgisi ve rızası dışında gizlice araştırma yapmayı ifade eder.²⁰⁹ Bundan dolayıdır ki, düşmanın sırlarını öğrenip bilgi sızdıran kişiye de “*câsûs*” denir.²¹⁰

2. TECESSÜSLE MÜNASEBETİ BULUNAN KAVRAMLAR

2.1. Tehassüs (تَحَسُّسٌ)

“Tehassüs” “*haber araştırmak, bilmek için çabalamak,*”²¹¹ anlamlarına gelmektedir. Aslında *tecessüs* ile aynı anlamdadır. Ancak *tehassüs*ün *tecessüs*ten farkı, hayırda kullanılmasıdır. *Tecessüs* ise şerde kullanılır.²¹² Ya da *tehassüs* açıktan araştırma yapmaktır. *Tecessüs* ise gizli kalarak araştırmayı yapmak demektir. Yüce Allah Yakub (a.s)’dan hikaye ederek şöyle buyurmuştur:

"يَا بَنِي إِدْهَبُوا فَتَحَسَّسُوا مِنْ يُوسُفَ وَأَخِيهِ"

²⁰⁶ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. I, s. 122; Sarı, a.g.e., s. 219.

²⁰⁷ İbn Manzûr, a.g.e., C. I, s. 624.

²⁰⁸ İbn Manzûr, a.g.e., C. I, s. 624.

²⁰⁹ Mustafa Çağrı, “*Tecessüs*”, *DİA*, C. XLIV, İstanbul, 2012, s. 246.

²¹⁰ Çağrı, a.g.m., *DİA*, s. 246.

²¹¹ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. I, s. 172.

²¹² İbn Kesîr. A.g.e., C. 4, s. 330.

“Ey oğullarım, gidin Yusuf ve kardeşi (Bünyamin) ’ni araştırın.”²¹³

Burada bizzat Yakub (a.s) oğullarına, kardeşlerin durumları hakkında araştırma emrini vermektedir. Her ne kadar tecessüsle nüans farkı olsa da, her iki kavram da aynı anlama (bir şeyin izini sürüp araştırmak) gelmektedir.

2.2. Kass/Takassus (تَقْصُّصٌ / فَصٌّ)

“Takassus” “bir şeyi araştırıp, izini sürmek,” anlamlarına gelmektedir.²¹⁴ Örneğin,

(تَقْصُّصَ أَثَرِ الْقَوْمِ) “Kavmin izini sürdü” veya (تَقْصُّصَ الْحَبَرِ) “haberi araştırdı” denir.²¹⁵ Bu kavram Kasas sûresinde geçen (فَصِّيه) âyetinden elde edilmiştir. Nitekim sözünü ettiğimiz âyeti kerîmede Yüce Allah, Musa (a.s)’nın annesinin, kız kardeşine Musa (a.s)’yı takip edip izini araştırmasını söylediğini şöyle anlatır:

"وَقَالَتْ لِأُخْتِهِ قُصِّيه"

“Annesi, Musa (a.s) ’nın kız kardeşine, onun izini takip etmesini söylemişti”²¹⁶

(فَصِّيه) cümlesindeki “kass”²¹⁷, “tetebbu.”, (izini sürmek, araştırmak) anlamına gelmektedir. Yani (فَصِّيه) demek, (تَقْصُّصِيهِ / تَتَّبِعِيهِ) “onun izini takip et” demektir. Elmalılı, “ne olduğundan bir haber al” açıklamasını getirmiştir.²¹⁸ Bursevî de “haberini araştır” diye tefsir etmiştir.²¹⁹ Bu yönüyle “kass/takassus”, tecessüsün ihtiva ettiği araştırmak anlamıyla örtüşmektedir. Zira tecessüs de bir haber alma faaliyetidir.

²¹³ Yusuf, 12/87.

²¹⁴ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. II, s. 739.

²¹⁵ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. II, s. 739.

²¹⁶ Kasas, 28/11.

²¹⁷ Zira (فَصٌّ)’nın mastarı (فَصًّا ya da فَصًّا) gelir.

²¹⁸ Elmalılı, a.g.e., C. 6, s.176.

²¹⁹ Bursevî, İsmail Hakkı (1137/1725), “Tefsîru Ruhi’l-Beyân” , el-Mektebetü’l Furkân, I-X, İstanbul, h. 1417, C. 6, s. 386.

2.3. Taharrî (تَحَرَّى)

"حَرَى" fiilinin "tefa'ul" (تَفَعُّل) babından mastar olarak gelir. Yönelmek, istemek, araştırmak ve incelemek gibi anlamlara gelmektedir.²²⁰

Cevherî, "taharrî" için; (لَبَّ مَا هُوَ أَحَرَى بِالِاسْتِعْمَالِ فِي غَالِبِ الظَّنِّ) "zannı gâlipte kullanımı en layık olanı aramak" anlamı vermiştir.²²¹

Cin sûresi 14. âyette:

"فَالَيْكَ تَحَرُّوا رَشَدًا"

"...işte onlar doğru yolu arayanlardır." buyrulur.²²² Yani, "تَوَحَّوْا" "arar, araştırırlar" demektir.

Beyzâvî (685/1286), "kendilerini sevap yurduna ulaştıracak büyük bir hidayet ve doğru yolu kaseder, araştırırlar" anlamı vermiştir.²²³

Elmalılı da "hayrı ve doğruyu arayan" şeklinde tevîl etmiştir.²²⁴

Bu bilgiler ışığında "taharrî"nin "tecessüs" kavramı ile benzer anlama geldiği görülmektedir.

3. TECESSÜSE SEVK EDEN FAKTÖRLER

İnsanoğlu etkilenmeye müsait bir varlıktır. Çeşitli olay ya da olgulardan olumlu ya da olumsuz etkilenir. Bu, Allah Teala'nın onun fitratına yerleştirdiği bir fenomendir. Nitekim Allah Resulu (s.a.v): "*Şüphesiz Ademoğullarının bütün kalpleri bir kalp gibi Rahmanın parmaklarından iki parmak arasındadır. Onu dilediği yere çevirir.*"²²⁵ buyurarak insanın hareket, tavır ve sözlerine tesir eden kalbin, çeşitli vesilelerle etkilenip değişebileceğine işaret etmiştir. Kalbe kalp denmesinin sebeplerinden birisi de değişken bir hüviyet arz etmesidir. Zira kalp, kelime anlamı

²²⁰ Sarı, a.g.e., s. 297.

²²¹ Cevherî, a.g.e., s. 2311.

²²² Cin, 72/14.

²²³ Beyzavî, a.g.e., C. II, s. 535.

²²⁴ Elmalılı, a.g.e., C. VIII, s. 380.

²²⁵ Müslim, "Kader", 6785.

itibariyle bir şeyin yüzünü döndürmek demektir.²²⁶ Yani iç yüzün dış tarafa, dış yüzün iç tarafa çevrilmesi olayı ile ifade olunan bir kavramdır. Onun için Allah Resulu (s.a.v), bu hadisin devamında şöyle dua etmiştir: “*Allahım, Ey kalpleri evirip çeviren Allah! Kalbimizi itaatına çevir*”.²²⁷ Allah Teala’nın “وَقَلِّبُوا لَكَ الْأُمُورَ” “..ve sana işler çevirmişlerdi.”²²⁸ âyetinde “çevirdiler” anlamına gelen (قَلَّبُوا) fiili de bu manada mecâzen kullanılmıştır. Burada esasen gerçekten bir çevirme olmayıp yaptıkları ve hazırladıkları hile ve tuzakları ifade eden mecâzi bir kullanımdır.²²⁹ Aslında burada “*taklîb*” mastarından türeyen (قَلَّبُوا) fiilinin kullanılması dikkat çekicidir. Zira “*taklîb*”, bir şeyin içini dışa, dışını içe çevirmek demektir. Yani görünenin aksi bir durumdur. Münafıkların, görünüşte Peygamberimizle beraber savaşa katılıyormuş gibi yapıp sonradan gazveden geri çekilmeleri bir taklibtir, hile ve tuzaktan ibarettir. Göründükleri gibi olmayışlarının ifadesidir.

Aynı zamanda insanoğlu etkilendiği şeylere de tepki veren, ya da vermeye güç yetiren bir varlıktır. İnsanı iyi ve güzel yönde etkileyen durumlar olduğu gibi kötüye ve çirkin şeylere iten durumlar da söz konusudur. Dünyada hiçbir şeyin sebepsiz yaratılmadığını göz önüne aldığımızda kişiyi fizîken, rûhen ve eylemsel olarak etkileyen birtakım sebeplerin olduğu muhakkaktır. Bu ölçüden hareket ettiğimizde insanların özel hallerini araştırmak, sırlarına muttalî olmaya çalışmak, gizliliklerini merak etmek gibi tecessüs faaliyeti diye nitelendirebileceğimiz durumların kişide ya da toplumda ortaya çıkmasının ve yaygınlaşmasının bir takım sebepleri olmalıdır. Bu sebepleri aşağıdaki şekilde zikretmemiz mümkündür.

3.1. Sû-i Zan

Kişiyi tecessüse iten nedenlerin başında “*sû-i zan*” gelmektedir. “*Sû-i zan*”la “*tecesüs*” arasında sıkı bir ilişki vardır. Başkasının sözlerini, halini, davranışlarını, işini, hatta bakışlarını dahi kötü zanneden kişinin bunun sebebini araştırmaya koyulması kaçınılmazdır. “*Ey iman edenler! Zannın birçoğundan sakının. Zira zannın bazıları*

²²⁶ İbn Manzûr, a.g.e., C. VII, s. 3713.

²²⁷ Müslim, “Kader”, 6785.

²²⁸ Tevbe, 9/48.

²²⁹ Ebu'l-Fadl Şihâbu'd-Dîn es-Seyyid Mahmûd el-Âlûsî el-Bağdâdî (1270/1853), *Rûhu'l-Meânî*, I-XV, tas. Ali Abdulbârî Atıyye, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, C. V, s. 304.

günahtır. Birbirinizin ayıplarını araştırmak suretiyle tecessüste bulunmayın”²³⁰ âyeti kerîmesi hakkında yorum yapan müfessirlerden Râzî (606 1209) şöyle demiştir: “Cenâb-ı Hakkın, “tecessüste bulunmayın” âyeti kerimesi, geride geçen ayetin hükmünü tamamlayıcı mahiyettedir. Zira Allah Teala “zannın çoğundan kaçının” buyurunca bundan itibara alınması gereken şeyin, yakîn, (kesinlik hali) olduğu anlaşılmıştır. Öyleyse bir kimse, “Ben, falancayı keşfedebilirim, yani onu yakînen tanır, kusurlarına görerek muttali olur, buna göre de onu ayıplarım. Böylece (elde etmiş olduğum veriler kesin olduğundan) zandan kaçınmış olurum.” diyebilir. İşte bunun üzerine Cenâb-ı Hak da adeta, “Zanna uymayın. İnsanların kusurlarını yakînen bilme hususunda da gayret sarfetmeyin, demiştir.”²³¹ Bu, su-i zannın tecessüse götüreceği gerçeğinin delili mahiyetindedir.

Bu âyetin tefsirinde Kurtubî (671/1272) de “zandan sakının...” hadîsini almış, hem hadîsi şerîf, hem de âyeti kerîmede beyan edilen zanna “töhma” manasını verdikten sonra zannın tecessüsü doğuracağı tezini doğrular mahiyetinde şu açıklamayı yapmıştır: “Bir kimsenin hatırına (sebebsiz olarak) itham altında tutmak düşüncesi gelip de o buna dair haberi (kusuru) araştırmak ve olup olmadığını ortaya çıkarmak, durumu görmek ve işitmek ister. Böylelikle hatırına geçen ithamın gerçek olup olmadığını anlamaya çalışır. İşte Peygamber (sav) bunu yasaklamış bulunmaktadır.”²³² Görüldüğü gibi hem âyeti kerîmede zımnem, hem de müfessirlerin bu âyeti kerîmeden ilham alarak yaptığı yorumlar göstermektedir ki, sû-i zan, tecessüsü tetikleyen faktörlerdendir.

3.2. İnanç Zayıflığı

Tecessüsün Allah (c.c) tarafından yasaklandığını ve haram olduğunu bilen bir müslüman bundan uzak durmaya çalışacaktır. Kendisini bu günahtan koruma tedbirlerine başvuracak, bu konuda Allah (c.c)’tan korkacaktır. İnanç kişinin taşıdığı en önemli kazanımlarındandır. Her ne kadar ehli sünnete göre imanın kendisinde artma ve eksilme mümkün olmasa da o imanın derecesinin bir diğer ifade ile imandaki tasdik kuvvetli ya da zayıf olması imkan dahilindedir. Nitekim kimi insanlar, inancındaki kuvvetlilik sebebiyle Allah (c.c.)’ın emirlerine riayete daha özen göstermekte, yasaklanan şeylerden de kaçınmada gayret sarf etmektedir. Kimi insan da vardır ki, inancındaki zayıflık kendisini kötü durumlara itmiştir. Öyleyse bir insanın inancının

²³⁰ Hucurât, 49/12.

²³¹ Râzî, a.g.e., C. XXVIII, s. 134.

²³² Kurtubî, a.g.e., C. XIX, 396, 397.

kuvvetli olması insanın kutsalına verdiği değerden anlaşılır. Allah (c.c.)’ın emir ve yasaklarına riayet ederek davranış sergilemek imanın güçlülüğünün emarelerinden olduğu gibi, bu konudaki gevşeklik ve rehâvet imanın zayıf olduğunun belirtilerindendir. Nitekim bu konuda Allah Teala şöyle buyurmaktadır:

"إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ إِذَا ذُكِرَ اللَّهُ وَجِلَتْ قُلُوبُهُمْ وَإِذَا تُلِيَتْ عَلَيْهِمْ آيَاتُهُ زَادَتْهُمْ إِيمَانًا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ"

*“Müminler ancak, Allah anıldığı zaman yürekleri titreyen, kendilerine Allahın ayetleri okunduğunda imanlarını artıran ve yalnız Rablerine dayanıp güvenen kimselerdir.”*²³³

Kurtubî, mü’minlerin bu vasıflarını imanlarının kuvvetli olduğuna ve Rablerinin işlerine sanki O’nu gözlüyorlarmış gibi riayetkâr olduklarına bağlamaktadır.²³⁴

İbn Kesîr, bu özellikleri hâiz olan hakîkî mü’minlerin, Allah (c.c.) zikredildiği zaman kalpleri ürperip korkan Allah (c.c.)’ın emirlerini yapan ve yasaklarından sakınan kimseler olduğunu beyan eder.²³⁵

Buna göre “tecessüs”, Allah (c.c.)’ın haram kıldığı bir davranış olduğundan bunun ortaya çıkış nedenlerinden biri olarak inanç zayıflığını gösterebiliriz. Zira tecessüs yasaklanan işlerdendir ve haramdır. Bu haramın işlenmesi Allah (c.c.)’tan hakkıyla korkulmadığının alametlerinden olup, bu ise imanın tasdikindeki zayıflıktan kaynaklanabilmektedir. Zira Allah (c.c.)’tan hakkıyla korkan ve gereği gibi iman eden bir kişi başkalarının ayıbına muttali’ olmayı istemekten imtina’ edecektir. Hz. Peygamber (s.a.v.)’in: *“Ey dilleriyle inanıp kalplerine iman girmeyenler! Müslümanlara eziyet etmeyin onların gizli yönlerini araştırmayın. Kim Müslümanların gizli taraflarını araştırırsa evinin içinde bile olsa Allah (c.c.)onu herkese karşı mahcup ve rezil eder”*.²³⁶ buyurması bu hakikati ortaya koymaktadır.

3.3. Haset

Tecessüsün ortaya çıkma nedenlerinden biri de hasettir. Hased kendisinde bulunmayıp başkasında olan bir nimetin yok olmasını ya da başkasına bir nimetin ulaşmamasını istemektir. İslam’da iki kişi dışında hased caiz kılınmamıştır. Birincisi, Allah’ın kendisine mal verip bunu hak yolunda harcayan; ikincisi, kendisine ilim ve

²³³ Enfâl, 8/2.

²³⁴ Kurtubî, a.g.e., C. IX, s. 449.

²³⁵ İbn Kesîr, a.g.e., C. IV, s. 11.

²³⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb,” 40; Tirmizi, “Birr,” 85.

hikmet verilip bununla amel eden.²³⁷

Hasedin kötü bir huy olduğunu beyan eden bir çok hadis vardır. Bunlardan biri de: “*Hasetten sakının. Haset ateşin odunu yediği gibi iyilikleri yer bitirir.*”²³⁸ hadîsi şerîfidir. Ayrıca: “وَمِنْ شَرِّ حَاسِدٍ إِذَا حَسَدَ” “*Haset ettiğinde hasetçinin şerrinden Allaha sığınırım de.*”²³⁹ âyeti de hasedin kötülüğünü ortaya koymaktadır.

Kurtubî tefsirinde, gökyüzünde ve yeryüzünde Allah (c.c.)’a karşı işlenen ilk günahın hased olduğu; gökte, şeytan’ın Hz. Adem (a.s)’i, yerde de Hz. Adem (a.s)’in oğullarından Kabil’in Habil’i hased ettiği bilgisi beyan edilmektedir.²⁴⁰ Buna göre Şeytan’ın Hz. Adem (a.s)’e hased edip secde etmemekle “*kafir*” olanların ilki, Kâbil’in ise Hâbil’i hasedinden dolayı öldürüp “*kâtil*” olanların ilki olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hased, küfrün ve katlin temel esasını teşkil ettiğine göre hased edenin, hasedini yaptığı kişi hakkında sû-i zanda bulunmaması ve ayıbını araştırmaması düşünülemez. Her ne kadar bu genel bir kâide olmasa da (yani her hased edenin hasedi, kendisini başkasının ayıbını araştırmasına meyletmeyi gerekli kılmassa da) insan tabiatı ve beşerî ihtiraslar buna olanak sağlamaktadır. İçinde hased tohumu bulunan bir kimse kendisi hakkında hased beslediği kişiyi sevemez, başkaları tarafından sevilmesini de isteyemez. Başkalarının o kişinin güzel taraflarını konuşmaları hased edene ağır gelir. Onu başkalarına kötülemek için o kişinin ayıbını araştırmaya koyulması mümkündür. Böylelikle o kişinin halk nezdinde kötü olarak konuşulması için malzeme elde etmiş, hased nedeniyle kişi tecessüse düşmüş olur.

3.4. Öfke

İnsanların ayıp ve kusurlarını araştırmaya sevkedecek kötü hasletlerden birisi de öfkedir. Arapça karşılığı “*gazap*” olan öfke, nefsin nefret edilen şeyleri defetmek için gösterdiği bir harekettir.²⁴¹ İnsanın kendisine ve çevresine olumsuz etkiler bırakan kızgınlık duygusudur. Zıddı, “hilm”dir.²⁴² Öfkenin “ifrat” (aşırı), “tefrit” (eksik) ve “itidal” (orta) hali olmak üzere üç hali vardır. İfrat hali “*tehevvür*” (düşünmeden

²³⁷ Buhârî, “İlim,” 15; Müslim, “Müsâfirîn”, 266; Tirmizî, “Birr”, 24; İbn Mâce, “Zühd”, 2.

²³⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb,” 51.

²³⁹ Felak, 113/5.

²⁴⁰ Kurtubî, *a.g.e.*, C. VI, s. 417.

²⁴¹ Birgivî, *a.g.e.*, s. 208.

²⁴² Abdurrahman Çetin, “Örneklerle Peygamberimiz”, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 380.

hareket etmek), tefrit hali “*cübn*” (korkaklık), itidal hali ise “*şecaât*”tir. Şecaât ise üzerine varılması gerekli olan şeylerin üzerine varmaktır.²⁴³

Sosyal münasebetlerde öfkeli olan kişi öfkelenildiği kişiden intikam alma isteği duyar. Bu intikam duygusunu yerine getirmek için öfkelenildiği kişiye ya fizikî, ya da psikolojik bir yaptırım uygulamayı benimser. Psikolojik yaptırımı gazaplandığı kişinin haysiyetini yıpratacak bir şeyle mümkün görür. Kendisine öfkelenildiği kişiden intikamını psikolojik olarak almak isteyen kişi muhatabının ayıp ve kusurlarını araştırır. Herhangi bir ayıp bulduğunda da onu ifşâ eder. Böylelikle bu yolu benimsemekle tecessüse düşmüş olur.

Allah Teala bir âyetinde "وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ اَنْ صَدُّوْكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ اَنْ تَعْتَدُوْا" "*Sizi Mescidi haramdan alıkoydular diye, birtakımlarına beslediğiniz kin, sakın ha sizi haddi aşmaya sürüklemesin.*"²⁴⁴ buyurur.

Bursevî (1137/1724), bu âyet hakkında: “*düşmanlık ve intikama sürüklemesin*” der.²⁴⁵ “Kin”in, kişiyi düşmanlık ve intikama sürüklediği kesinleşince, öfke ve intikam alma hırsının kişiyi ayıp ve kusur araştırmaya iteceği de ortaya çıkmış olur.

3.5. Cehâlet

Bilgisizlik anlamına gelen “*cehâlet*” İslam’da yerilmiştir. Kişiyi dünyevî ve uhrevî fayda temin edecek cehaletten kurtulma isteği güzeldir, övülmüştür. Cehâletin bir çok zararı vardır. Bunlardan biri de kişiyi tecessüse sevketmesidir.

İnsanlar, hakkında kesin bir bilgiye sahip olunmayan her türlü olay ve olgunun câhili konumundadır. Bu cehâlet sıfatı insanların üzerinde bulunduğu müddetçe onlardan olumlu/yapıcı sonuçlar beklemek mümkün değildir. Bilakis bu türden cehalet menfî neticelerin menşei konumundadır. Bu olumsuz neticelerden biri de tecessüstür. Böylece birisinin konuştuğu söz ya da yaptığı davranış hakkında kesin bilgisi bulunmayan kişi ya da olayı araştırma meyline sahip olur. Acaba bu işi neden yaptı veya yapmadı? Bu sözü neden söyledi ya da söylemesi gerekeni neden söylemedi? Şeklinde başlayan ve çoğaltılması mümkün olan bu tarz sorular genelde bu cehalet

²⁴³ Birgivî, a.g.e., s. 208.

²⁴⁴ Mâide, 5/2.

²⁴⁵ Bursevî, a.g.e., C. II, s. 339.

duygusunu giderme ihtiyacından kaynaklanmaktadır.

Tecessüse neden olan bir diğer cehâlet çeşidi de tecessüsün günah olduğunu bilmeme cehaletidir. Bu vasıf ve konumda bulunan cahiller her ne kadar dinen mesul olmasalar da bu bilgisizlikleri, kendilerini tecessüsten hali bir duruma getirmeye mani olamaz. Sonuç olarak iki çeşit cehâlet tecessüsü doğurur: Biri başkalarıyla ilgili cehâlet (başkalarının söylediklerinden yaptıkları davranışlarından haberdar olamama hali), diğeri kişinin kendisinde bulunan dini getirisinin ne olduğunu bilemediği türden olan cehâlet. Diğer bir deyimle dînî cehâlet. Birincisi sorumluluğu gerektirirken, ikincisi sorumluluktan hâlidir. Her iki çeşit cehâletin de kişiyi ayıp araştırmaya sevk etmesi mümkündür. Sosyal ve psikolojik realite bunu kuvvetlendirmektedir.

3.6. Merak

Tecessüsün pratik olarak meydana geldiği nedenlerden bir tanesi de meraktır. Merak, bir şeyi anlamak veya öğrenmek için duyulan isteğe denir.²⁴⁶ Merak bazı durumlarda iyi ve teşvik edilebilir bulunduğu halde, bazı durumlarda da kötü görülmüş ve menedilmiştir. Kâide olarak kişinin dinine ve başkalarının hukukuna zarar vermeyecek şeyleri merak etmek sevap kabul edilebilirken, kişinin dinine zarar getirmesi ve başkalarının haklarını ihlâl etmesini muhtemel kılan şeyleri merak etmek kişiye günah getirebilir. Zira bu tür merak çoğu zaman kişiye tecessüsün kapısını aralayabilir. Bu yönüyle tecessüse düşen insanların bazıları hakkında kesin malumatı olmayan kişi ya da olay hakkındaki merakları onları ayıp araştırmaya sevk edebilir. Nitekim çevremizde bunun örneklerini gerek yaşayarak gerekse dinleyerek görmekteyiz.

3.7. Teknolojik Gelişim

Tecessüsün nedenlerinden bir tanesi de teknolojinin gelişmesidir. Geçmişten günümüze kadar hep ilerleme kaydeden, bundan sonra da hep ilerleyecek gibi görünen teknoloji Allah (c.c)'ın bir nimetidir. Televizyon, kablolu ve kablosuz telefon, internet gibi teknolojik aletler insan ve toplum yaşamını kolaylaştırmış, ihtiyaçları en kolay yoldan ve kısa zamanda temin etmeye katkı sağlamıştır. Ancak bu gelişim, bir takım sorunları da beraberinde getirmiştir. Genel olarak bu sorunlardan bazıları şunlardır:

²⁴⁶ Yeğîn vdğr., a.g.e., s. 609.

1. Kul hakkı ihlallerinin doğması

Örneğin, başkasının kredi kartı numarasını alıp onunla alışveriş yapmak, virüs gönderip bilgisayar çökertmek, yabancı dosyalara girip bilgi aşırarak, illegal dosyalar yükleyip insanları suçlu duruma düşürmek, her türlü program, kitap, yazılım, müzik vb. ürünleri ilgililerin izni olmadan kullanmak, kendi kimliğini gizleyerek başkalarının onur, haysiyet ve şerefiyle oynamak, başkalarının özel hayatı ile ilgili bilgileri çalmak, bunları topluma ifşa etmek, veya şantaj amacıyla kullanmak gibi kul hakkı ihlalleri teknolojinin neden olduğu zararların başında gelmektedir. Görüldüğü üzere bu işlemler teknoloji sayesinde işlenmekte olup, tecessüs faaliyeti kapsamına girmektedir.

2. Aile yapısını bozması

Özellikle sosyal paylaşım sitelerinden bekarlar bir yana evlilerin bile gizli dostluklar kurduğu düşünülürse bu sitelerin aile için ne denli tehlike arzettiği anlaşılmaktadır. Zaten bu gizli ilişkilere muttali olan eşler ise ya çekilmez bir hayat yaşamaya mecbur kalmakta, ya da boşanma davaları açmak suretiyle birbirlerinden ayrılmaktadırlar.

3. Nesillerin bozulması

Müstehcen yayınlara, kumar içerikli oyunlara, uyuşturucu bağımlılığını tahrik edici görsel, işitsel vb. malzemelere tek bir tıklama sayesinde rahatlıkla ulaşılabilmesi, gençlerin ruh dünyalarını olumsuz yönde etkilemekte, istikballerini karartmakta, onları toplumdan tecrit edilmiş bir yaşam tarzına mecbur bırakmaktadır.

4. Akıl ve ruh sağlığını olumsuz yönde etkilemesi

Sanal aleme bağımlı olmuş kişiler gerçek hayattan istenilen ölçüde istifade edemediğinden gerçekle sanal ayırımını yapmakta zorlanmaktadırlar. Bu, sanallığın kişinin aklında ne derece olumsuz etki yaptığının emâresidir. Böyle kişilerin karakterlerinin değişip, bireylerde davranış bozuklukları bulunmasında, ruh sağlıkları üzerindeki hasara örnek verebiliriz.

5. Gençleri sosyal hayattan uzaklaştırması

Gerçek bireylerle ilişkide zorlanmalar yaşanır. Sanal ortamda gördüğü rahatlığı gerçek yaşamda bulamamanın verdiği sıkıntıdan dolayı huzuru kendince sanallıkta bulan gençler, gerçek yaşamdan kopmakta, sosyal ilişkilerinde zayıflık yaşamaktadır.

“Peki insan neden gerçek yaşamın rahat ve huzurunu yaşamak varken huzuru sanallıkta arar? İlişki düzeyini gerçek alanda değil de sanal ortamda gerçekleştirmek ister? Bunun cevabını Psikolog Serhat Yabancı şu şekilde özetlemektedirler:

Görüşmelerin yüzyüze olmamasından kaynaklanan istediği zaman bitirme cesareti,

Hiçbir emek vermeden oturduğu yerden çabası hareket özgürlüğü,

Monitörün arkasına gizlenmenin verdiği şişirilmiş egodan kaynaklanan istediğini söyleme cesareti,

İstediği karakteri çok rahat oynamak (işini, resmini, gelirini, vs.) hayalindeki gibi anlatmak.”²⁴⁷

4. TECESSÜSÜN TEMEL ZARARLARI

Tüm günahların kişiye ve topluma menfi getirisi, kötü bir sonucu olduğu gibi tecessüsün de kişi ya da topluma yönelik birtakım zararları vardır. Bunlar çoktur ancak konuyu uzatmamak adına bunlardan temel teşkil eden bazı zararları zikretmekle iktifa edelim.

4.1. Kin ve Düşmanlığı Yayması

Evinin kapı, pencere ya da duvarından, odasına, ofisine ya da evine görsel ya da işitsel bir takım modern cihazlar yerleştirilerek dinlenen, kullandığı cep telefonu, bilgisayar, tablet vb. her türlü iletişim ve haberleşme araçları ile halleri ve özel hayatı araştırılan bir kişinin işlediği bu suçların ortaya çıkması durumunda kendisini dinleyelere karşı buğz ve kin beslemekten hali bir şekilde yaşaması tabiatıyla mümkün değildir. Aralar açılır, dostluklar bozulur, düşmanlık yaygın hale gelir.

4.2. Güven Kaybına Neden Olması

İnsanların ifsadına, bozulup ahlaki çöküntü yaşamasına vesile olur. Hz. Peygamber (s.a.v)’in Hz. Muâviye’ye (r.a) bir nasihatinde: **“إِنَّكَ إِنِ اتَّبَعْتَ عَوْرَاتِ النَّاسِ أَفْسَدْتَهُمْ أَوْ**

كُذِّتَ أَنْ تُفْسِدَهُمْ” *“Müslümanların ayıplarının, gizli durumlarının peşine düşer, araştırmaya kalkışırsan, onların ahlâkını bozarsın veya onları buna zorlamış*

²⁴⁷ Özkan, Sevde Nur, “Sanal Alemin Getirdikleri”, *Diyânet Aylık Dergisi Eki (Aile)*, Ağustos, 2014, S. 284, s. 5.

olursun.”²⁴⁸ Zira artık kusuru araştırılıp ifşa edilen bir kişinin toplum içerisinde nasıl bir hâlet-i rûhiyeye sahip olabileceği aşıkardır. Kendini değersiz ve işe yaramaz bir suçlu gören şahsın tutarlı ve mantıklı bir tavır takınması beklenemez. Artık suçu ile şöhret bulduğunu düşünen kişi önceden gizli yaptığı suçlarını aleni yapmaya itilir. Bu bir sosyal ve toplumsal realitedir. Hadiste Hz. Peygamber (s.a.v)’in vâli olarak tayin ettiği bir sahabiye bu şekilde nasihat etmesi, idarecilerin de bu konuda bir takım vazife ve sorumluluklarının bulunduğunu göstermektedir. Toplumların dini, sosyal, ekonomik vb. alanlarda gerekli ihtiyaçlarını temin etmede faal bir durumda bulunan idareciler toplumun ıslâhı ya da ifsâdında etkindirler. Bu da gösteriyor ki dinimizin, toplumun menfaati için yasakladığı tecessüs faaliyetini, meşru olan durumlar dışında (ki ileride gelecek) kullanılmasına engel olmak idarecilerin asli vazifelerindendir.

4.3. Bazı Suç ve Günahlara Zemin Oluşturması

Aslında tecessüsün kendisi zaten günahdır. Dinimize göre yapılması yasaklanmıştır. Bununla beraber tecessüs, başka bir günaha da sebebiyet verir. Bu günahlardan biri gıybettir. İleride de açıklanacağı üzere tecessüsün en çok ilişki içerisinde bulunduğu günah, gıybettir. Tecessüsün olduğu yerde çoğu zaman gıybet kaçınılmazdır. Bu iki günah arasında sebep sonuç ilişkisi her zaman vardır. Bu bakımdan aralarında sıkı bir bağ vardır. Bunun en büyük delillerinden bir tanesi güncel hayatta şahit olduğumuzun dışında Hucurat sûresi 12. âyetindeki sû-i zan, tecessüs ve gıybeti yasaklamada Allah Teala’nın kurduğu cümlelerin tertibidir. Ayette ilk önce sû-i zan yasaklanmış, tecessüse sevk eder endişesiyle tecessüs yasaklanmış, gıybeti sebebiyet verir endişesiyle de gıybet yasaklanmıştır. Bu, sebep sonuç ilişkisine dayalı bir veciz teriptir.

5. TECESSÜSÜN MUBAH OLDUĞU DURUMLAR

Buraya kadar tecessüsün haram yönünü ele aldık. Şimdi mubah kısmına değinelim. Tecessüs, özelde bireyle alakalı olmasıyla beraber; yani bireylerde bulunmaması istenmekle beraber aslında toplumu ilgilendiren, temelde toplumun ahlaki yapısını tahrip etmeye mani olmasını hedefleyerek yasaklanmış bir günahdır. İslamın temel hedeflerinden birinin, toplumun ahlaki yapısını sağlam tutmak, onu yıkıcı hertürlü

²⁴⁸ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 44.

eylem ve hareketten mükelleflerini uzak kılmak olduğu bilinen bir gerçektir. İslam dininde yasaklanan eylem ve söylemler hikmet muvacaheinde iyi analiz edildiğinde bu açıkça görülecektir. Bu nedenledir ki yine toplumun tümünün selameti ya da zararlardan korunması esasına dayanarak tecessüsün mubah olduğu durumlardan söz edilebilir.

5.1. Düşman Hakkında Bilgi Edinmek/İstihbarat

Bununla ilgili Kur’ân-ı Kerîm’de her ne kadar açık delil bulunmasa da Enfâl sûresi 60. âyeti kerimesin ihtiva ettiği manalardan biri ile dolaylı olarak buna işaret edildiği zikredilmektedir. Şöyleki ilgili âyette Yüce Allah:

"وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ"

“Onlara (kafirlere) karşı gücünüz yettiği kadar kuvvet ve savaş atları hazırlayın. Onlarla Allah (c.c)’ın düşmanını, sizin düşmanınızı ve bunlardan başka sizin bilmediğiniz fakat Allah (c.c)’ın bildiği diğer düşmanları korkutursunuz.” ²⁴⁹ buyurmaktadır.

Âyette geçen “kuvvet” kelimesi hakkında Taberî, (310/922) sizin için onların aleyhine kuvvet olacak silah ve at gibi aletler diye açıklar.²⁵⁰ Bazı rivayetlerde Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in kuvvetten kastın düşman kuvvetlerine herhangi bir harp aleti (ok vs. gibi) “atmaktır” görüşü geçse de²⁵¹ Taberi, bunu: “bundan kuvvetin sadece ataktan ibaret olduğu düşünülmemelidir. Çünkü Resulullah (s.a.v), kuvvet atmaktır, başka bir şey değildir buyurmamıştır” şeklinde açıklamış, sonra yukarıda ele aldığımız görüşünü (kuvvetin, düşman aleyhine olacak silah ve at gibi aletler olacağı) zikretmiştir.

İbn Kesîr, (774/1372) “Allah Teala muharebe için güç, imkan ve takat ölçüsünde harp aletleri hazırlamayı emretmektedir,” der.²⁵²

Elmalılı ise savaş için kuvvetli olmanıza sebep olacak her türlü araç şeklinde yorumlar.²⁵³

Görüldüğü üzere bu âyeti kerimedeki kuvvet kavramını müfessirler genel olarak harp malzemesi olarak yorumlamışlardır. Harp araç-gereçleri ve tekniklerinin

²⁴⁹ Enfâl, 8/60.

²⁵⁰ Taberî, a.g.e., XI, 244.

²⁵¹ Müslim, “İmâre,” 4968.

²⁵² İbn Kesîr, a.g.e., IV, 23.

²⁵³ Elmalılı, a.g.e., IV, 247.

zaman ve asırlara göre değişkenlik gösterdiği bir gerçektir. Asrı saadet dönemi ile günümüz harp teknik ve teknolojileri kıyaslandığında bu fark çok net bir şekilde görölmektedir. Her geçen gün bu teknoloji baş döndürücü bir şekilde ilerlemektedir. Özellikle günümüzde bu teknoloji, saatler içerisinde insanlığı toptan yok edebilecek düzeye ulaşmış bulunmaktadır. Her türlü kimyasal ve nükleer silahlar geliştirilip üretilmekte, devletler bu caydırıcı güç sayesinde diğer devletleri hakimiyetleri altına alabilmektedir. Kuşkusuz bu harp teknolojilerinden biri de haber alma teşkilatlarıdır. Bu anlamda her ülkenin bir haber alma teşkilatı vardır. Bununla, ülke güvenliği teminat altına alınmaya çalışılmaktadır. Bunun da teknik ve teknolojik boyutu vardır. Bu teknolojiyi en iyi kullanan devletler, hem egemenliklerini korumuş, hem de diğer devletlerin ülke içindeki harici akımlardan gelebilecek tehditleri önceden haber alıp önlem alarak ülke güvenliğine önemli katkıda bulunmuştur.

Bu tür faaliyetler eskiden bizzat gözcüler aracılığıyla yapılırken günümüzde de modern teknolojik dinleme cihazları marifetiyle yapılmaktadır. İslamda ayıp araştırma, işlerin iç yüzüne vakıf olma gibi anlamlara gelen tecesüs çoğu durumlarda yasaklanmışken kimi durumlarda ülke güvenliği için caiz kılınmıştır. Hatta bazı durumlarda vacip görölmüştür. Dolayısı ile bir nevi ajanlık ve casususluk faaliyeti olan haber alma teşkilatı oluşturup, her zaman hazır etmek, düşmana karşı hazırlanması gereken kuvvetlerden; hatta en önemlilerindendir. Öyleyse devlet güvenliğini garanti altına almak, ülke asayişini temin etmek, düşman kuvvetlerinin İslam devleti hakkındaki plan ve projelerinden önceden haber almak için tecessüs faaliyetinin yukarıda zikrettiğimiz âyeti kerimenin delâleti ile câiz hatta lüzumlu görüldüğü anlaşılmaktadır.

Bunun yanısıra konuyla ilgili hadîsi şerîflerde de pek çok delile rastlamak mümkündür. Örneğin, Peygamber efendimiz (s.a.v)'in bedir savaşından önce müşriklerin sayı ve gücünü araştırması için sahabilerden birini göndermesi, ahzap günü şu kavmin haberini bize kim getirir? deyip Zübeyr b. Avvam'ı düşman hakkında bilgi toplaması için görevlendirmesi, hatta her peygamberin bir havarisi vardır, benim havarim ise Zübeyir'dir diyerek onu övmesi,²⁵⁴ hudeybiye yılında Mekke'den haber

²⁵⁴ Buhârî, "Fedâilu Ashâbi'n-Nebî", 13.

toplamak için gözcü/ajan göndermesi,²⁵⁵ v.b. rivayetler, İslam düşmanları hakkında her türlü bilgi edinmek için zamanın gerektirdiği tüm imkanların seferber edilmesinin meşru/yasal olduğunu göstermektedir.

Nitekim Peygamber efendimiz (s.a.v)’in, bu iş için görevlendirdiği kişiler, sahabî arasında zekası ve günvenilirliği ile temayüz etmiş kimselerdi. Bu, günümüz müslümanları ve idarecilerine, zamanlarının en iyi imkanlarını sefereber ederek her türlü teknik ve teknolojik cihaz ve verilerden faydalanmak suretiyle, düşman hakkında her türlü plan, hile ve tuzaklarla ilgili bilgi sahibi olunması hususunda yol göstermektedir.

5.2. Fâsık-ı Mücâhirin Bilinmesini Sağlamak

Bundan kasıt kötülüğü ile bilinen, fasıklığını insanlardan gizlemeyip, günahı alenî/açık bir şekilde işleyen kişilerdir. Toplumu bu gibi kişilerin muhtemel tehlikelerinden korumak için halleri araştırılabilir. Mesela; adam öldürmek için ya da terör faaliyetinde bulunma hazırlığından zannı gâliple şüphe edilen kişi ya da grupların, hem fertlerin hem de toplumun yararına durumunun araştırılıp, deşifre edilmesi meşrû sayılmıştır. Zîra bu gibi durumda tepkisiz kalmak, herhangi bir ıslah hareketinde bulunmamak o günahın işlenip yayılmasına, birey ve toplumların olumsuz etkilenmesine göz yummak demektir. Ayrıca “*Sizden biriniz bir münker gördüğünde onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin, ona da gücü yetmiyorsa kalbiyle buğz etsin (kızсын). Bu da îmanın en zayıf olanıdır*”²⁵⁶ hadîs-i şerîfine zıt bir davranıştır. Kalbiyle buğzetmek imanın zayıflığının alameti ise hiçbir şey yapmamak daha kötü bir durumun îzahıdır. Bu tür durumlar toplumda kötülüğün yayılmasına neden olur. Halbuki Yüce Allah (c.c): إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا

“Müminler arasında çirkin şeylerin yayılmasını arzulayan kimselere dünyada da ahirette de çetin bir azap vardır, Allah bilir, siz bilmezsiniz.”²⁵⁷ buyurmaktadır. Öyleyse şerri/kötülüğü engellemeye gücü yettiği halde kayıtsız kalmak kötülüğe ortak olmaktır. Sonuç olarak zarar ve çirkinlik yapacağı zannedilen kişilerin (eğer iyi halli kişilerden değil iseler, diğer bir deyişle kötülükle bilinen ve kendisinden

²⁵⁵ Buhârî, “Meğâzî”, 35.

²⁵⁶ Müslim, “İmân”, 177.

²⁵⁷ Nûr, 24/19.

kötülük beklenen kişilerden iseler) durumlarının araştırılıp, ortaya çıkarılması; güncel tabirle bu gibi durumlarda ve bu gibi hallerde asayiş ve emniyet birimlerine bildirilmesi meşrû sayılmıştır.

5.3. Evlilik Araştırması Yapmak

Evlilik Yüce Allah'ın teşvik ettiği ve İslam dininin kendisine önem atfettiği mukaddes bir eylemdir. Toplum, evlilikle oluşan ailelerin bir araya gelmesiyle oluşur. Toplumun iyi ya da kötü olması ailelerin iyi ya da kötü olmasıyla doğru orantılıdır. İyi aile iyi toplumu, kötü aile ise kötü toplumu meydana getirir. Dolayısıyla aile müessesesinin ilk aşaması ve temel taşı olan evliliğin temelleri sağlam atılmalı, toplumu yüceltecek aile bireylerinin seçimlerini dikkatli yapmaları önem arz etmektedir. Bu seçimleri yaparken ortak hayat kuracağı kişiyi araştırması, kendisinin her yönüyle dengi olup olmadığını bilmesi gerekir. Zira bu araştırmanın gayesi o kişinin kusurlarına muttali olmak, ayıbını ortaya çıkarıp şahsiyet ve onurunu rencide etmek değil, iyi bir toplum inşasına katkıda bulunacak bireylerin yetişeceği aile müessesesini kuracağı ortağını tanımaktır. Bunun için gerek erkek olsun, gerek kız olsun evleneceği kişilerin genel halini araştırıp soruşturması mubah kabul edilmiştir.

Hiz. Peygamber (s.a.v)' in: *“Biriniz bir kadınla evlenmek istediği zaman, evlenmek gayesiyle ona bakmasında bir günah yoktur. İsterse kadının bundan hiç haberi olmasın”*²⁵⁸ hadis-i şerifi, evlenmeden önce evleneceği kişinin kendisine uygun olup olmadığını araştırmasının caiz olduğunu ifade etmektedir.

Şafiî mezhebine göre ise; bir kadınla evlenmek isteyen kimsenin onun yüzüne ve bileklerine kadar ellerine bakması caizdir. Şayet erkek kadına bakma fırsatını bulamazsa veya bundan sıkılırsa kadını görüp durumunu anlayacak emin bir kimseyi gönderebilir.²⁵⁹

Muhammed Ebû Zehre (1974), kitabının *“el-hutbe ve mukaddimâtu'l-akd”* başlığı altında evlenecek kişilerin birbirlerini tanımalarının yolunun islami kurallara uygun olması gerektiğini, dolayısıyla bu kişilerin kısa bir süreliğine birbirlerini tanımak için arkadaşlık kurmalarının caiz olmadığını zikreder ve bunun en doğru yolun kişilerin,

²⁵⁸ Ahmed b. Hanbel, V, 424.

²⁵⁹ Abdurrahman el-Cezîrî, *“Kitabu'l- Fıkıh Ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa”*, I-V, Dâru'l-Kütübi'l İlmiyye, Beyrut, 2001, C. IV, s. 15.

ahlak, mizaç, örf ve adetlerini sorarak ya da araştırarak öğrenmek olduğuna dikkat çeker.²⁶⁰

Aynı müellif konuyla ilgili bazı islam ülkelerinde (Lübnan gibi) konuyu araştırmak için heyetler oluşturulduğundan, bu heyetin, evlenecek kişilerin kanûnî ya da dînî bir maniânın/engelin olup olmadığını araştırdığından bahseder. Bu heyetin vazifesinin bu araştırmayı icra etmek olduğunu beyan eder.²⁶¹

Mugîre b. Şu'be (r.a) (50/670) bir kadınla evlenmek istemiş, Hz. Peygamber (s.a.v) O'na: *“Git o kadına bak, çünkü bakman aranızda ülfet ve sevginin devam etmesi için daha uygundur”*²⁶² buyurmuştur.

Görüldüğü gibi gerek hadisi şeriflerden, gerek ulemanın söz ve görüşülerinden anlaşılan şudur ki; bu konuda kişi kendisi bizzat araştırabiliyorsa araştırır. Eğer çeşitli sebeplerden dolayı kendisinin araştırma durumu yoksa, başka birini görevlendirerek evleneceği kişi hakkında bilgi toplayabilir.

6. TECESSÜSÜN GIYBETLE İLİŞKİSİ

İleride de görüleceği üzere gıybet, müslüman kardeşini hoşlanmayacağı bir şey ile zikretmektir. Kendisinin gıyabında ayıp ve kusurlarını başkalarıyla paylaşmaktır. Bir davranış bozukluğu olan gıybetin, elbette sosyolojik ve psikolojik yönü vardır. Gıybetin tafsilatını ileriki bölümde ele alacağımızdan burada tecessüsle olan ilişkisinden bahsedeceğiz.

Yukarıda zikrettiğimiz üzere tecessüs, genel bir ifadeyle ayıp araştırmaktan ibarettir. Gıybet ise araştırılan bu ayıbı paylaşp yaymak demektir. Her ikisinde de temel unsur yapılacak olan bu faaliyetlerin ayıp ve kusur olmasıdır. Ayıp ve kusur olmayan şeyleri araştırmak tecessüs kapsamına girmediği gibi, bunları paylaşmak da gıybet değildir. Zira bu durumda gıybeti yapılan ya da hakkında araştırma yapılan birey ya ya da bireylerin kişiliklerinin rencide edilmesi, değerlerinin düşürülmesi söz konusu değildir.

²⁶⁰ Muhammed Ebû Zehre, *“el-Ahvâli’ş-Şahsiyye”*, Dâru’l-Fikeri’l-Arabî, Kâhire, 2012, s. 29.

²⁶¹ Muhammed Ebû Zehre, a.g.e., s. 34, 35.

²⁶² İbn Mâce, “Nikâh”, 9; Tirmizî, “Nikâh”, 5; Nesâî, “Nikâh”, 17; Dârimî, “Nikâh”, 5; Ahmed b. Hanbel, IV/245, 246.

Gıybet yapmanın, tecessüs diye tarif ettiğimiz ayıp araştırmak ile ilişkisi aslında bir sebep sonuç ilişkisidir. Bu anlamda gıybetin, tecessüsün bir neticesi olduğu hükmüne varabiliriz. Nitekim bu görüşte olan alimler de mevcuttur. Özellikle gıybetin yasaklandığı Hucurat sûresi 12. âyeti kerimesi incelendiğinde, aslında her birinin diğeri ile ilişki içerisinde olduğu üç kavramın peşpeşe zikredildiğini görmekteyiz. Bu üç kavramın ilki kötü zan, sonra bunun bir semeresi mahiyetinde olan tecessüs ve daha sonra da gıybettir.

Âyeti kerîmede bu üç kavram dikkat çekici bir üslupla yasaklanmaktadır. Bu üslup, her birinin diğeriyle doğrudan münasebetinin bulunduğu bu üç kavramın, kademeli olarak peşpeşe yasaklanmasıdır. Zira her bir kavram kendisinden sonra gelen kavramın sebebi konumundadır. Bu âyette ilk yasaklanan günah (sû-i zan), ikinci yasaklanan günahın (tecessüs), ikinci yasaklanan günah ise (tecessüs), üçüncü yasaklanan günah olan gıybetin bir sebebi mahiyetindedir. Bu kavramların teselsülen aynı âyette zikredilerek yasaklanması bunu akla getirmektedir.

Meseleyi daha iyi anlamamız açısından olaya bir de şu açıdan bakmakta fayda görülmektedir. Gıybetin sebeplerinden birisi, kin ve düşmanlıktır. Kişi kendisine düşman addettiği ve kin beslediği kişilerin ekseriyetle gıybetini yapar. Zaten çevremizde gıybet eden kişiler araştırıldığında gıybet edilen kişilerle aralarında az ya da çok bir şekilde bir husumet olduğu gözden kaçmamaktadır. Bireyler, düşman bildikleri diğer insanları kötüleme ve toplumsal değerlerini düşürme eğilimi içerisindeyler. Bunu yapmak için çeşitli yöntemlere başvururlar. O yöntemlerden birisi de değeri düşürülmek istenen kişinin ayıplarının araştırılmasıdır. Yani tecessüs faaliyetidir. Bu tür ayıp ve kusur bulan hasım kişinin, hasmının ve kin beslediği kişinin bu kusurunu toplumda zikretmekten kaçınmayacağı da bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Hal böyle olunca tecessüsle gıybetin arasında bir sebepler silsilesi bulunmaktadır. Ve bu silsile tecessüsü gıybeteye çeviren bir sebep sonuç silsilesidir.

Nitekim gıybetin menşei hased, çekememezlik ve kin olarak görenler şöyle bir açıklama getirmişlerdir: *“İnsanoğlu hased ettiği, çekemediği veya gazap ettiği bir kimseye bir şey yapamayınca onun gözden düşürmek ve kötülemek için her türlü kusurunu araştırır,*

fırsat bulduça onu meclislerde teşhîr eder, bütün kusurlarını sayar durur."²⁶³ Demek ki gıybet, hasetten ve kindarlıktan kaynaklı kusur ve ayıp araştırmaktan doğup meydana gelen bir tür manevi hastalıktır. Bu da bize tecessüsün, gıybetin sebepleriyle bir sebep olduğunu ortaya koyacağı tezimizi teyit eder mahiyettedir.

Gıybetle tecessüs arasındaki ilişkiyi resmeden bir diğer unsur da her ikisinin icrası esnasında vasıtalarının aynı olmasıdır. Yani her iki cürmün de aynı organ ile yapılıyor olmasıdır. O da lisan (dil)'dir.

Dilin olumlu ya da olumsuz fonksiyonu bakımından hakkında pek çok rivayet vardır. Tecessüs ve gıybetin dil yardımıyla yapılması mulahazasıyla dilin fonksiyonlarına kısaca değinmekte yarar bulunmaktadır. Gerek Kur'ân-ı Kerîm'de gerekse hadisi şeriflerde lisanın (dil), diğer bir deyişle kelam ve nutkun üzerinde çok durulmuştur. Bu rivayetler incelendiğinde dilin kişinin dünya ve ahiret saadeti ile alakalı çok önemli bir rol oynadığı ortaya çıkmaktadır.

Şöyle ki dil, gerek hayır işlerinde; emri bil marûf nehyi anil münker,²⁶⁴ kavli leyyin,²⁶⁵ kavli sedîd,²⁶⁶ kavli marûf,²⁶⁷ kavli kerîm,²⁶⁸ gerek Allah (c.c)'ın ismi ve O'nun nimetleri, gerek bazı peygamberlerin kıssaları, gerek bazı önemli hadiselerin anlatılması olarak özetlenebilecek genel bir zikir,²⁶⁹ kıraat-tilâvetü'l-Kur'ân,²⁷⁰ salât-u selâm,²⁷¹ hamd, şükür, istiâze,²⁷² vb. gibi, gerekse şer işlerinde; inkar-şirk,²⁷³ anne ve babaya âsi olmak,²⁷⁴ kavli zûr,²⁷⁵ sebb (sövmek),²⁷⁶ kizb (yalan),²⁷⁷ yalancı şahitlik,²⁷⁸

²⁶³ Ahmet Serdaroğlu, "Kötü Huylardan Gıybet", *Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi*, 1964, C. 3, S. 2-3, s. 57.

²⁶⁴ Tevbe, 9/71.

²⁶⁵ Tâha, 20/44.

²⁶⁶ Nisâ, 4/9; Ahzâb, 33/70.

²⁶⁷ Bakara, 2/235; Nisâ, 4/5; Nisâ, 4/8, Ahzâb, 33/32.

²⁶⁸ İsrâ, 17/23.

²⁶⁹ Bkz.: Bakara, 2/198, 203, 231; Âlû İmrân, 3/41, 103; Mâide, 5/4, 7; Arâf, 7/69, 74, 86, 171, 205; Enfâl, 8/26, 45; Kehf, 18/24; Meryem, 19/16, 41, 51, 54, 56; Ahzâb, 33/ 34; Sâd, 38/17, 41, 45, 48; Ahkâf, 46/21; Cuma, 62/10; Müzzemmil, 73/8, İnsân, 76/25.

²⁷⁰ Enfâl, 8/2; Nahl, 16/98; İsrâ, 17/45; Arâf 7/204.

²⁷¹ Ahzâb, 33/56.

²⁷² Arâf, 7/204.

²⁷³ Tevbe, 9/31.

²⁷⁴ İsrâ, 17/23.

²⁷⁵ Hac, 22/30.

²⁷⁶ En'âm, 6/108.

²⁷⁷ Bakara, 2/87; Âlû İmrân, 3/11, 75, 184; Mâide, 5/70; En'âm, 6/5, 20, 24, 31, 34, 39, 49, 93, 144, 147, 148, 150, 157.

²⁷⁸ Furkân, 25/72.

yalan yere yemin,²⁷⁹ iftira,²⁸⁰ tecessüs,²⁸¹ gıybet,²⁸² nemîme,²⁸³ suhriyyet (alay),²⁸⁴ emr-i münker nehy-i marûf,²⁸⁵ vb. gibi önemli görev icra etmede baş amillerdendir. Dil kişinin dünyada ve ahiretteki hayatının mesut olmasını temin etmenin yanı sıra, kötüye kullanıldığında her iki hayatını karartmaya vesile teşkil eden bir aracı olabilmektedir.

Görüldüğü üzere tecessüs ile gıybet dil ile işlenen kötü ameller kategorisinde yerlerini almaktadırlar.

Bu iki kavram arasındaki diğer bir ilişki ise, âyeti kerîmede beraber yasaklandığı gibi²⁸⁶ hadîsi şerîflerin bazılarında da beraberce yasaklanmıştır.²⁸⁷ Özellikle de dipnotta zikredilen hadîsi şerîfte Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in, “*Ey dilleriyle iman edip kalplerine iman girmemiş olanlar*”²⁸⁸ diye hitap ettikten sonra bu hitabın altında bu iki günahı beraberce zikretmiş olması bu kavramların aynı tip (yani münafık tipli) insanların özellikleri olduğunu göstermektedir. Bu da bu kavramların birbirleriyle olan ilişkilerinin bir yansıması hakikatini ortaya koymaktadır.

Kişinin dinine verdikleri hasar ve zarardan dolayı da aralarında bir ilişki mevcuttur. Zira tecessüs ve gıybette her ikisi de müminler arasında kin, nefret ve adavet (düşmanlık) tohumları ekmekte olup toplumun bozulmasına sebep olan faktörlerdendir.

Her iki kavramda da illet birliği vardır. Yani gerek tecessüs, gerek gıybet olsun her ikisinin de konusu ayıp ve kusurdur. Yani araştırılan konu ya da anlatılan mesele bir müslümanın veya onunla alakalı herhangi bir şeyinin ayıbı ve kusuru olursa günah kapsamına girer. Nitekim Nevevî (676/1223), bu konudaki genel kaidenin “bir insanın

²⁷⁹ Tevbe, 9/56, 57; Munâfikûn, 63/103.

²⁸⁰ Nûr, 24/11.

²⁸¹ Hucurât, 49/12.

²⁸² Hucurât, 49/12.

²⁸³ Kalem, 68/11.

²⁸⁴ Hucurât, 49/11.

²⁸⁵ Tevbe, 9/67.

²⁸⁶ Bkz.: Hucurât, 49/12.

²⁸⁷ Konuyla ilgili hadîs-i şerîflerden biri, Berâ b. Âzib (r.a)'den rivâyet edilen hadîs-i şerîftir. Peygamber Efendimiz (s.a.v), bu hadîs-i şerîfinde şöyle buyurmaktadır: “*Ey sadece dilleriyle imân edip kalpleriyle imân etmeyen kimseler! Sakın müslümanların gıybetini yapmayın, kusurlarını araştırmayın. Zira müslüman kardeşinin kusurunu araştıran bir kimsenin kusurunu Allah (c.c) araştırır. Ve Allah (c.c) kimin kusurunu araştırırsa onu evinin içinde bile olsa rezil eder.*” (Tirmizî, “Birr”, 85).

²⁸⁸ Tirmizî, “Birr”, 85.

kusurunun sezdirilmesi” olduğunu beyan eder.²⁸⁹ Zira bir kişinin hayırlı yönlerini araştırıp ortaya çıkarmak günah olmadığı gibi, ayıp olmayan ve kusur sayılmayan söz, fiil ve davranışlarını başkalarıyla paylaşmakta da bir sakınca yoktur. Aksine bu tür davranışlar islam kardeşliğini kuvvetlendirip, birlik ve beraberliğe yardımcı olacağından güzel görülmüştür.

Ele alınacak bir diğer kavram da gıybettir. Sû-i zanla başlayıp kimi zaman tecessüsle ortaya çıkan bir davranış bozukluğu olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁸⁹ Nevevî, Ebu Zekeriyya Yahya b. Şeref b. Mürî, (676/1277) “el-Ezkâr”, ter. Abdulhalık Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul, t.y., s. 549.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

GIYBET

İslam dini bireyin ve toplumun menfaatlerini temin eden yegane bir dindir. Bunun için bir takım prensipler inşa etmiştir. İnsanın hem madde hem de mana yönünü esas alarak her iki kategoride de haklarını muhafaza etmiştir. Bu hakların ihlaline göz yummamış, gerek bireyin gerekse toplumun salâhı için müeyyideler koymuştur.

Yaşadığımız dünya içerisinde insan onur ve haysiyetini zedeleyen bir çok amil vardır. Gerek madde gerek mana bazında olan bu amiller, toplumsal hayatın olumlu seyrini olumsuz etkilemektedir. İçerisinde müreffeh bir şekilde yaşanabilmesi mümkün olan bu hayatı yaşanmaz hale sokmaktadır. Başkasının yaşam hakkına haksız yere son vermek (katl, cinayet), başkalarına ait olan malları gayrı meşru (usulsüz) yollarla zimmetine geçirmek gibi maddi problemlerin yanısıra, kişilerin özel yaşam alanlarına haksız bir şekilde müdahale etmek, onların şeref ve haysiyetlerini yaralayıcı davranışlar sergilemek, bir takım söz ve fiillerle manevi değerlerini yok etmek gibi manevi problemler toplumsal hayatı zora sokan amillerin başlıcalarıdır. Gıybet de bunlardan bir tanesidir.

Bir davranış bozukluğu olarak da telakki edilen gıybet tedaviye muhtaç manevi bir hastalıktır. Bireylerin dünyadaki yaşam kalitesini manevi olarak düşürmekle birlikte asıl hayat olarak inandığımız ahiret hayatını da sıkıntıya düşürmektedir. Bu yüzden gerek Kur’ân’da gerekse hadîsi şeriflerde gıybet şiddetle yasaklanmıştır. Kur’an-ı Kerim’de gıybet yapan kişinin hali, ölü kardeş eti yiyen kimsenin haline benzetilmiştir. Bu günahı Allah Teala yasaklarken ifadedeki tasvir dikkatlerden kaçmamaktadır. Nitekim gıybetin yasaklandığı Hucurat sûresi 12. âyeti kerîmesinde “*Sizden biriniz kardeşinin ölü etini yemeyi sever mi?*” buyurmak suretiyle gıybet günahını irtikab eden kişinin sadece insan eti değil “ölü insan eti”, herhangi bir insan eti değil “kardeş olan

insanın ölmüş eti” tasvirini yaparak ne kadar iğrenç bir günah olduğu vurgulanmıştır. Elmalılı, gıybet eden kişinin bu ruh halini canavarlık olarak yorumlar ve Hanefî ulemasına göre gıybetin şartlarından bir tanesinin “öfke ve sövme” yoluyla olması şartını bu canavarlık hissine bağlar.²⁹⁰ Zira et yemek duygusunun düşmanlık ve öfke neticesi olduğunu savunur.²⁹¹

1. TANIMI

1.1. Sözlük ve Terim Anlamı

“Gıybet”, (غَيْب) kökünden türeyip, sülâsî mücerred ikinci baktan mastar olarak gelir. “Gizli kalmak, gizlenmek, görünmemek, uzaklaşmak, gözden kaybolmak”, gibi anlamları ihtiva eder. Bazen de “gizlenen, hazır olmayan” anlamlarında isim ve sıfat olarak gelir.²⁹²

Cevherî (400/1009): (كُلُّ مَا غَابَ عَنْكَ) “senden gizli olan her şeye” “ğayb” denir der.²⁹³

İbn Manzur (711/1311), Ebû İshak’ın (418/1027) “الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ”²⁹⁴ âyetinde “gayb” ile insanın mahiyetini henüz bilmediği, ona gizli olan cennet, cehennem, ba’s, gibi Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’in haber verdiği şeylerdir anlamını nakleder.²⁹⁵

Yusuf (a.s)’un kuyuya atılmasını ifade eden, “kuyunun dibi”²⁹⁶ anlamına gelen “وَالْقُوَّةُ فِي غِيَابَةِ الْجَبِّ”²⁹⁷ âyeti kerimesindeki “gayâber” kelimesi de bu köktendir. Kuyunun dibinin “gayâber” ile ifade olunmasında kuyuya bakan kimsenin kuyunun dibinin görüş açısından uzak ve gizli olmasından kaynaklanabilir.

Kocası kendisinden ayrı kalmış kadına da yine bu kökten gelen (مُغَيَّبَةً) kelimesi kullanılır.²⁹⁸

²⁹⁰ Elmalılı, a.g.e., C. VII, s. 210.

²⁹¹ Elmalılı, a.g.e., C. VII, s. 210.

²⁹² İlyas Çelebi “Gayb”, *DİA*, C. XIII, s. 404.

²⁹³ Cevherî, a.g.e., s. 196.

²⁹⁴ Bakara, 2/3.

²⁹⁵ İbn Manzûr, a.g.e., s. 3321, 3322.

²⁹⁶ Cevherî, a.g.e., s. 196.

²⁹⁷ Yusuf, 12/10.

²⁹⁸ Sarı, a.g.e., s. 1119.

Kabrin diğerk bir anlamı da (غَیَاب) dır.²⁹⁹ Güneş, batıp gözlerden kaybolduğı zaman (غَابَتْ الشَّمْسُ) denir.³⁰⁰

“Gaybtan bir ses işittim” denildiğinde bunun anlamı “görmediğim bir yerden ses işittim” demektir.³⁰¹

İbn Manzur, İbn Arabî’den (638/1240) gayb kelimesinin anlamı hakkında “kalplerde meydana gelip var olsa da gözlerden kaybolan her şeye” dendiğini zikreder.³⁰² Bazen de “kalpte olup olmadığına bakılmaksızın gözden kaybolan, görünmeyen her şeydir” anlamı da yüklenmiştir.³⁰³

İçerisinde ne olduğu bilinmeyen her mekana ve ötesinde ne olduğu idrak edilemeyen her yere de “gayb” denildiğı zikredilir. Çoğulu ise (غُیُوب) gelir.³⁰⁴

Allah Teala kendisi için de (عَلَامُ الْغُیُوب) ifadesini kullanmıştır.³⁰⁵ Zira Allah Teala gözlerden uzak olan, kalplerde, sinelerde gizli olan her şeyi ve insanların başkalarından gizlediğı, başkalarının vakıf olamadığı her türlü söz, fiil ve davranışlarını ve ilerideki akıbetlerinin ne olacağını bilir.

Aynı kökten gelen “mugayebe” ise “muhatapın” zıddıdır.³⁰⁶ Çünkü muhatap karşımızda olan demektir. Mugayebe ise karşımızda olmayana verilen addır. Buna “gaib” de denilir.

İsim olarak gıybet ise, bir insanın ardından işittiğinde kendisini kederlendirecek, üzecek herhangi bir şeyi konuşmak demektir.³⁰⁷ Eğer konuşulan şey gıybeti yapılan insan hakkında doğru bir bilgi ise buna gıybet denir, eğer doğru değilse, yani gıybet edilen kişide olmayan kötü vasıflar hakkında konuşulmuşsa buna da iftira denir.³⁰⁸

²⁹⁹ İbrahim Mustafa, vdğr., a.g.e., s.667.

³⁰⁰ Cevherî, a.g.e., s. 196.

³⁰¹ İbn Manzûr, a.g.e., s. 3322.

³⁰² İbn Manzûr, a.g.e., s. 3322.

³⁰³ İbn Manzûr, a.g.e., s. 3322.

³⁰⁴ İbn Manzûr, a.g.e., s. 3322.

³⁰⁵ Tevbe, 9/78.

³⁰⁶ Cevherî, a.g.e., s. 196.

³⁰⁷ Cevherî, a.g.e., s. 196.

³⁰⁸ Cevherî, a.g.e., s. 196.

Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v):

“Gıybet nedir bilir misiniz?” diye sorunca,

Ashab:

“Allah ve Resulu daha iyi bilir.” dediler. Hz. Peygamber (s.a.v):

“Gıybet kardeşinin hoşuna gitmediği şeyi zikretmendir.” şeklinde cevap verdi.

“Ya Resulallah, acaba benim dediğim kardeşimde varsa?” diye sorulunca, Hz. Peygamber (s.a.v):

“Eğer senin dediğin kardeşinde varsa onun gıybetini yapmış olursun. Eğer dediğin kendisinde yoksa ona iftira etmiş olursun” buyurdu.³⁰⁹

Görüldüğü gibi gıybet kendisinden türediği asıl kökünün farklı anlamlar ihtiva etmesine rağmen, özelde bir kimsenin arkasından onu çekiştirmek, kötülemek demektir.

2. GIYBETLE MÜNASEBETİ BULUNAN KAVRAMLAR

Kur’ân-ı Kerîm’de bir takım kavramlar vardır ki, bunlar çeşitli şekilde gıybetle münasebeti vardır. Bu kavramlar, nemîme, hemz /lemz/gamz, ta’n, kavramlarıdır. Bu kavramları kısaca açıklayalım.

2.1. Nemîme (نَمِيمَة)

Nemîme, “ortaya çıkmak, koku yayılmak, kelamı yalanla süslemek, insanlar arasında fitne düşürmek için söz gezdirmek” manalarına gelen (نَمِيمٌ, نَمِيمٌ) babından türemiş bir isimdir. Çoğulu, (نَمَائِم); Mubalağa ismi, (نَمَّاء) ‘dır.³¹⁰

“Nemîme”nin aslı, fısıltı ve gizli harekettir. (أَسَكَتَ اللَّهُ نَمَاتَهُ) “Allah ondan ortaya çıkan hareketi dindirdi” denilmesi bundandır.³¹¹

Isfehânî, (النَّمِيمَةُ الْوَشَايَةُ) “Nemîme, vişâyeye (jurnalcilik, ispiyonculuk)’dir, der.³¹² Ayrıca Isfehânî, “ez-Zerîa” isimli eserinde gıybetle nemimeyi aynı başlık altında incelemiştir.³¹³

³⁰⁹ Müslim, “Birr”, 6627; Tirmizî, “Birr”, 23; Dârimî, “Rikâk”, 6; Muvattâ, “Kelâm”, 10; Ahmed b. Hanbel II, 384, 386.

³¹⁰ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., II, 956.

³¹¹ Cevherî, a.g.e., s. 2045; Isfehânî, a.g.e., s. 509;

Allah Teala da, Hz. Peygamber (s.a.v)’e kendisini tekzip edenler hakkında uyarıda bulunurken:

"مَشَاءٍ بَنِمِيمٍ"

"...Söz gezdiren,"³¹⁴

Burada “nemîm” kelimesi, “insanların arasını bozmak için birinden diğerine laf taşımak” demektir.³¹⁵

Görüldüğü üzere gerek “nemime”, gerek “gıybet” benzer anlamları içermektedir.

2.2. Hemz/Lemz/Gamz (عَمَزَ/لَمَزَ/هَمَزَ)

Bu üç kavram, aynı anlama geldiğinden aynı başlık altında ele alınmıştır. Aralarında ince ayrıntılar olmasıyla beraber hepsinin gıybetle münâsebeti vardır.

“Hemz” (هَمَزَ), vurmak ısırmak, yokluğunda gıybet etmek, vesvese vermek” anlamlarında mastardır. Cevherî, “hemz”; “lemz ve gamz” gibidir; “ayıplamak” anlamına gelir, der.³¹⁶ Dolayısıyla “hemmaz, gammaz ve lemmaz” “ayıplayan” anlamına gelen mubalağa sığılarıdır. Her üç kavram da aynı anlama gelir. Yüce Allah:

"هَمَزٍ مَشَاءٍ بَنِمِيمٍ"

"...Söz gezdiren, diliyle insanları çekiştirene...."³¹⁷ buyurur. Bu âyette “hemmâz”, “arkadan ayıplayan, çekiştiren kişi” demektir.

"وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ"

“Her, işaretle ve arkadan çekiştirene veyl olsun!”³¹⁸ âyetindeki “hümeze” yine “ayıplayan” anlamı taşımaktadır.

³¹² Isfehânî, a.g.e., s. 509.

³¹³ Isfehânî, “ez-Zerîa ilâ Mekarimi’ş-Şerîa,” y.y., Beyrut, 1980, s.182.

³¹⁴ Kalem, 68/11.

³¹⁵ Alûsî, a.g.e., C. XV, s. 31.

³¹⁶ Cevherî, a.g.e., s. 902.

³¹⁷ Kalem, 68/11.

³¹⁸ Hümeze, 104/1.

“Lemz”(لَمْز), “ayıplamak, vurmak, itmek, alay ederek işaret etmek” anlamlarına gelir.³¹⁹ Aslı, (الاشارة بالعين ونحوها) “göz ve buna benzer azalarla işaret etmek” demektir.³²⁰ “Onlardan bazıları sadakalar konusunda seni ayıplarlar”³²¹ âyeti kerîmesinde de “lemz” kökenli muzari fiil (يَلْمِزُكَ) “kaş göz işareti yaparak ayıplayan” anlamında kullanılmıştır. Nitekim Beyzavî buraya (يُعِيْكَ) yani “seni ayıplayan” anlamı vermiştir.³²²

“Gamz” (غَمْز), kavramı da “hemz ve lemz” kavramlarında olduğu gibi “ayıplamak” anlamına gelmektedir. Türkçede “ispiyonlamak” anlamında kullanılan “gammazlamak” kelimesi de buradan gelmektedir.

“Meğmuz” (مَعْمُوز), töhmetli, kusurlu kişi, “meğamiz” (مَعَامِز) ise “meâyib” (مَعَايِب) “ayıplar, kusurlar anlamına gelir.³²³ “O mücrimler mü’minlere uğradıklar zaman birbirlerine göz kırpmıyorlar.”³²⁴ âyetinde de “gamz” kökenli (يَتَغَامِزُونَ) kelimesi, “ayıplayarak göz kırpmak” anlamında kullanılmıştır.

2.3. Ta’n (تَنْ)

Gıybetle münasebeti bulunan kavramlardan bir tanesi de “ta’n” dır. Ta’n; “ayıplamak, kusur atmak, itiraz etmek, yalanlamak, tekzip etmek anlamlarına gelmektedir.³²⁵ Bir insanı ta’n eden onun gıybetini yapmış sayılır. “Ta’n” ayıplamak anlamında Kur’ân-ı Kerîm’de de geçmektedir. “...dillerini eğip bükerek ve dini alaya alarak...”³²⁶ Burada dine “ta’n etmek” dini kötölemek, istihzâ etmek anlamlarına gelir.³²⁷ Tevbe sûresi 12. âyetinde de: “وَعَنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَيْمَةَ الْكُفْرِ”

³¹⁹ Sarı, a.g.e., s. 1388.

³²⁰ Cevherî, a.g.e., s. 895.

³²¹ Tevbe, 9/58.

³²² Beyzavî, a.g.e., C. I, s. 409.

³²³ Cevherî, a.g.e., s. 889.

³²⁴ Mutaaffî, 83/30.

³²⁵ Sarı, a.g.e., s. 926.

³²⁶ Nisa, 4/46.

³²⁷ Beyzavî, a.g.e., C. I, s. 217; Elmalılı, a.g.e., C. II, s. 568.

“...dininizi ayıplarlarlsa, küfrün önde gelenleriyle savaşın.”³²⁸ buyurulmak suretiyle din hakkında ileri geri konuşup dine söven, onu ayıplayanlarla savaşmak emrolunmuştur. Burada da “ta’n” ayıplamak anlamında kullanılmıştır. Bu da “ta’n” kelimesinin gıybet kelimesiyle münasebetini gösterir. Zira gıybet de bir çeşit “ta’n” dır.

3. GIYBETİN ÇEŞİTLERİ

Gıybet konusu incelendiğinde sadece dil ile konuşmak suretiyle yapılmadığı ortaya çıkmaktadır. Bir takım sözsüz işaret ve imalarla da gıybet gerçekleşebilir. Bu açıdan gıybeti sözlü ve sözsüz şeklinde ikiye ayırarak ele almayı uygun gördük.

3.1. Sözlü Gıybet

3.1.1. Sarîh (Açıktan Söyleyerek Yapılan) Gıybet

Hadîsi şerîflerde de ifade edildiği üzere gıybet, (ذِكْرُكَ أَخَاكَ بِمَا يَكْرَهُ) “kardeşini hoşlanmayacağı şey ile zikretmendir.”³²⁹ Bu hadisten anlaşılan manaya göre bir kimsenin, mü’min kardeşi hakkında herhangi bir ayıbını konuşması sözlü gıybet kapsamındadır.

3.1.2. Tarîzî (Üstü Kapalı Yapılan) Gıybet

Sözlü gıybetin bir diğer çeşidi de tarîz yoluyla yapılan gıybettir. Tarîz, sözü açıkça söylemek yerine kinaye yollu, kapalıca, dokunaklı bir şekilde söylemeye denir.³³⁰ Herhangi bir mecliste hakkında konuşulan kişinin meclistekiler tarafından bilinmesi halinde ta’riz yaparak eleştirip ayıplaması da sözlü gıybet çeşitlerinden sayılır. Zira bu tür halde de lisan kullanılmış, bu kusur dille zikredilmiştir. Bu konu hakkında Gazzâlî: “bir kimse hakkında tarîzen (kinaye ile) bahsetmek açıkça bahsetmek gibidir” der.³³¹

3.1.3. Sözlü Taklîdî Gıybet

Bu çeşit taklit, kişinin herhangi sözlü bir kusurunun söz ile taklit edilmek suretiyle yapılan gıybettir. Sesinde titreme bulunan, ince veya kalın sesli olan, ağız yapısından dolayı sözcükleri anormal bir şekilde telaffuz eden, aşırı hızlı veya aşırı

³²⁸ Tevbe, 9/12.

³²⁹ Müslim, “Birr”, 6627; Tirmizî, “Birr”, 23; Dârimî, “Rikâk”, 6; Muvattâ, “Kelâm”, 10; Ahmed b. Hanbel II, 384, 386.

³³⁰ Yeğîn vdğr., a.g.e., s. 942.

³³¹ Gazzâlî, a.g.e., s. 320.

yavaş konuşan kişilerin seslerini bizzat taklit ederek onların bu kusurlarını işaret etmek bu kapsamdaki gıybet çeşitlerindendir. Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Aişe (r.anh)’nin başka bir kadının taklidini yaptığını gördü ve şöyle buyurdu: “*Bana şu kadar şu kadar verilse bile yine de bir insanın taklidini yapmak beni sevindirmez.*”³³²

3.2. Sözsüz Gıybet

3.2.1. İşârî ve İmâî Gıybet

Günümüzde gıybet dendiğinde akla sadece kişileri arkalarından ayıplayıp çekiştirmek gelmektedir. Oysaki iş öyle değildir. İslama göre gıybet sadece söz ile çekiştirmek, ayıpları ortaya koyup paylaşmak suretiyle gerçekleşmemektedir. Söz olmasa bile bir takım işaretler ile yapılan ayıplamalar da gıybet kapsamında olup haramdır. Günümüzde toplum arasında pek yaygın olan bu tip hareketlerle insanların arkadan çekiştirilmeleri önemsenmemektedir. Bu cehaletten kaynaklanan bir sorun olmakla beraber, toplumun bu tür günahlara tepkisinin yetersiz kalmasından dolayı önemsenmiyor olması imkan dahilindedir.

Konuyla alakalı olarak Gazâlî gıybetin, sadec sözle değil söz kadar etkili ve tesirli olan birtakım işaret, ima, hareket, dudak bükme, göz kırpma gibi hareketlerle de gerçekleşeceğini belirterek bunu izah etmiştir.³³³

Kur’ân-ı Kerîm’de “وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ” “*her hümeze ve lümezeye yazıklar olsun.*”³³⁴ buyurularak bu tip gıybetçi insanlar yerilmiş ve tehdit edilmiştir. Gerek bu âyeti kerîme gerekse Kalem sûresi 11. âyeti kerîmedeki “هَمَزٌ مَشَاءٌ بِنِيمٍ” “*...daima kusur arayıp kınayan, durmadan söz taşıyan...boyun eğme.*”³³⁵ âyetindeki “hemmaz” ve “hümeze” kelimeleri hakkında muhtelif görüşler zikredilmiştir. Hemmaz, “hemz” kökünden (فَعَال) vezninde, hümeze ise aynı kökün (hemz) (فُعَلَّة) “fuale” vezninden gelen mubalağa kalıplarıdır. Mubalağa sığıları kelimeye devamlılık ve kesret (çokluk, ziyadelik,

³³² Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40.

³³³ Gazâlî, a.g.e., s. 320.

³³⁴ Hümeze, 104/1.

³³⁵ Kalem, 68/11.

fazlalık) anlamını yüklediğinden buralardaki “hemmaz ve hümeze – lümeze” kelimeleri bu işleri çok yapıp devamlı surette tekrar edenler anlamını da ifade etmektedir.³³⁶

Dolayısıyla kökü ve aslı olması itibariyle “hemz ve lemez” kelimeleri hakkında müfessirler farklı görüşler zikretmişlerdir. Öncelikle konunu daha iyi anlaşılmasına yardımcı olması için bu kelimelerin sözlük anlamlarını bilmekte fayda mülâhaza edilmiştir.

Hemz, bir şeyi sıkıştırmak, kaş, göz kapağı yahut göz ile işaret etmek (*gamz*)³³⁷ vurmak, ısırarak, itmek, kırmak gibi anlamlara gelmektedir.³³⁸ *Lemz* de hemz gibidir.³³⁹

Konuyu açıklayıcı mahiyette Elmalılı, şöyle der: “*Lugat örfünde hâmez ve hemmazdan daha mubâlağalı olarak hümeze, inceden inceye veya geriden geriye hafifseyerek ve alay ederek şunun bunun namusu ve şerefi ile oynayıp incitmeyi, yerme ve kötöleme ile arkadan konuşarak ayıplayıp kınamayı, şunu bunu dürtüşerek öteye beriye koğuculuk etmeyi, âdet ve sanat edinmiş çekiştirici, gammaz manasında meşhur olmuştur.*” der ve devamında bu tip insanların eli erip gücü yettiği insanları her türlü şekilde dürtüp incitmek suretiyle geçindiğini heber verir.”³⁴⁰

Ancak konumuzla alakalı olduğunu düşündüğümüz birkaç görüşün zikredilmesinde fayda görülmektedir.

Râzî, farklı rivâyetlerle “hümeze” ve “lümeze” kelimelerin anlamları hakkında şu görüşleri nakletmektedir.

1-İbn Abbas’tan: “hümeze”nin gıybetçi, “lümeze”nin ayıpçı manalarına geldiği,

2-İbn Zeyd’dan: “hümeze” el ile, “lümeze” dil ile yapılan ayıplama,

3-Ebu’l-Âliyye’den: “hümeze” yüze karşı; “lümeze” arkadan çekiştirip ayıplama,

4-“Hümeze” açıktan; “lümeze” gizlice kaş ve göz işaretleriyle yapılan ayıplama,

5-“Hümeze” ve “lümeze” insanlara hoşlanmayacakları lakaplar takanlar anlamında kullanılmıştır. Râzî, Velid b. Muğire’nin böyle yaptığını zikreder.

³³⁶ Elmalılı, a.g.e., C. IX, s. 438.

³³⁷ Cevherî, a.g.e., s. 902.

³³⁸ Sarı, a.g.e., s. 1610.

³³⁹ Cevherî, a.g.e., s. 902.

³⁴⁰ Elmalılı, a.g.e., C. IX, s. 438, 439.

6-Hasen'den: "hümeze" gözünü kırparak, açıkça kızdıran; "lümeze" kardeşlerini kötülükle anarak ayıplayan.

7- Yine İbn Abbas'tan ki; her ikisinin de söze yalan katarak gezenler, dostların arasını açanlar, insanların ayıbını arayanlar anlamları yüklenmiştir.³⁴¹

Elmalılı, Râzî'nin bu görüşlerin tümünün birbirine yakın olduğu ve bir asla döndüğünü zikrettiğini haber verir.³⁴²

İbn Kesîr de Mücâhid'den (103/721) "hümeze"nin el ve göz ile "lümeze"nin ise dil ile yapılan ayıplama ve gıybet olduğunu nakletmektedir.³⁴³

Aslında konuyla alakalı görüşler incelendiğinde İslam dininin bunları şiddetli bir şekilde yasaklayıp insan onuruna ne derece önem verdiği ortaya konulmuştur. İnsanların haysiyet ve onurlarının rencide edildiği günümüz dünyasında insanlığın İslamın bu düsturlarına ne kadar muhtaç olduğu sonucu aşıkardır.

3.2.2. Sözsüz Taklîdî Gıybet

Taklit kelime olarak, "takma, asma, kuşatma, benzetmeye ve benzemeye çalışmak, benzerini yapmak, sahte" anlamlarına gelmektedir.³⁴⁴ Burada bahse konu olan taklit, itikâden veya amelen bir mezhebi, bir görüşü taklit değil ahlâkî anlamdaki taklittir. Zira itikâdî ve amelî taklit konumuzla alakalı değildir. Bu anlamda taklit benzemeye çalışarak alay etmek demektir.³⁴⁵

Herhangi bir kimsedeki bir kusuru, onu tahkir edip alaya almak suretiyle tekrar etmek, o kişiyi taklit etmek yoluyla gıybet kapsamına girmektedir. Mesela, topal olan kimseyi, kekeleyeni, eli ya da kafası titrek olan birini ya da vücudunun herhangi bir azasında anormallik bulunan bir kimseyi aynı anormalliği ve engeli alay kastıyla taklit etmek (her ne kadar ortada bir söz bulunmasa da) taklit yoluyla yapılan gıybette sayılır.

³⁴¹ Râzî, a.g.e., C. XXXII, s. 87; Elmalılı, a.g.e., C. IX, s. 440.

³⁴² Elmalılı, a.g.e., C. IX, s. 440.

³⁴³ İbn Kesîr, a.g.e., C. VIII, s. 501.

³⁴⁴ Yeğin vdğr., a.g.e., s. 935.

³⁴⁵ Yeğin vdğr., a.g.e., s. 935.

Gazâlî ve Nevevî (676/1277) bu tür hareketleri gıybet sayar. Hatta Gazâlî, bu tür hareketlerin azap bakımından gıybetten daha şiddetli olduğunu haber verir.³⁴⁶ Böyle yapmanın kişiyi anlatmakta daha tesirli olduğunu savunur ve tezini şu hadîsi şerîf ile gerekçelendirir: Hz. Peygamber (s.a.v), Hz. Aişe (r.anh)’nin başka bir kadının taklidini yaptığını gördü ve şöyle buyurdu: “*Bana şu kadar şu kadar verilse bile yine de bir insanın taklidini yapmak beni sevindirmez.*”³⁴⁷ Nevevî, bu hadîsi şerîfi gıybetin çirkinlik derecesini açıklayan ve ondan sakındıran hadislerin en büyüklerinden sayar. Ve gıybeti kötülemekte bu dereceye varan başka bir hadis bilmediğini beyan eder.³⁴⁸

Bir ahlak yasası mahiyeti taşıyan, gıybetin kendisiyle yasaklandığı Hucurat sûresi 12. âyeti kerîmesinden önceki âyette bir kavmin herhangi bir kavmi, herhangi bir kadınlar grubunun yine herhangi bir kadınlar grubunu alaya almasının yasaklanması âyetini okuyup değerlendirmek gerekir. Çünkü bu iki âyet (11. ve 12.) arasında bir münâsebet bulunmaktadır. Alay ile gıybette ortak yön kişileri tahkirdir, onların değerini düşürmektir. Alayda da gıybette de bu iki gâye güdülür. Gıybet eden kişi de gıybetini yaptığı bireylerin toplum nazarında değerinin düşmesini ister, başkalarını alaya alan kişi de alaya aldığı kişilerin üzerine gülünüp toplum tarafından hor görülmesini arzu eder. Aslında suhriyyet (alay) âyetinden sonra gıybet âyetinin yasaklanması, alayın da gıybetten olduğu, bireyi ve toplumu rencide etmesi bakımından gıybetle eşit derecede olduğu anlamını işâret etmektedir.

3.2.3. Kitâbî Gıybet

Kitâbî diye başlık atarak sözünü ettiğimiz “yazı”dır. Yazı toplumda güçlü bir yere sahiptir. Yazı, meramı sözsüz bir şekilde satırlarla ifâde etme biçimidir. Hemen hemen tüm toplumların kendisine çok büyük değer atfettiği yazı, aslında bir tür sanattır. Sözlerin ve kelimelerin kendisinde şekillendiği bir tür hâtiptir. Onun için yazı yazmak bir sorumluluktur. Kur’ân-ı Kerîm’de yazı üzerinde çokça durulmuştur. “الذی علم بالقلم” “İnsana kalemle yazmayı öğretti.”³⁴⁹ âyeti yazının ne derece önem atfeden bir realite olduğunu ortaya koymaktadır.

³⁴⁶ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 320; Nevevî, a.g.e., s. 548.

³⁴⁷ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 320.

³⁴⁸ Nevevî, a.g.e., s. 547.

³⁴⁹ Alâk, 96/4.

Ayrıca “*Kirâmen Kâtibîn*” diye Kur’ân-ı Kerîm’de ifade edilen yazıcı meleklerin görevlerinin, kişilerin sevap ve günahlarını yazıp kayıt altına alması³⁵⁰ da yazının bir tür sicil kaydı olma özelliğini göstermektedir.

Yine Kur’ân-ı Kerîm de borç veren kişinin borçlarının yazılıp kayıt edilmesi³⁵¹ emri de insanlar arası hukukta yazının ne derece önemli ve olumlu bir fonksiyon icrâ ettiğinin göstergesidir.

Kur’ân-ı Kerîm’de Yüce Allah’ın yazıya verdiği önemin yanı sıra Hz. Peygamber (s.a.v) de yazıya değer vermiş, inen âyetleri vahiy kâtipleri tarafından yazıya geçirmiştir. İslam hâkimiyeti sağlandıktan sonra çeşitli krallara davet mektuplarını yazdırıp göndermesi de yazının ayrıca bir davetçi niteliğinde görev taşıdığını ortaya koyması açısından önemlidir.

Sahabilerden günümüze varıncaya kadar bütün İslam bilginleri yazıya değer vermiş, gerek hadis gerek fıkıh gerekse diğer bütün ilimler yazılmak suretiyle kayıt altına alınmıştır.

Hak ve batılın mücadele yürüttüğü bu devirde yazı önemli fonksiyonlar icra etmektedir. Kimileri, kaleminin gücünü hakkın ve doğrunun lehine kullanarak mücadele ederken, kimileri de bu gücü bâtil olan davalarında kullanmaktadır. Bunun da topluma çok önemli maddî ya da manevî, olumlu ya da olumsuz dönütleri olmaktadır. Bazen sosyal medya üzerinden sarfedilen iki cümlelik yazı toplumsal infiallere neden olabilmekteyken, bazen de aynı oranda iki cümle bu toplumsal infiallerin önüne geçmektedir. Ancak bu hak bâtil mücadelesinde silah kullanmanın bir ahlak ve ilkesi olduğu gibi, yazı ile yapılan bu mücadelenin de elbette uyulması gereken bir takım ölçüleri vardır. Bu ölçülerden birisi de yazılarda bahse konu edilen kişilerin şeref ve ırzlarını muhafaza etmektir. Bundan dolayı yazıyı söylenmiş bir söz olarak değerlendirmek ona göre yazmak gerektiği bir önem olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gazalî, “*kalem (yazı) da bir dildir*”, demiş, yazıyı taklit yaparak gıybet etmek gibi saymıştır.³⁵² Buna göre herhangi bir makâle, köşe yazısı vs. gıybeti gerektiren

³⁵⁰ Bkz: İnfitâr, 82/11.

³⁵¹ Bkz: Bakara, 2/282.

³⁵² Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 320.

şartlar mevcut olmadığında,³⁵³ eğer herhangi belli bir şahsın veya grubun kusurundan bahsediliyorsa, gayesi onun veya o grubun onur, haysiyet ve ırzına halellik getirmek suretiyle kötölemekse, bu, o şahsı ya da o grubu gıybet olur. Ancak herhangi bir görüş ele alınmışsa, o görüşlerin hak perspektifinden eleştirilmesinde bir sakınca bulunmamaktadır. Yanlış bulunan görüşler insaf ve adalet ilkeleri gözetilerek düzeltilebilir. Nevevî ise bu konuda şu açıklamayı yapar: “...*Fakat onun (gıybeti yapılan kişinin), hatasını beyan ederek ona uymamalarını veya ilimdeki yetersizliğini göstererek kendisine aldanıp sözünü kabul etmemelerini temin etmek isterse, onun bu yaptığı gıybet değildir, belki de üzerine vacip (gerekli) olan bir nasihattir. Böyle iyi niyetle olunca ondan dolayı sevaplandırılır.*”³⁵⁴

Görüldüğü üzere, herhangi bir kişinin kitâbet yollarından biriyle ayıp ve kusurunun konuşulması gıybet sayılmaktadır.

4. GİYBETİ TEŞVİK EDİCİ SEBEPLER

Bu kanuya girmeden gıybetin toplum tarafından neden çokça yapılıp günahının önemsenmediği üzerinde kısaca durmakta yarar olacağı kanaati görülmektedir. Ve şu sorulara cevap bulmanın önemli olduğu düşünülmektedir:

1. Gıybetin bu derece günah olmasına karşın insanoğlu neden diğer günahlarda olmadığı kadar gıybette haz alır ve bu günahı işlemeye devam eder?
2. Bazı günahları işledikten sonra pişmanlık duyarken neden gıybet ettikten sonra pişman olma ihtiyacı hissetmez?
3. İnsana, işlediği diğer günahlar kendisine hatırlatıldığında “yanlış yaptım” derken, gıybet ettiği hatırlatılan kişi neden gıybet ettiğini kabullenmez ve bazen daha da ileri giderek yaptığının gıybet olmadığını savunur? Örneğin, cinayet işleyen, zina eden, kumar oynayan, içki içen bir kimse yaptığı bu günahların iyi bir şey olduğunu kolay kolay söylemez. Ancak çoğunlukla gıybet edenler gıybet ettiklerini kabullenmek istemezler.

Toplum içerisinde olan herkes, bu kişilerin gıybetini yaptıkları kişi ya da kişiler için kendilerini “*ben onun yaptığını söylüyorum*” diyerek savunmaya geçtiklerini

³⁵³ Hangi durum ve şartlarda gıybetin câiz olabileceği ileriki başlıklarda ele alınacaktır.

³⁵⁴ Nevevî, a.g.e., s. 548.

rahatlıkla görebilir. Bu, toplumların bir günahı tekrar tekrar işlemek suretiyle benimsediğinin en belirgin kanıtlarındandır. Şüphesiz toplumu buna iten bir takım sebepler de vardır. Bunu sadece gıybet edenlere mal etmek bu toplumsal gerçeği iyi okuyamamak demektir.

Gıybeti iten sebeplerden önce, yukarıdaki soruların cevaplanması, gıybetin sebepleri ile bunun toplum tarafından önemsenmemesi arasında bir bağlantısının olduğu gerçeğine ışık tutacaktır. Bu vesileyle gıybet yapmadan önce kişilerin bilinçlendirilmesinin, gıybeti yapmamak kadar önemli olduğu gerçeği anlaşılabacaktır.

Öncelikle yukarıda zikrettiğimiz sorulara verilecek çeşitli cevaplar vardır. Gıybet yasağının ne derece kuvvetli delillerle sabit olduğu bilgisi hakkında yeteri kadar bilgi sahibi olunmaması veya bilgi sahibi olunduğu halde bu yasaklara aldırış edilmemesi bu problem doğurur mahiyettedir. Gıybetin yapılmasının önüne geçilebilecek en büyük amillerden birisi Allah korkusudur. Eğer insanlar İslamın gıybeti şiddetle yasaklamasına rağmen gıybeti devam ediyorsa, bu durum birey ve toplumdaki Allah korkusu eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Gıybetin yasaklanmasıyla ilgili âyet ve hadislerin etkili bir şekilde topluma ulaştırılamaması da bu eksikliğe katkı sağlamış olabilir. Yani bu hatırlatma işini yapacak olanların, bu konuları sadece belli zaman ve mekanlarda yapıyor olması toplumu bilinçlendirmekte yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlikten dolayı toplum, yapıp yapmamakla mükellef tutuldukları şeyler hakkında doyurucu bilgi alamamaktadır. Bundan dolayı kimisi gıybetin yasak olduğu bilgisinden yoksun kalışından, kimisi de gıybetin haram olduğu konusunda kendisine iletilen mesajlardan yeteri kadar etkilenmediğinden gıybeti devam ettirmektedir.

Öte yandan toplum olarak yanlışlara müdahale etmedeki gevşek kalınış da gıybeti tetiklemektedir. Gıybet yapılan bir mecliste kaç insan buna engel olmuştur? Toplum olarak yanlışların üzerine usulünce gidilmesi, problemlerin çözümüne büyük oranda katkı sağlar. Zira bir yanlış düzeltmek sadece “emr-i bil marûf nehy-i anil münker” görevini yüklenmiş kimselere has kılınmış bir vazife değildir. Her sorumlu mü'min bu vazifeyi ifâ etmekle mükelleftir. Hz. Peygamber (s.a.v)' in, “*Sizden biriniz bir münker (çirkin bir iş) gördüğünde onu eliyle düzeltsin, buna gücü yetmezse diliyle*

düzeltsin buna da gücü yetmezse kalbiyle (o işin çirkinliğine) kızsın. Bu ise imanın en zayıf noktasıdır.”³⁵⁵ buyurarak bu vazifeyi tüm mü’minlere yüklemiştir.

Öte yandan bu haramın insanlar tarafından alenen çokça işleniyor olması, bu günahın toplum tarafından önemsenmemesine katkı sağlar niteliktedir. Zira toplum tarafından çokça yapılıyor olması, onun kanıksandığının göstergesidir. Bir insanın bir şeyi devamlı surette yapması kendince ona bir meşrûiyet kazandırmaktadır. Kendisini denetleme mekanizması olan uyarı ve ikaz olmayınca, yaygınlık kazanan bu gıybet hastalığı, insanların üzerinde düşünmeden icrâ edebildikleri bir günah halini almaktadır.

Gıybetin önlenmesi için gerekli uyarı mekanizmalarını devreye sokmamak, onun önemsiz bir günah olduğu imajını verir. Bu, günahın işlenmesine zemin hazırlar, gıybetin yapılmasının sebeplerini meydana çıkarır. Gıybeti teşvik edici sebepler diye başlık koyduğumuz bu sebeplerin başlıcalarını Gazalî on bir maddede toplamaktadır. Bu sebeplerin sekizinin avamla (genel halk), üçünün de havasla (bilgin kesim) alakalı olduğunu zikreder.³⁵⁶ Toplumda daha çok yaygın olması itibarıyla sadece avamla ilgili gıybet sebepleri ele alınacaktır.

Bu sebepleri zikrederken ele aldığımız her bir maddenin İslamdaki konum ve önemine değindikten sonra hangi surette gıybeti sebebiyet verdiğine temas edeceğiz. Bu, gıybet ile sebepleri arasındaki bağın daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

4.1. Öfkeyi Teskin Etmek

Öfke, insan için fitrî bir olgudur. İnsanın özelliklerindendir. Kontrol edilmediği takdirde gerek birey, gerekse toplum için olumsuz sonuçlar doğurabilecek bir potansiyele sahiptir. Kur’ân-ı Kerîm’de “*gayz ve gazap*” kelimeleri ile ifade olunan öfke mü’minlerin,³⁵⁷ münafıkların,³⁵⁸ cehennemin,³⁵⁹ Cenâb-ı Hakk’ın,³⁶⁰ Musa (a.s) gibi bazı peygamberlerin³⁶¹ öfkesi olarak geçmektedir. Öfkelerini kontrol edip yutmalarıyla ve Allah düşmanlarının katledilmesi sebebiyle kalplerindeki öfkelerinin giderilmesiyle alakalı olarak mü’minlerin öfkesinden (gayz), itikâden hemcinsleriyle başbaşa

³⁵⁵ Tirmizî, “Fiten”, 11.

³⁵⁶ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 325.

³⁵⁷ Âlû İmrân, 3/134; Tevbe, 9/15; Şûra, 42/37.

³⁵⁸ Âlû İmrân, 3/119.

³⁵⁹ Mülk, 67/8.

³⁶⁰ Bkz.: Arâf, 7/152; Nahl, 16/106; Tâhâ, 20/81, 86; Nûr, 24/9; Mücâdele, 58/14; Mümtetine, 60/13.

³⁶¹ Arâf, 7/150; Tâhâ, 20/86.

kaldıklarında öfkelerinden parmaklarını ısırıklarını haber vererek münafıkların öfkесinden (gayz), kafirlere karşı olan kızgınlığından onlara azap etme konusundaki aşırı düşkünlüğünden dolayı da cehennemин öfkесinden (gayz), çeşitli vesilelerle Yüce Allah'ın çeşitli kavimlere olan öfkесinden (gazap), ve “Tûr-i Sîna”dan indiğinde kavminin buzağıya taptığını gören Musa (a.s.)'nın öfkесinden, (gazap) Kur'ân haber vermektedir.

Elmalılı, “gayz” ile ifade edilen öfke ile, “gazap” ile ifade edilen öfkenin aynı olmadığı, aralarında nüansın bulunduğunu haber verir. Gazap ile zikredilen öfkenin arkasında intikam alma isteğinin olduğunu, istem dışı yüz ve uzuvlarda belirlediğini, gayz ile zikrolunan öfkenin de yalnız kalpte kalabileceğini zikreder.³⁶² Bir diğer özellik olarak da “gazab”ın Allah (c.c.)'a isnad edilebileceğini “ğayz”ın ise isnad edilemeyeceğini belirtir.³⁶³

Öfke, bir gıybet sebebidir. Kimi zaman bastırılıp kontrol altına alınsa da herkes bunu başaramamaktadır. Bu tür öfkeyi teskin etmenin meşrû yolları bulunsa da bazıları bunu gıybet etmek suretiyle yapmaktadır. Yani öfkесini dindirmeyi gıybete aracı kılmaktadır. Ancak, bunun gıybet sebebi sayılabilmesi için gıybeti yapılan kişiye kızıp öfkelenmesine vesile olacak bir eylemin gerçekleştirilmesi gerekmektedir. İşte öfkelenen kişiye karşı yapılacak bu eylem, kişiyi gıybete sevk eder ve kendisinin gıybetini yapmak suretiyle öfkесini dindirme eğilimi gösterir. Gazâlî bu tip gıybetin önüne geçebilecek din ve takva duygusu gibi engeller yoksa gıybete düşülebileceğinden bahsederek, kin ve öfkeyi insanı gıybete sürükleyen büyük sebeplerden sayar.³⁶⁴

4.2. Arkadaş Ortamına Ayak Uydurmak

Hayatı bütün yönleriyle kuşatan İslam dini arkadaşlık ortamına da dikkatleri çekmiştir. İslam dininin tebliğcisi olan Hz. Peygamber (sav), iyi arkadaşı misk taşıyan kimseye, kötü arkadaşı ise körük üfüren kimseye benzetmiş, arkadaşlık seçiminde dikkatli olunması tavsiyesinde bulunmuştur. Konuyla ilgili hadisi şerifte Hz. Peygamber (s.a.v), “İyi arkadaşla kötü arkadaş, misk taşıyan kimse ile körük üfüren kimse gibidir. Misk taşıyan ya sana onu ikram eder yahut sen ondan (miski) satın alırsın ya da ondan

³⁶² Elmalılı, a.g.e., C. II, s. 424, 425.

³⁶³ Elmalılı, a.g.e., C. II, s. 424, 425.

³⁶⁴ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 325.

güzel bir koku duyarsın. Körük üfüren kimse ise ya elbiseni yakar ya da ondan kötü bir koku duyarsın.”³⁶⁵ buyurmuştur.

Kur’ân-ı Kerîm’de de dostluk teması çarpıcı bir şekilde işlenmiş, gerek Allahın mü’minlerle olan dostluğundan, gerek insanların şeytanlarla olan dostluğundan, gerek münafıkların itikâden ve fikren hemcinsleri ile olan dostluklarından, gerekse mü’minlerin mü’minlerle olan dostluklarından bahsedilmiştir. Allah’ın (c.c.) mü’minlerle³⁶⁶ ve mü’minlerin mü’minlerle³⁶⁷ olan dostluğu teşvik edilip övülürken, insanların özellikle inananların şeytan,³⁶⁸ münafık³⁶⁹ ve kafirlerle³⁷⁰ olan dostlukları sakındırılmış ve yerilmiştir.

Bu tür bir etkenin gıybeti sebebiyet vermesi aslında arkadaşlık ortamına uyum sağlamak, onları kırmamak ya da kırılırlar korkusu yaşamaktan ileri gelmektedir. Zira akranların biraraya geldikleri meclislerde uyarılmak kimsenin hoşuna gitmeyebilir. İşte bu hoşnutsuzluğu bilen birisinin yapılan gıybeti sessiz kalma ihtimali hep yüksek kalmaktadır. Arkadaşıklarda etkileşim ve bu etkiye verilen tepkiler olağandır. Devamlı yaşanan bir hadisedir. Onun için Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v), “*Kişi arkadaşının dini üzeredir. Öyleyse sizden biriniz kiminle arkadaşlık ettiğine bir baksın*”³⁷¹ buyurarak arkadaş seçiminin ahlak ve istikâmet seçimi olduğuna işâret etmiştir.

Aslında gıybeti sebebiyet veren bu nevi arkadaşlıklar, Allah (c.c) rızasına dayalı kurulmamasından kaynaklanmaktadır. Zira Allah rızası ve takva esasına dayalı dostluklarda bu tür hareketlerin vuku bulması pek azdır. Olsa bile birbirlerini Allah için seven topluluk, bu günahın işlenmesine fiili ya da sözlü bir şekilde tavırlarını koyarak birbirleri tarafından uyarılmayı bir sorumluluk sayarlar. Kur’ân-ı Kerîm’de kıyamet gününde dostların birbirlerine düşman olacağından bahsederken³⁷² takvâ sahibi olup Allah (c.c)’tan hakkıyla korkup, dostluklarını bu temel üzerine binâ edenler, bundan istisna edilmiştir. Furkan sûresi 28. âyeti kerîmede, hidâyet geldikten sonra kendisini zikirden alıkoyan arkadaşlığın, âhirette sadece pişmanlık ve hüsrân sebebi olacağı beyan

³⁶⁵ Müslim, “Birr”, 6726.

³⁶⁶ Mâide, 5/55; Yûnus, 10/62.

³⁶⁷ Tevbe, 9/71.

³⁶⁸ Nisâ, 4/119.

³⁶⁹ Tevbe, 9/67.

³⁷⁰ Nisâ, 4/144.

³⁷¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 19; Tirmizî, “Zühhd”, 45.

³⁷² Zührûf, 43/67.

edilmiştir. Ayrıca bu kişi Allah Tealâ tarafından zâlim diye nitelenmiş, dünyada salih insanları dost edinmemenin verdiği pişmanlık haline vurgu yapılmıştır. Konuyla ilgili âyeti kerîmede:

"وَيَوْمَ يَعْصُ الطَّائِمُ عَلَى يَدَيْهِ يَقُولُ يَالَيْتَنِي أَخَذْتُ مَعَ الرَّسُولِ سَبِيلًا يَا وَيْلَتَى لَيْتَنِي لَمْ أَتَّخِذْ فَلَانًا خَلِيلًا لَقَدْ أَضَلَّنِي عَنِ الذِّكْرِ بَعْدَ إِذْ جَاءَنِي وَكَانَ الشَّيْطَانُ لِلْإِنْسَانِ خَذُولًا"

*"O gün zalim kimse ellerini ısırp: Keşke peygamberle beraber bir yol tutsaydım. Vay başıma gelene! Keşke falancayı dost edinmeseydim. And olsun ki Kur'ân bana geldikten sonra beni ondan o saptırdı. Zaten şeytan insanı yardımcısız bırakıverir."*³⁷³

İbn Kesîr, "bu âyetin Ukbe b. Muayt ile diğer eşkiyalar hakkında nâzil olması müsavîdir. Âyet tüm zalimleri kapsamaktadır," der.³⁷⁴

Buna göre Allah (c.c)'ın gayrısında kurulan dostluk ve arkadaşlıkların tümü kıyamet günü düşmanlığa dönüşmekte ve pişmanlığa sebebiyet vermektedir.

Gazalî, bu tip dostluğun gıybete sebebiyet vermesinin altında "uyarırsam arkadaşım incinir" korkusu yattığı, ve onlarla beraber olduğu imajını vermek olduğunu zikreder. Böylelikle kendisinin de gıybet eden arkadaşlarıyla beraber gıybet etmeye başlayacağını bildirir.³⁷⁵

Aslında kişi bu hallerde arkadaşlarını ihtâr etmeyip, onlarla beraber gıybet etmese bile gıybet yapılan ortamda gıybete yapılan kişinin ırzını korumadığı ve buna suskun kaldığı için de gıybet yapmış sayılır. Nitekim İslam alimleri gıybete susmayı da gıybet saymışlardır.

4.3. Kötülük Göreceği Hissine Kapılmak

Bir kimseden kötülük maddî ve manevî zarar beklentisi kişiyi gıybete iten faktörlerdendir. Bu gerekçe biraz da zan ve nemime (söz taşıma) ile alakalı bir meseledir. Çünkü kişiye gıybet yapmasını gerekli kılacak böyle bir hissi zan veya nemimeden başkası vermez. Zira bir kimse başkasının kendisine kötülük yapacağını

³⁷³ Furkân, 25/27, 28, 29.

³⁷⁴ İbn Kesîr, a.g.e., C. VI, s. 116.

³⁷⁵ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 324.

nasıl anlayabilir? Bu ancak iki yolla mümkündür: Birincisi zannı galip, ikincisi ise başkasının kendisine haber vermesi yolu. Aslında her iki durumda da ihtiyatlı davranmak gerekmektedir. Çünkü zan kesin bilgi ifade etmemekle birlikte zanla hareket etmek kişiyi farklı hatalara itebilmektedir. Haber almak yolu da zamanımızda güvenilir bir yol değildir. Zira her haber verenin haberi doğru olmayabilir. Haberi getiren kişi art niyetli davranarak kişiyi yanlış sevk etmeyi hedeflemiş olabilir. Kur'ân-ı Kerîm bu konuda müslümanları uyarmakla kalmayıp bu tip durumlarda nasıl davranılması gerektiği ile ilgili rehberlik yaparak yol da göstermektedir.³⁷⁶

Gazâlî, bu tür psikolojinin altında yatan gerçeğin gıybetini yaptığı kişinin kendisini çirkin göstermeden, onun gıybetini yaptığı kişiyi çirkin göstermesinin yattığını açıklar ve konuyla alakalı önemli bir psikolojik ve ahlaki soruna parmak basarak aleyhinde şahitlikte bulunduğu kişinin müsbet bir tesiri kalmamasını sağlamak için böyle bir gıybet faaliyetine girdiğini açıklar.³⁷⁷

4.4. Nisbet Edilmek

Buradaki nisbetten kasıt kötü mahiyetli olandır. Bir kimseye kötü bir fiili ya da sözü izafe etmektir. Kur'ân-ı Kerîm'de "وَلَا تَلْمِزُوا أَنْفُسَكُمْ وَلَا تَنَابَزُوا بِالْأَلْقَابِ" *"...Birbirinizi karalamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın..."*³⁷⁸ âyeti bu tür nisbet ve yakıştırmaları yasaklamıştır. Ayeti kerimenin devamında *"...imandan sonra fasıklık ne kötü bir namdır."* buyurarak, kötü lakap; dolayısıyla kötü nisbet işini yapanlar fasıklık yapmış olarak nitelendirilmektedir.

Nisbet, yapılan ya da yapılmayan bir kötülükten dolayı olabilir. Yapmadığı bir kötülükten dolayı yapılan nisbet iftira olur. Kur'ân-ı Kerîm'de bu şöyle ifade edilmektedir: "إِنَّ الَّذِينَ يُؤْذُونَ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ بَغَيْرِ مَا اكْتَسَبُوا فَقَدْ احْتَمَلُوا بُهْتَانًا عَظِيمًا" *"Mü'min erkeklere ve mü'min kadınlara yapmadıkları bir şeyden dolayı eziyet edenler, şüphesiz büyük bir iftira ve apaçık bir günah yüklenmişlerdir."*³⁷⁹

³⁷⁶ Konuyla ilgili Hucurât Sûresi altıncı âyet-i kerîmesi: "Ey iman edenler, size bir fâsık herhangi bir haber getirdiğinde onu iyice araştırın..." buyurmaktadır."

³⁷⁷ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 324.

³⁷⁸ Hucurât, 49/11.

³⁷⁹ Ahzâb, 33/58.

Âyeti kerîme, bir mü'mine kötü bir şeyi isnad edip eziyet etmeyi büyük günah ve iftira saymaktadır. Örneğin muhsân (iffetli) olanı zinaya nisbet etmek gibi.

Bu anlamda iftiraya maruz kalan kişinin de iftira eden kişiler hakkında olumsuz konuşması kuvvetle muhtemel sosyal bir realitedir. İnsan tabiat ve psikolojisi bu tür tepkilere meyillidir. Çünkü çoğu zaman birey ya da toplum, yapmadığı bir şey ile itham edildiğinde kendisine bu ithamı yapanlar hakkında ileri geri konuşma temayülüne girer. Nevevî, bundan çok az kişinin kurtulabildiğini beyan eder.³⁸⁰ Örneğin yukarıdaki misalde olduğu gibi herhangi bir suçla itham edilen kişinin kendisine bu nisbeti yakıştıranlar hakkında olumsuz sözler sarf ettiğini bazen görmekteyiz. Bu anlamda iftirayı da gıybet kapsamında değerlendirmek doğru olacaktır. Ancak burada onu ayrı bir başlık altında almayıp daha umumi manayı ihtiva eden “nisbet” başlığı altında değerlendirmemizin daha isabetli olacağını düşündüğümüzden bu başlık altında konuyu ele almayı uygun bulduk.

Eğer başkası hakkında yapılan nisbet yaptığı bir kötülükten dolayı ise bu durumda durum gıybete sevkmesi açısından yukarıdakinden farksız olacaktır. Tek fark yapılan bu nisbetin, iftira kapsamına girmeyip gıybet kapsamına girmesidir. Nitekim gıybet ile alakalı hadisi şeriflerden birinde “*Ya Resulallah, eğer zikrettiğimiz ayıp kardeşimizde varsa?*” diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (s.a.v)’in, “*Eğer varsa gıybet etmiş olursun, eğer yoksa iftira etmiş olursun,*”³⁸¹ şeklinde cevap vermesi konuyu daha açıklayıcı mahiyettedir.

Gazalî, bu nevi nisbetin nasıl gıybete sebep olduğunu şöyle açıklamaktadır: “*Kişi nisbet edildiği şeyden kendisini uzaklaştırmak ister. Dolayısıyla o nisbeti yapanı açıklar.*”³⁸²

4.5. Gurur (‘Ucb)

Arapça karşılığı (عُجْب) olan gurur, kendisini ve yaptığı işi beğenmek, kibir vb. anlamlarına gelmektedir.³⁸³

³⁸⁰ Nevevî, a.g.e., s. 544.

³⁸¹ Müslim, “Birr”, 6627; Tirmizî, “Birr”, 23; Dârimî, “Rikâk”, 6; Muvattâ, “Kelâm”, 10; Ahmed b. Hanbel II, 384, 386.

³⁸² Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 324.

³⁸³ Yeğin vdğr. a.g.e., s. 1012.

Birgivî, gururu, “işlediği salih amelleri büyük görmek, buna ait şerefın de Allah Teala’nın dışındaki varlıklardan (yani kendisinden veya insanlardan) geldiğini düşünmektir” diye tarif ederek gururun Allah ile kul arasındaki boyutuna dikkat çekmiştir.³⁸⁴

Gazalî, gururu gıybetle sebebiyet veren huylardan sayar. Bunun, başkasını küçük göstermek suretiyle kendini yüceltmekle mümkün olduğunu vurgular. Bunu gerçekleştirmek için “*falan adam cahildir, anlayışı kıttır, konuşması zayıftır*” gibi ifadeler kullandığını ifade eder. Böyle söylemekten gayesinin, kendisinin faziletini isbat etmek olup, onlara kendisinin daha alim olduğunu göstermek olduğunu zikrederek gururun riya olan boyutuna dikkat çeker. Kendini yüceltip başkasını yerme gayesine de ancak gıybet yapmak suretiyle elde edebileceği görüşünü savunur.³⁸⁵

Ancak her ucub (gururlanma) yerilmemiştir. Gururun (kendini tam ve eksiksiz görmenin) üç halinin olduğu;

- a) Bu kemal halin gitmesinden korku duymak,
- b) Bu halin Allah (c.c)’tan geldiğini bildiği için sevinç duymak,
- c) Bu halin nimet olduğunu düşündüğü halde kendinden bilerek sevinç duymak. Son madde hariç diğer ilk iki maddede zikredilenlerin ucub sayılmayacağı, üçüncü maddede zikredilenin ise ucubun ta kendisi olduğu zikredilmiştir.³⁸⁶

Kur’ân-ı Kerîm’de, “فَلَا تُزَكُّوْا اَنْفُسَكُمْ هُوَ اَعْلَمُ بِمَنِ اتَّقٰى” “Kendinizi (beğenip) temize çıkarmayın O (Allah c.c) müttakî ve temiz olanı daha iyi bilir.”³⁸⁷ âyeti ve amelleri kötü olduğu halde kendini beğenip güzel görmeyi ifade eden ayetlerle ucub (gurur) yerilmektedir.³⁸⁸

“Ucub” hadisi şerîflerde de çokça zikredilmiş ve zemmedilmiştir. Ancak “Şayet günah işlemiyor olsaydınız sizin için günahattan daha büyüğünden korkardım: Ucubtan

³⁸⁴ Birgivî, a.g.e., s. 328.

³⁸⁵ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 324.

³⁸⁶ Ebu Said Muhammed b. Mustafâ el-Hadimî (1113/1701), “*el-Berîka el-Mahmûdiyye fî Şerhi’t-Tarîkati’l-Muhammediyye*”, I-IV, tah. Ahmet Fethi Abdurrahman el Hicâzî, Dâru’l-Küttübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2011, C. III, s. 131.

³⁸⁷ Necm, 53/32.

³⁸⁸ Bkz: Fâtır, 35/8; Kehf, 18/104.

ucuptan... ”³⁸⁹ hadîsi gururun, kendini beğenmenin ne derece kötü bir ahlak olduğunu ortaya koyması açısından yeterlidir.

4.6. Haset

Haset, başkasında olan bir nimetin zevâlini (yok olmasını) istemeye denir. Hasetin haset olabilmesinin şartı bu zevâl ve zararı talep etmektir. Buna göre başkasında olan bir nimetin yok olmasını istemeden kendisinin de nimet sahibi olmasını istemesi ve bu yöndeki gayreti hased sayılmaz. Bu gıpta olup, dinen bir mahzuru yoktur.³⁹⁰

Haset, gıpta ve münâfasetten ayrı kavramlardır.

“Gıpta”, kişinin başkasında olan dünyaya veya ahirete ait herhangi bir nimeti ondan eksilmesini istemeden kendisinde de olmasını arzulamasıdır. Kendisine çokça mal ya da ilim verilmiş herhangi bir kimsenin ilim ve malının ondan yok olmasını istemeden kendisinin de ilim ve mal sahibi olmasını talep etmesi gibi. Bu durumda nimet kendisinde yoktur, başkasında vardır. Başkasında olan o nimetin zevâlini istemeden, kendisinde de olmasını istemesi gıptadır.

“Münâfaset”, aynı nimetin zevalini istemeden kendisinin ondan daha fazla nimet sahibi olmasını isteyip bu hususta onunla yarışmasına denir.³⁹¹ Bu durumda nimet her iki tarafta vardır. Ancak başkasında daha fazla olup, kişinin başkasındaki o nimetin gitmesini istemeden onunla yarışıp ondan daha fazla nimet sahibi olmasını talep etmesi münâfesettir. Bu da, hasetten sayılmamaktadır.

Görüldüğü gibi hasette, muhatabtaki nimetin zevâlini istemek olup, gıpta ve münâfesette ise bu söz konusu olmamaktadır.

Haset, mezmum (yerilen) fiillerden olup Müslüman açısından son derece tehlikeli bir manevî hastalıktır. Kendisi ile amel olunan ilim ve kendisi ile infak olunan mal hariç diğer şeylerde hased İslam dininde yasaklanmıştır. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunu, “İki şeyden başkasında haset yoktur; Kendisine mal verilip bu mal ile infakta bulunan adam ile ilim verilip bununla amel edip insanlara öğreten adam,” hadisiyle

³⁸⁹ Nureddin Ali b. Ebubekir Heysemî (807/1405), “Mecmeu’z-Zevâid ve Menbeu’l-Fevâid”, tah. Abdullah Muhammed Derviş, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994, I-X, C. X, s. 475, No: 17948.

³⁹⁰ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 422.

³⁹¹ İbnu’l-Kayyim el-Cevziyye (751/1350), Ebû Abdillâh Şemsuddîn Muhammed b. Ebîbekr b. Eyyûb ez-Zurâî ed-Dimeşkî “Câmiu’l-Âdâb”, I-IV, Dâru’l-Vefa, Beyrut, 2005, C. IV, s. 291.

ifade etmiştir.³⁹² Hasetin, ateşin odunu yakıp bitirdiği gibi sevapları yiyip tükettiği,³⁹³ imân sahibi bir insanın kalbinde bulunmaması gereken bir hastalık olduğu hadîsi şerîflerde zikredilmiştir.³⁹⁴ Ayrıca müslümanlar arası birlik ve beraberliği temin etmek için sakınılması gerekli olan şeylerden olduğu da beyan edilmiştir.³⁹⁵

Buraya alınan ilk hadisi şerifte zikredilen iki maddenin (infak edilen mal, amel edilip başkasına öğretilen ilim) hased kapsamında sayılmaması gerçekten düşündürücüdür. Üzerinde islam düşünürlerinin ve din alimlerimizin düşünüp yöneticilerle de istişâre edilmeye değer nebevî bir kelimedir. İslam dininin kendi bünyesinde toplumsal refah ve saadeti temin etmek, dışarıda da İslamın ve müslümanların izzet ve onurlarını korumanın bu iki madde ile gerçekleşebileceğini okumak İslam'ın ruhuna uygun isabetli bir düşüncedir. Nitekim İslam toplumu geçmişte ilim ile manevî gücü, mal ile de maddî gücü temin etmek suretiyle düşmanlara korku salmış, bir çok başarılar elde etmiş, bu sayede yeryüzünde adâlet tesis etmiştir. Zaten Kur'ân'da da müslümanların düşmana karşı kuvvet ve savaş atları hazırlamaları emredilmiştir.³⁹⁶ Bu kuvvetin ve savaş atlarının malla olacağı ortadadır.³⁹⁷

Gazalî, muhataptan nimetin gitmesini istemekle tanımlanan hasetin gıybet sebebiyet vereceğini şöyle izah eder: *"Haset ... çekememek demektir. Böyle yapmakla o adamdan o nimeti gidermek ister. Ve o nimeti gidermek için de onun aleyhinde atıp tutmayı*

³⁹² Buhârî, "İlim", 15, "Zekât", 5, "Ahkâm", 3; Ahmed b. Hanbel, Müsned, II, 9/36.

³⁹³ İlgili hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: *"Ateşin odunu yakıp bitirmesi gibi haset de iyilikleri mahveder."* (İbn Mâce, "Zühd", 22; Ebû Dâvûd, "Edeb", 51).

³⁹⁴ İlgili hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: *"Bir kulun kalbinde imanla haset bir arada bulunmaz."* (Nesâî, "Cihâd," 8).

³⁹⁵ İlgili hadîs-i şerifte Hz. Peygamber (s.a.v)'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmektedir: *"Dedikodunun peşine düşmeyin, başkalarının kusurlarını araştırmayın, birbirinize haset etmeyin, birbirinize sırt çevirmeyin, kin gütmeyin. Ey Allah'ın kulları. kardeş olun!"* (Buhârî "Edeb", 57, 58; Müslim, "Birr", 24, 28, 30, 32).

³⁹⁶ Enfâl, 8/60.

³⁹⁷ Bu ayette Yüce Allah, vahyin indiği o dönemde at en güçlü savaş techizâtlarından sayıldığı için, onu özellikle zikretmiştir. Teknolojinin baş döndürücü bir şekilde gelişip muazzam savaş aletlerinin geliştirilmiş olduğu çağımızda, savaşlarda atların caydırıcı ve korkutucu bir güç unsuru olmadığı aşikardır. Zira günümüzde modern bir tankın ya da savaş uçağının karşısına bir atı koymak sonuçsuzdur. Öyleyse müslümanların kendi zaman ve çağlarında düşmanı korkutmaya yarayan teknik ve teknolojik harp araç ve gereçlerini imâl etmelerine işâret edildiği anlaşılabılır. Günümüz müslümanlarının, çağımızın süper güçleri diye tanıtılan ülkelerin sahip olduğu gücün ilerisinde bir güç hazırlamaları için kafa yormaları birer sorumluluk halini almaktadır. Ayrıca bu âyet-i kerîme Kur'ân'ın evrenselliğini bir kez daha ortaya koymakla mucizevî bir kelâmı ilahî olduğunu isbât etmektedir.

(gıybet etmeyi) çıkar yol sanar. Böylece halkın yanında o adamın itibarını düşürmek ister ki halk ona ikram etmekten onu övmekten vazgeçsin.”³⁹⁸

4.7. Eğlenmek

Gıybete sebep olan unsurlardan birisi de şakalaşmak, oynamak, latife yapıp vakti gülmekle geçirmek suretiyle eğlenmektir.³⁹⁹ Bu türden eğlenceler, vakti boş olan, bunun için vakti nasıl değerlendirebilirim kaygısıyla insanların biraraya geldikleri kahvehane, cafe, vb. meclislere adeta üye olan kişileri başkaları aleyhinde konuşup gıybete sevkeder. Bu, sosyal yaşantımızda çokça rasladığımız bir hakikattir. Bu tür yerlere uğrayıp kendisini gıybetten kurtulmuş bir şekilde ayrılmak oldukça zordur. Nitekim kişi bizzat konuşmasa da konuşulanı dinlemek suretiyle gıybete düşmektedir. Yine bu tür meclislerde birilerinin kendilerince komik gelen hallerini zikredip hep birlikte o kişi ya da kişilere gülmek rastlanılan bir durumdur. Arkadaş grubu olarak düzenlenen gezi programlarında da bu tür faaliyetlere rastlamak mümkündür.

İnsanları güldürmek için eğlence adına yapılan taklitler de gıybettir.⁴⁰⁰ İnsanlar eğlence yapıyoruz diye bu tür günahın içine düştüklerinden bazen habersiz olabilmektedir.

4.8. İstihzâ

Sözlükte “alay etmek” anlamında (هَزَأَ . هَزَوْا . هُزِئَ) mastarının (استفعال) babından gelip, “başkasının söz ve davranışlarını kusurlu görmek veya göstermek amacıyla onu alaya alıp küçük düşürmek manasında” kullanılan bir kavramdır.⁴⁰¹ İstihzâ, Kur’ân-ı Kerîm’de yirmi yerde geçmektedir. Bunlardan dördü mastar olarak, on beşi muzari gaib olarak, bir yerde de müzari muhatab olarak geçmektedir.⁴⁰²

İstihza, kişinin kendisi, ailesi, çocukları, malı, bedeni, yaşam tarzı, vs. davranışlarından herhangi biri hakkında gerçekleşebilir. Bu ister sözlü, ister yazılı, ister işaret, ister resim, isterse karikatür gibi metodlarla olsun farketmez. Ancak bunların haram istihza hükmünü alabilmesi için kendisiyle alay edilen kişinin bu alaydan hoşnut

³⁹⁸ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 324.

³⁹⁹ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 324.

⁴⁰⁰ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 325.

⁴⁰¹ Mustafa Çağrı, “İstihzâ”, *DİA*, İstanbul, 2001, C. XXIII, s. 347.

⁴⁰² Şaban Kurt, “el-Mücemü’l-Müfehres el-Elifbâi el-Hadis li Elfâzi’l-Kur’âni’l-Kerîm”, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2009.

olmaması, mahcup ve rencide olması, eziyet duyması şartı aranmaktadır. Zira bir kimse kendisi ile alay edilmesinden razıysa o kişiyi alaya almak mizah kabilindendir. Gazâlî bu görüştedir.⁴⁰³

Kur’ân’da alay şöyle yasaklanmıştır: "لَا يَسْخَرُ قَوْمٌ مِنْ قَوْمٍ" "...Bir kavim bir kavmi alaya almasın..."⁴⁰⁴ Râzî, bu âyetteki istihzânın (suhriyye) "insanın mü'min kardeşine yüceltici bir nazarla bakmaması, ona saygısız davranması, mevkî ve itibarını küçümsemesi" anlamına geldiğini belirtir⁴⁰⁵

Kur’ân-ı Kerîm, gerek Peygamberimiz (s.a.v)’le,⁴⁰⁶ gerek mü'minler⁴⁰⁷ gerekse diğer peygamberlerle⁴⁰⁸ alay edildiğinden bahseder. Ayrıca bu âyeti kerîmelerden bazısında bu alay işini yapanların münafıklar olduğu vurgulanır.⁴⁰⁹

Âyetten de anlaşıldığına göre, alay diye tercüme edilen istihzâ kafir ve münafıkların âdeti olan kötü bir davranıştır. Bir çok dünyevî ve uhrevî mahzurları vardır. Hadîsi şerîflerde kıyamet gününde alay edenlerle aynı şekilde alay edileceği,⁴¹⁰ alay ettiği kişinin kusurunu işlemeyen ölmeyeceği⁴¹¹ beyan edilmek suretiyle sakındırılmıştır. Kur’ân’da:

"وَيَقُولُونَ يَا وَيْلَتَنَا مَا لَ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا "

"Eyyvah bize! Bu kitaba ne oluyor ki küçük ve büyük bırakmadan herşeyi sayıp dökmektedir diyecekler."⁴¹² âyetindeki "küçük günahtan kasıt mü'mine yapılan alaydan ötürü tebessüm etmek, büyük günahtan kasıt ise alaydan ötürü kahkaha ile gülmektir"

⁴⁰³ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 291.

⁴⁰⁴ Hucurât, 49/11.

⁴⁰⁵ Râzî, a.g.e., C. XXVIII, s. 112, 113; Çağrııcı, a.g.md., DİA, C. XXIII, s. 348.

⁴⁰⁶ En'âm, 6/10.

⁴⁰⁷ Bakara, 2/14,212.

⁴⁰⁸ Hûd, 11/38; Enbiya, 21/41.

⁴⁰⁹ Bakara, 2/14.

⁴¹⁰ Konuyla ilgili hadîs-i şerîf şöyledir: "İnsanlarla alay edenlerin herbiri için cennetten bir kapı açılır. Ona: "gel, gel" denilir. O da o kapıya gelir. Kapıya vardığında kapı yüzüne kapatılır. Sonra başka bir kapı açılır. Ve ona "gel, gel" denilir. O da koşarak gelir. Kapıya vardığı zaman, kapı yüzüne kapanır ve kendisine kapı açılıp "gel, gel" denildiği halde ümitsizlikten kapıya gitmeyinceye kadar bu şekilde aldatılır ve kendisiyle alay edilir." (İbn Ebi'd-Dünyâ Ebûbekir Abdullah b. Muhammed el-Kuraşî, "Mevsûatu İbn Ebi'd-Dünyâ" Mektebetu'l Asriyye, Beyrut, 2008., IV, 413).

⁴¹¹ Konuyla ilgili hadîs-i şerîf şöyledir: "Din kardeşini bir suçundan dolayı ayıplayan kimse, o suçu (günahı) kendisi de işlemekçe ölmez". (Tirmizî, "Kıyâme", 53).

⁴¹² Kehf, 18/49.

şeklindeki İbn Abbas'ın bu yorumuna dayanarak Gazâlî, istihzânın büyük günahlardan olduğuna işaret eder.⁴¹³

Alay, beraberinde gıybeti de tetikleyen bir günah olma özelliği taşımaktadır. Zira istihzânın konusu gıybette olduğu gibi kusurdur. Bunda kişinin şahsiyetini küçümsenmesi ve manevî değerinin düşürülmesi söz konusudur. Böylece istihza kişilerin manevî duygularının rencide olmasına yol açacak gıybeti ortaya çıkarmaktadır.

Gazâlî şöyle demektedir: *“Karşısındaki insanı tahkir etmek için kendisiyle istihza etmek kendisini alaya almaktır. Böyle yapmak bazen kişinin yanında bazen de gıyabında cereyan eder.”*⁴¹⁴ Gazâlî, bu sözyle istihzânın gıybete sebebiyet veren önemli unsurlardan olduğunu göstermektedir.

5. GIYBETİN ZARARLARI

5.1. Mâsiyete Neden Olması

Gıybet İslam'da yasaklanmış olduğundan gıybet etmek dinimizce günahtır. Gıybet yapan kişi haram işlemiş olduğundan Allah'a karşı suç işlemiş sayılmaktadır. Bu ise isyandır, yasağı çiğnemektir. Yüce Allah Nur suresinde şöyle buyurmaktadır: *“Hani o iftirayı dilden dile dolaştırıyor, hakkında hiçbir bilginiz olmayan şeyleri ağzınıza alıp söylüyor ve bunu önemsiz bir iş sanıyordunuz. Halbu ki bu Allah katında büyük bir günahtır.”*⁴¹⁵

Burada Yüce Allah, Hz. Aişe (r.ah)'ye atılan iftiranın dilden dile dolaştırılıp hakkında dedikodu yapılmasını büyük günah saymıştır.

5.2. Çirkin İş Olması

Allah Teala gıybetin çirkinliğini Kur'ân-ı Kerîm'de etkileyici bir üslupla tasvir etmiştir. Hucurat suresi 12. ayetinde Yüce Allah:

“وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا يُجِبُّ آخُذُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ”

*“...birbirinizin gıybetini yapmayın. Herhangi biriniz ölü kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz.”*⁴¹⁶ buyurmuştur. Bu ayette gıybet

⁴¹³ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 290.

⁴¹⁴ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 325.

⁴¹⁵ Nûr, 24/15.

⁴¹⁶ Hucurat, 49/12.

etmeyi mümin kardeşin ölmüş etini yemeğe benzeterek gıybetin çirkinliğinin boyutunu gözler önüne sermiştir.

5.3. Vakit İsrâfı

İnsanın değerlendirmesi gereken konulardan biri de vakittir. Gıybet edenler vakitlerini boş yere harcamış, vakitlerini israf etmiş olurlar. Allah Teala Kasas suresi 55. ayette, “(onlar) boş sözü işittikleri vakit ondan yüz çevirirler...”⁴¹⁷ buyurmaktadır. Bu ise faydasız, boş söz olan gıybetin vakti zayi etmek olduğu anlamına gelmektedir.

5.4. Münafıklık Alâmeti Sayılması

Gıybet münafıkların yaptığı işlerdendir. Konuyla ilgili olarak Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: “Ey diliyle iman edip de kalplerine iman tam olarak yerleşmeyen insanlar, müslümanları gıybet etmeyiniz, onların kusurlarını da araştırmayınız. Kim müslümanların kusurlarını araştırırsa Allah da onun kusurlarını araştırır. Allah kimin kusurlarını araştırırsa onun evinin içinde bile olsa rezil eder.”⁴¹⁸ Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (s.a.v), müslümanların onur ve haysiyetlerini rencide etmek suretiyle gıybet edenleri kasdederek “Ey diliyle iman edip de kalplerine iman tam olarak yerleşmeyen insanlar” şeklinde hitap etmektedir. Dili ile iman edip imanın kalbe ulaşmaması ise münafıklığın tanımıdır.

5.5. Kul Hakkına Neden Olması

Gıybet kul hakkına neden olan günahlardandır. Bir hadiste, gıybet eden kimsenin, gıybet ettiği kişi affetmedikçe Allah tarafından affedilmeyeceği bildirilmiştir”⁴¹⁹ Buna göre gıybet, gıybete yapılan kişinin hakkını ihlal anlamına gelmektedir.

5.6. İlâhi Azabı Celbetmesi

Günahlar Allah Teala’nın gazabına neden olan amillerdendir. Bu günahlardan biri de gıybettir. Allah Teala:

"وَيَلْ لَّكُلِّ هُمْزَةٍ لُّمَّةٌ"

⁴¹⁷ Kasas, 28/55.

⁴¹⁸ Tirmizî, “Bir”, 85.

⁴¹⁹ İbn Ebi’-d-Dünyâ, C. IV, s. 332.

“ *İnsanları arkadan çekiştiren kaş göz işaretiyle alay eden her kişinin vay haline* ”⁴²⁰ buyurarak gıybet yapanların Allah’ın veyline/gazabına uğrayacağı beyan edilmiştir.

Dünyada işlenilen amellerin karşılığının görüleceği yer olan ahiret, gıybet işleyenlerin de karşılığını bulacağı bir yerdir. Her kötülüğün kendine göre bir karşılığı olduğu gibi gıybetin de ahirette bir karşılığı vardır. Konuya işaret eden bir hadisi şerifte Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: “*Mi’raca çıkarıldığımda bakırdan tırnaklarla yüzlerini ve göğüslerini tırmalayan bir topluluğa rastladım. Ey Cebrâil, bunlar kimlerdir diye sordum? Bunlar (gıybet etmek suretiyle) insanların etlerini yiyenler ve onların şeref ve namuslarıyla oynayanlardır,*” cevabını verdi.⁴²¹

İbn Abbas (r.a) şöyle anlatır: Resulüllah (s.a.v) Medîne-i Münevvere’nin bahçelerinden birinden çıktığı bir esnada kabirlerinde azap gören iki insanın seslerini işitti. “*Bu ikisi kendilerince büyük olmayan birer günah sebebiyle azap görüyorlar. Aslında günahları gerçekten büyük idi. Biri idrarından sakınmaz, diğeri de söz taşır, koğuculuk yapardı,*” buyurdu. Sonra bir hurma dalı istedi. Onu iki parçaya ayırdı. Birini bir kabrin, diğeri de öteki kabrin başına dikti ve sözlerine şöyle devam etti: “*Kurumadıkları müddetçe azaplarının hafifletilmesi umulur.*”⁴²² Bu hadis-i şerîf gıybetin küçümsenmeyecek derecede kabir azabına neden olduğunu belirtmektedir.

6. GİYBETİN CÂİZ OLDUĞU DURUMLAR

Gıybet mutlak manada yasak değildir. Bazı durum ve şartlarda gıybet yapılabilir. Aslında buna gıybet denmemesi daha doğru bir yaklaşımdır. Çünkü gıybetin uhrevî birtakım sorumlulukları ve duruma göre de müeyyideleri vardır. Ancak câiz diye nitelendirilen gıybetin uhrevî bir sorumluluk ve müeyyidesi yoktur. Şartları hâiz olan böyle bir gıybeti yapmak bazen bir vazife olabilmektedir.

İslam dini fert ve toplumun refahını, dünya-âhiret saadetini ve maddî-manevî huzurunu temin etmiştir. Herbirerleri ile ilgili bir takım ahlak ilkeleri koymuştur.

⁴²⁰ Hümeze, 104/1.

⁴²¹ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; Ahmed b. Hanbel, C. III, s. 224.

⁴²² Buhârî, “Edeb”, 49, “Vüdû”, 55, 56, “Cenâiz”, 82; Müslim, “Tahâret”, 690; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 11; Tirmizî, “Tahâret”, 53; Nesâî, “Tahâret”, 26; İbn Mâce, “Tahâret”, 26.

İnsanların şeref, ırz ve haysiyetlerinin muhafazası da bunlardandır. Bunu temin etmek için yasakladığı davranışlardan birisi de gıybettir.

Ancak, birey ve toplumun huzur ve saadetini temin etmek adına bazı haram olan davranışlar zaruret halinde mubah kılınmıştır. Örneğin, açlıktan ölme tehlikesi ile karşı karşıya kalan kişiye haddi aşmamak şartıyla domuz eti yeme ruhsatı tanımıştır.⁴²³ Bu İslam'ın kişi ya da toplumlara değer vermesiyle işlerini kolaylaştırdığının bir göstergesidir. İşte bu ruhsatlardan birisi de mubahlık şartlarını taşıması durumunda işittikleri takdirde hoşlarına gitmese bile başkaları hakkında konuşmaktır. Yani gıybet etmektir. Ancak, Gazzalî gibi alimler bu ruhsatı gıybet yapmadan kullanmanın mümkün olmadığı durumlarda kayıtlamıştır.⁴²⁴

Gıybet için öne sürülen şartlar, gıybet yapmadan temin edilebiliyorsa gıybet etmeden bu icrâ edilir. Eğer bu unsurların temini için gıybetten başka yol kalmamışsa gıybet ruhsatı kullanılabilir.⁴²⁵ Gazalî ve emsâl alimler gıybeti yapmayı gerekli kılan özürleri birkaç maddede toplamıştır.⁴²⁶

Bu maddeleri şu şekilde îzah etmek mümkündür:

5.1. Tazallüm

Kelime manası zulümden şikayet etmek⁴²⁷ olan bu kelime gıybeti meşrû kılan özürlerden kabul edilmektedir.⁴²⁸ Her hangi bir şekilde malî, nefsî, neslî vs. zulme uğramış, hakkına tecavüz edilmiş olan kişi doğal olarak hakkını aramak zorundadır.

Haksızlığa uğradığını yetkili kişilere “Fılan kişi bana şöyle şöyle haksızlık yaptı, benden rüşvet talep etti, vb. şeklinde arz etmek suretiyle şikayet edip hakkını talep

⁴²³ En'âm, 6/145.

⁴²⁴ Gazalî, a.g.e., C. III, s. 334.

⁴²⁵ Nevevî, a.g.e., s. 551.

⁴²⁶ Bazı alimler bu maddeleri beyit şeklinde zikretmişlerdir:

تَظَلَّمُ وَاسْتَعِثَّ وَاسْتَفْتَحَ حَذَرُ

عَرِفَ بِدَعَاةِ الْمَجَاهِرِ

“Zulmü şikayet et, ona karşı başkalarını yardıma çağır, işinde danış, insanları uyar. Günahı açık yapanın bid'atini de tanıt.” (Ahmed es-Sâvî, *Hâşiyetu'l-Allâme es-Sâvî 'alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, I-IV, Eser Neşriyat, İstanbul ty., C. IV, s. 113.

⁴²⁷ İbrahim Mustafa vdğr., a.g.e., C. II, s. 577.

⁴²⁸ Gazalî, a.g.e., C. III, s. 334; Nevevî, a.g.e., s. 544.

edebilir. Nitekim adamın biri borcunun ödenmesi için Resulullah (s.a.v)’e geldi. Hakkının ifa edilmesi için kaba bir tavırla Hz. Peygamber (s.a.v)’den istedi. Ashab bedevinin bu kaba tavrına karşılık vermek isteyince Hz. Peygamber (s.a.v): “*Onu bırakın, muhakkak ki hak sahibi olan için söz söyleme yetkisi vardır...*”⁴²⁹ buyurarak haksızlığa uğramış kimselerin kendilerine zulmeden kişilerden haklarını talep için haksızlığa uğradığı şey hakkında hakkını talep etmek ve uğradığı bu mali zulümden kurtulmak için haksız kişi hakkında konuşup gıybetlerinin yapılmasına cevâz vermiştir.

5.2. Tahzîr

“Tahzîr”in kelime manâsı sakındırmak demektir. İstilahta ise müslümanı şerden korumak anlamına gelmektedir.⁴³⁰

Gıybetin mubâh olmasını sağlayan sebeplerden birisi de tahzîr; yani bir müslümanı bir kötülükten, zarardan korumaktır.

Bir kimse dolandırıcı olduğunu bildiği bir kişi hakkında kendisine danışıldığında o kişinin bir dolandırıcı olduğunu söylemezse vebâl altına girmiş olur. Gıybet olur korkusuyla bundan kaçınmak doğru bir davranış değildir. Zaten bu gıybet de sayılmamaktadır. Çünkü bunu gıybet niyetiyle değil müslümana nasîhat niyetiyle yapmaktadır.⁴³¹ Zira bir müslümanın haksızlığa uğraması söz konusudur. Bundan sakındırıp müslüman kardeşini zarardan kurtarması bir sorumluluk halini almıştır.

Aynı şekilde evliliklerde de bu geçerlidir. Her hangi bir kıza ya da erkeğe tâlip olan taraflardan biri istişâre için mürâcaatta bulunduğu, varsa kötü bilinen alışkanlık veya davranışlarını zikretmesinde bir beis yoktur. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus vardır. O da bunu yaparken “falanla evlenmen senin için uygun değildir” gibi sözlerle üstü kapalı bir şekilde anlatmak istişâre için gelen kişi ya da kişiler için yeterli ise, üstü kapalı anlatılması, detaya geçmemesi farz (vâcip) olmaktadır.⁴³² Eğer üstü kapalı söylemek taraflara tam bir bilgi sağlamıyorsa açıkça söylenmesi gerekmektedir ki evlilikte taraflar zarar görmesinler. Nitekim Hz. Peygamber (s.a.v)’in: “*اترعون عن ذكر الفاجر متى يعرفه الناس اذكروه بما فيه يحذره الناس*” “*Siz fâcir kimseyi*

⁴²⁹ Buharî, “İstikraz”, 13.

⁴³⁰ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 335.

⁴³¹ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 336.

⁴³² Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 336.

tanıdığınızda belirtmekten korkup çekinir misiniz? (Hayır çekinmeyin) Onda bulunan kusurları söyleyin ki halk ondan sakınsın.”⁴³³ dediği rivayet edilmektedir. Görüldüğü gibi burada da bireyin ve dolayısıyla da toplumun maslahatı söz konusu olduğundan bu gibi hatırlatmaları yapıp müslümanları uyramakta bir sakınca görülmemektedir.

Nevevî bu tarz sakındırmanın beş şekli olduğunu zikreder:

- 1- Sağlam olmayan hadis râvilerini ve şahitleri tenkit etmek.⁴³⁴
- 2- Kız alıp vermek (evlilik muâmeleleri), ortaklık kurmak, emânet almak veya bırakmak veya her hangi bir işlem için başkasının danışması durumunda öğüt vermek maksadıyla o kişi hakkında bildiği olumsuz şeyleri söylemesi.⁴³⁵
- 3- Birisinin hırsızlık, zina, içki vb. kötülükle tanınan bir köleyi satın almak istediğini gördüğün zaman kendisi bilmiyorsa bunu ona açıklamak.⁴³⁶
- 4- Herhangi bir öğrencinin, bid’at ehli birisinden ders aldığını görüp, onun bundan zarar göreceğinden korkulması durumunda o bid’atçı bilinen hocanın durumunu anlatmak. Nevevî bunun da ancak öğüt vermek niyetiyle yapılmasının şart olduğunu zikreder.
- 5- Elinde bir memûriyet tutan adam fâsık, ihmalkâr veya o işe ehil olmayan biri ise onun bu hâlini âmirine söylemek. Nevevî böyle kişilerin durumlarını da söylemenin vâcib olduğunu savunur. Ve âmirin bunu öğrendikten sonra o fâsık ve ihmalkâr kişiyi görevinden alıp yerine o işi daha iyi yapabilecek ehil birisini getirmek veya durumuna göre davranarak ona aldanmayıp onu düzeltmeye çalışmak gibi tedbirlerden bahseder.⁴³⁷

5.3. Fâsık-ı Mücâhir

⁴³³ Ebu’l- Kâsım Süleyman b. Ahmed et-Taberanî, “Mu’cemu’l-Kebîr”, tah. Hamdî Abdulmecîd es-Silfî, Dâru İhyâi’t-Turâsî’l-Arabî, I-XV, Beyrut, 2002, C. XIX, s. 418; İbn Ebi’d-Dünya, a.g.e., C. IV, s. 374.

⁴³⁴ Nevevî bunun icmâ ile câiz olduğunu, hatta ihtiyaç olduğu için vâcib olduğunu zikreder. (Bkz.: Nevevî, a.g.e., s. 552).

⁴³⁵ Nevevî de Gazalî gibi bu konudaki uyarının ilk etapta üstü kapalı bir şekilde yapılacağı; eğer bu yetmiyorsa sonra sarâhaten (açıkça) zikretmesi gerektiğini beyân eder.

⁴³⁶ Nevevî, bunun vâcib olduğunu zikreder. Bunun, sadece köle ticâreti konusuna munhasır anlaşılmaması gerektiğini beyân etmiştir. Tüm alış-verişlerde kendisiyle alışveriş yapılmasının uygun olmadığı kişilerden bir eşyayı almak isteyen herkese o kişinin eşyasındaki kusuru veya satıcının eğer dolandırıcılık gibi güvensiz durumlarını biliyorsa bunları söylemesi gerektiğini bildirmiştir. (Bkz.: Nevevî, a.g.e., s. 552).

⁴³⁷ Bkz.: Nevevî, a.g.e., s. 552.

Fâsık, “çıkmaq, günah işlemek” anlamlarına gelir. Bitkinin kabuğundan çıkması, (فَسَقَتْ الرَّبِيَّةُ عَنْ قَشْرِهَا) ile ifade edilir.⁴³⁸ Fasığa, fasık denmesi günah işleyerek Allah’a itaatten çıktığı içindir.⁴³⁹ Dolayısıyla fasık, büyük günahları işleyerek Allah Teâlâ’nın emir ve yasaklarına itâat etmeyen kişidir denebilir.

Haberlerden anlaşıldığına göre iki çeşit fâsık vardır:

Birincisi fâsık-ı mücâhir, ikincisi böyle olmayan; yani fâsık-ı gayri mücâhir.

Fâsık-ı mücâhir; büyük günahları alenî (açıkça) işleyen kişi demektir.⁴⁴⁰

Fâsık-ı gayri mücâhir ise; bu günahlarını insanlardan gizleyip, i’lân etmeyen kişiye denir.⁴⁴¹

Fâsıklığın üç derecesi vardır: Teğâbî, inhimâk ve cuhûd.

1- Teğâbî: Büyük günahları kötü görerek ara sıra işleyen kimse

2- İnhimâk: Büyük günahları bir üzüntü hissetmeden serbestçe işlemeyi âdet edinen kimsedir.

3- Cuhûd: Büyük günahları doğru kabûl ederek işleyen kimsedir.⁴⁴² İlk iki durumda olan fâsıklık küfrü gerektirmezken son maddedeki (cuhûd) fâsıklık haramı helal ve doğru kabul ettiği için küfrü gerektirir.

Fâsık-ı gayri mücâhirin yani “günahını alanen işlemeyen günahkarın” gıybetini yapmak haramdır. Zeyd b. Eslem’den gelen bir rivâyet şöyledir: *“أَمَّا الْغِيْبَةُ لَمْ يُمْعَلَنَّ”* *“Gıybet, günahlarını duyurmayan kişi hakkında yapılanıdır.”*⁴⁴³ Haberde zikredilen bu kişinin gıybetinin yapılmasının haram olması, günahını gizlemesi; diğer bir deyişle günahını insanlara ifşa etmemesinden dolayıdır. Ancak fâsık-ı mücâhirin yani günahları fütursuzca çekinmeden alanen işleyen günahkarın gıybeti, birey ve toplum yararına olmak üzere mubâh kılınmıştır. İbrahim b. Yezid b. eş-Şerîk et Teymî den gelen bir rivayet bunu açıklamaktadır: *“ثَلَاثٌ لَا يَعْذَرْنَ مِنَ الْغِيْبَةِ الْإِمَامُ الْجَائِرُ وَالْمُبْتَدِعُ وَالْفَاسِقُ”*

⁴³⁸ Cevherî, a.g.e., s. 1553.

⁴³⁹ Cevherî, a.g.e., s. 1553.

⁴⁴⁰ İbn Ebi’d-Dünyâ, a.g.e., C. IV, s. 375.

⁴⁴¹ İbn Ebi’d-Dünyâ, a.g.e., C. IV, s. 376.

⁴⁴² Hadimî (1113/1701), a.g.e., C. III, s. 442.

⁴⁴³ İbn Ebi’d-Dünyâ, a.g.e., C. IV, s. 375.

"الجاهل بنفسه" "Üç kişi var ki (onlar aleyhinde konuşmak) gıybetten sayılmaz: Zalim idareci, bidatçı ve günahını açıktan yapan."⁴⁴⁴ Bu tip kişilerin ırzlarının koruma dairesinden çıktığını, gıybetlerinin yapılabileceğini başka bir hadîsi şerîf şöyledir: "من القى جلباب الحياء فلا" "Kim hayâ perdesini yüzünden atarsa artık onun gıybeti yoktur."⁴⁴⁵ Yani o kişinin gıybetinin yapılmasında bir sorumluluk yoktur. Gazalî "İhyâ ulumi'd-Dîn" adlı eserinde, Hz. Ömer (r.a)'in: "Fâcir bir kimsenin hürmet ve ikrâmı yoktur," dediğini zikretmiş, Hz. Ömer (r.a)'in bu sözüyle fâsık-ı mücâhiri kastettiğini vurgulayıp, fıskı (günahı) gizli olan kimsenin hürmetini gözetmek gerektiğini açıklamıştır.⁴⁴⁶

Hasan-ı Basrî (r.a) de gıybeti haram olmayan kişileri üçe ayırmış ve bunlar arasında fıskını açıktan yapan fâsıkı da zikretmiştir.⁴⁴⁷

Ancak burada hatırlatılmasında fayda olan bir husus vardır; gıybetinin câiz olduğu fâsık-ı mücâhirin gıybeti ancak kendisiyle şöhret bulduğu günâhı hakkında yapılır. Diğer günahlarından dolayı gıybetinin yapılması câiz değildir. Mesela; Meyhâne işletmesiyle bilinen bir kişi ancak meyhane işlettiği konusunda gıybeti yapılabilir. Meyhâne işletiyor diye diğer bütün hallerinin de zikredilmesi suretiyle gıybetinin yapılmasının câiz olmadığı zikredilir.⁴⁴⁸

5.4. Ta'rîf

Bundan maksat bir insanın ayıbını belirten bir lakap ile bilinmesidir.⁴⁴⁹ Böyle bir kimse sorulduğunda normal durumlarda soran kişiye tanıtılması mümkün değilse bu kişinin kendisiyle özdeşleşmiş bu lakabı ile tanıtmakta bir sakınca yoktur. Ancak bunu yaparken tarif maksadıyla tanıtması gerekmektedir. Şayet gıybet maksadıyla tanıtırsa bu haram olur.⁴⁵⁰ Örneğin, bir kişi kör, topal, sağır, lal, kısa boylu, uzun boylu vs. lakaplarla tanınıyorsa bu kişileri bu lakaplarıyla tanıtmak câizdir. Çünkü başka türlü tanıtmak imkanı yoktur.

⁴⁴⁴ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., C. IV, s. 375.

⁴⁴⁵ Ebûbekir Ahmed b Hüseyin el-Beyhâkî, (458/1066), "Şuabu'l-İmân", tah. Ebû Hacir Muhammed es-Said b. Besyûnî Zeğlûl, I-XI, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, C. VII, s. 109.

⁴⁴⁶ Gazalî, a.g.e., C. III, s. 337.

⁴⁴⁷ Hasan-ı Basrî (r.a) (110/728), gıybetini yapmanın haram olmadığı diğer iki grubu; zâlim bir idâreci ve hevâ ve hevesine tâbi olan kişi olarak zikreder. (Bkz.: Gazalî, a.g.e., C. III, s. 337).

⁴⁴⁸ Nevevî, a.g.e., s. 553.

⁴⁴⁹ Gazalî, a.g.e., C. III, s. 336.

⁴⁵⁰ Nevevî, a.g.e., s. 553.

Alimler bu tür tanıtmanın cevâzını iki gerekçeye bağlamışlardır: Birincisi tarîfin (tanıtmanın) zarûrî olması, ikincisi, böyle kişilerin bu lakapların zikredilip anılmasıyla incinmemesidir.⁴⁵¹

Dikkat edilirse burada gıybetin câiz olmasını gerektiren sebep aslında engelli olan kişinin incinmemesi, mânevî şahsının o lakapla rencide olmamasına bağlıdır. Çünkü kişi o lakapla o bölgede meşhûr olup bilinmiştir. Onu başka türlü tanıtmanın yolu kalmamıştır.

5.5. Men’ul-Münker

Öncelikle bu nevi gıybetin mubah olmasındaki şart kişinin niyetinde nasihatı temin veya kötülüğü önlemek olmasıdır. Bu niyet ve maksada mebnî olmayan kötülüğe engel olma girişimleri gıybet sayılmaktadır.⁴⁵²

Gazâlî, gıybeti mubah kılan özürlerden “dinen münker ve yasak olanı engellemek, âsî bir kimseyi doğru yola çevirmek” olduğunu beyân eder.⁴⁵³

Nevevî de buna yakın bir gerekçe zikrederek, “kötüyü değiştirmek ve günahkârı yola getirmek için yardım dilemektir” der.⁴⁵⁴

Bu bilgiler ışığında bir kimse dinen herhangi bir münkeri kendi ortadan kaldırmaya gücü yetiyorsa bunu yapmalıdır, eğer gerek fiilen gerek sözlü olarak buna gücü yetmiyorsa o münkeri ortadan kaldırmaya gücü yeten başka birilerine durumu anlatması haram olan gıybet kapsamına girmemektedir. Nitekim Hz. Ömer (r.a)’ın Hz. Osman (r.a)’a selam verdiğiinde Hz. Osman (r.a)’ın buna karşılık vermemesini Hz. Ebubekir (r.a)’e haber vermiştir. Halbuki, verilen selamı almanın gerekliliği âyetle sabittir.⁴⁵⁵

Yukarıda da ifade edildiği gibi bu tip olaylardaki gâye nasihat ve münkerin ortadan kaldırılması olmalıdır. Zira bu gaye güdülmezse fayda yerine bir takım zararlar ortaya çıkmasına sebebiyet verilmiş olabilir. Onun için bu kötülüğün ortadan kalkması önemli olduğu gibi buna engel olmanın metotları da önem arz etmektedir. Bir olayın

⁴⁵¹ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 336.

⁴⁵² Nevevî, a.g.e., s. 551.

⁴⁵³ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 335.

⁴⁵⁴ Nevevî, a.g.e., s. 553.

⁴⁵⁵ Nisâ, 5/86

ne zaman ne şekilde ve nereye anlatılacağı da kötülüklerin giderilmesinde önemli bir unsurdur.

5.6. İstiftâ

İstiftâ, (سَأَلَهُ رَأْيَهُ عَنْ مَسْأَلَةٍ) “bir mesele hakkında görüş istemek” demektir.⁴⁵⁶ Fetvâ da buradan gelir. Fetvâ, (الْجَوَابُ عَمَّا يُشْكِلُ مِنَ الْمَسَائِلِ الشَّرْعِيَّةِ أَوْ الْقَانُونِيَّةِ) “Şer’î veya kanûnî müşkil bir meseleye cevap vermek” demektir.⁴⁵⁷ Cemîsi, (فَتَاوَى . فِتَاوَى) olarak gelir. İnsan, toplumsal bir varlıktır. Toplumla içiçedir. Toplumun bir parçasıdır. Dolayısıyla toplumu direk etkileyen ya da toplumun kendisinden direkt etkilendiği önemli bir öğesidir.

İnsanın maddî ihtiyaçlarının yanında manevî ihtiyaçları da bulunmaktadır. İslam dini insanın bu ihtiyaçlarının meşrû yöntem ve metodlarla çözülmesini kolaylaştıran esaslar koymuştur. Bu esaslardan biri de İstiftâ; fetvâ istemektir.

Kur’ân’da fetvânın dindeki konumu ve ne derece mühim bir dini mekanizma olduğu şu âyeti kerîmeden anlaşılmaktadır:

“وَيَسْتَفْتُونَكَ فِي النِّسَاءِ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِيهِنَّ وَمَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فِي الْكِتَابِ فِي يَتَامَى النِّسَاءِ اللَّائِي لَا تُؤْتُونَهُنَّ مَا كُتِبَ لَهُنَّ وَتَرْغَبُونَ أَنْ تَنْكِحُوهُنَّ وَالْمُسْتَضْعِفِينَ مِنَ الْوُلْدَانِ وَأَنْ تَقُومُوا لِلْيَتَامَى بِالْقِسْطِ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ كَانَ بِهِ عَلِيمًا”

*“Kadınlar konusunda senden fetvâ isterler. De ki: "Onlara ilişkin fetvâyı size Allah veriyor. (Bu fetvâ) Kendilerine yazılan (hakları veya mîras)ı vermediğiniz ve kendilerini nikahlamayı istediğiniz yetim kadınlar ve zayıf çocuklar (hakkında) ile yetimlere karşı adâleti ayakta tutmanız konusunda size Kitap'ta okunmakta olanlardır. Hayır adına her ne yaparsanız, şüphesiz Allah onu bilir.”*⁴⁵⁸

Bu âyeti kerîmenin konumuzla alâkalı bir kısmında Allah Teâla kadınlar hakkındaki fetvânın kendisi tarafından verildiğini lafza-i celâli takdîm edip tahsis yapmak (kendisine has kılmak, özelleştirmek) suretiyle vurgulayarak bu fetvâ işinin (fetvâyâ konu olan meseleyle de alâkalı olarak) derinlik ve Allah katındaki öneminin ne derece büyük olduğunu göstermektedir.

⁴⁵⁶ İbrahim Mustafa vdğr. C. II, s. 673.

⁴⁵⁷ İbrahim Mustafa vdğr. C. II, s. 673.

⁴⁵⁸ Nisâ, 4/127.

Yine Kur’ân-ı Kerîmdeki “kelâle” ayetinde “قُلْ” (söyle) emriyle Hz. Peygamber (s.a.v) fetvâya aracı kılınmış, Allah Teâla’nın kelâle ile ilgili hüküm ve fetvâsını Hz. Peygamberin (s.a.v) vermesini istemiştir. “يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ”
“Senden fetvâ isterler. De ki: "Allah, ‘çocuksuz ve babasız olanın (kelâle'nin)' mîrasına ilişkin hükmü açıklar.”⁴⁵⁹ Burada da fetvâ verme yetkisi ve kelâle ile ilgili Allah Teâla’nın hükmünü vermesi için “söyle” emriyle Allah Resûlünün vazifelendirilip yetkilendirilmiş olması, fetvâ ile ilgili O’nun değerine ve yetkisine işâret etmektedir.

Bunun yanı sıra bazı Peygamberlerin de Kur’ân-ı Kerîm’de insanlara verdikleri fetvâdan bahsedilmektedir.⁴⁶⁰ Tüm bu âyet-i kerîmelerden anlaşıldığına göre fetvâ ve fetvâ makamı ilahî kaynaklı büyük bir sorumluluğu hâiz bir mekanizmadır. Zîra Nisâ sûresi 127. âyetinde Allah Teâlâ kadınlar hakkında bizzat kendisi fetvâyı verirken, 176. Kelâle âyetinde ise bunu Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)’e vermiştir. Bu vesileyle din adına fetvâ verenlerin fetvâ vermeden önce düşünmeleri hayati önem taşımaktadır.

İslam, meselelerin çözümünde Kur’ân’la ve Hadîs-i şerîflerle sınırlı kalmamış, bu iki şer’î delilin referansında soru ve sorunlara ışık tutacak çeşitli mekanizmalar ortaya koyup, bunları devreye koyacak ulemâyı bünyesinde barındırmıştır.

Kur’ân’da: “فَسْأَلُوا أَهْلَ الذِّكْرِ إِنْ كُنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ” “Eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorunuz.”⁴⁶¹ âyeti bunun işâret ve delillerindendir.

Kur’ân, ibâdetinden muâmelâtına, dünya ile ilgili problemlerinden âhiretle ilgili merak ettiklerine, müslümanlarla olan iletişim ve münâsebetinden gayri müslimlerle olan münâsebetlerine varıncaya kadar bir bilene danışılmasını teşvîk etmiştir. Asrı saâdet döneminde Efendimiz (s.a.v) tarafından icrâ edilen bu fetvâ yöntemi O (s.a.v)’ndan sonra da vârisleri olan İslam ulemâsına kalmıştır.

Âlimler, insanların din, dünya ve âhirete müteallık sorularını şimdi olduğu gibi eskiden de cevaplamak suretiyle insanlığın karşılaştığı problemleri aşmaya çalışmışlardır. Kanaatimize göre hal böyle olunca, bir takım soruların muhtevâsı başkasıyla alâkalı olmuş, fetvâ sadece bir kişiyi değil diğer ikinci ve üçüncü kişileri de

⁴⁵⁹ Nisâ, 4/176.

⁴⁶⁰ Yûsuf, 12/41, 46.

⁴⁶¹ Nahl, 16/43.

kapsayacak şekilde alanını genişletmiştir. Bu gibi durumlarda ikinci ve üçüncü şahıslarla ilgili bir takım bilgilerin paylaşılması mecbûriyeti doğmuştur.

İstiftânın gıybet için bir özür sayılabileceği beyân edilmiştir.⁴⁶² Nitekim doğru fetvâ verebilmek için buna ihtiyaç duyulmaktadır. Buna göre ailesi, âmiri, patronu, arkadaşı, komşusu, vs. hakkında zulme ve haksızlığa uğrayan kişi gerekli mercîlere konuyu açabilmelidir.

Günümüz fetvâ makamında bulunanların, zikredilen durumlarda ne şekil bir haksızlık yapıldığının anlatılması fetvânın sahîh verilebilmesi için istenebilir. Bu gibi durumlarda Gazâlî'nin de ifâde ettiği gibi müsteftânın olayı târiz yoluyla arzetmesi mümkünse bunu yapar. Eğer mümkün değilse hakkında fetvâ istenilen olayı ve bu olayla ilişkili bulunan kişi ya da kişilerin olaydaki pozisyonlarını tayin edebilir. Örneğin hakkında fetvâ istenilen kişinin ismini vermesi gibi.⁴⁶³ Aşağıda da geleceği üzere Hind, Hz. Peygamber (s.a.v)'e kocası Ebû Süfyân'ın ismini vermiştir.

Hz. Aişe (r.ah)'dan gelen rivayette; Utbe'nin kızı Hind, kocası Ebû Süfyân'ın kendisine cimrilik ettiğini, kendisine ve çocuğuna yetecek kadar nafaka vermediğini arz edip, onun malından ehline yedirmenin bir sakıncasının olup olmadığını sordu. Hz. Peygamber (s.a.v) maruf bir yolla olduğu müddetçe bir sıkıntı olmayacağını söyledi.⁴⁶⁴ Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v), Hind'in kocası hakkındaki bu kötü konuşmasını gıybet sayıp onu menetmemiştir.⁴⁶⁵ Eğer Hind'in bu tavrı gıybet sayılmış olsaydı Efendimiz (s.a.v) ona haram işlediğinden müdâhale etmesi gerekirdi. Müdâhale etmeyip ona, sorunuyla ilgili yol göstermesi istiftânın (fetvâ istemenin) gıybet için bir özür sayılacağı delillerindendir. Gazâlî, kocasından şikayet için gelen Hind'in bu durumunu gıybet sayıp men etmemesini, Hind'in Hz. Peygamber (s.a.v)'den fetva istemesine bağlamıştır.⁴⁶⁶

⁴⁶² Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 335.

⁴⁶³ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 335.

⁴⁶⁴ Buharî, "Nafakât", 5.

⁴⁶⁵ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 335.

⁴⁶⁶ Gazâlî, a.g.e., C. III, s. 335.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ZAN, TECESSÜS VE GIYBETİN BİREYSEL VE TOPLUMSAL ETKİSİ VE BUNLARDAN KURTULMA YOLLARI

Yukarıda bu üç kavramın birbirleriyle olan münasebetine bakıldığında gerek zan, gerek tecessüs, gerekse giybet olsun her üç kavramın da bireysel ve toplumsal bazda etkilerinin birbirine çok yakın olduğu anlaşılmaktadır. Zira bu üç kavram ikinci bir şahıs olmadan başka bir deyişle tek başına icra edilecek günahlar cinsinden değildir. İnsan zannettiğinde ya kendisi hakkında zan yürütür, ya da başkası hakkında zan besler. Kişinin kendi hakkında tahmin ve zan yürütmesinin haram olma durumu dar çerçevelidir. Kişinin nefsi hakkındaki zan konusunda harama düşmesinin şartları sınırlıdır. Mesela, Allah'ın fazlına rağmen kesin cehenneme gireceğini zannetmesi ya da günahlarına rağmen kesin cennete gireceğini zannetmesi gibi. Ya da Allah Teâla'nın kendisi hakkındaki hükmü konusundaki kötü zannı gibi. Bu tür zanlar, kişinin kendisiyle alakalı olarak işlediği haram zanlar kapsamındadır. Bunların dışında kalan ve kişiyi günaha sevkedecek olan zanlar hep en az ikinci bir kişiyle alakalı olan zanlardır ki yukarıda da buna işaret edilmiştir.

Tecessüs ve giybete gelince bunlar da bireysel bazda icra edilemezler. Her ikisinin de işlenebilmesi için ikinci bir şahsın mevcudiyeti lazımdır. Zira kişi ne kendi ayıbını araştırması ne de kendi kendini kötülemesi konusunda günaha düşecek değildir. Bilakis bu tür öze yönelik eleştiriler dinimizce teşvik edilen hasletlerdendir. Mademki bu üç kavram, ikinci kişi olmadan icra edilemiyor o halde bunların bireye ve topluma olan etkilerinin ayrı ayrı değil de beraberce ele alınması, hem mevzunun gereksiz dağılmasını önlemek, hem de bu üç kavramın etkisiyle ilgili zihinlere genel bir muhteva çizmek açısından önemli görülmektedir.

1. BİREYSEL ETKİSİ

Kaynağı birey olması hasebiyle bu üç kavramın bireye etkisi şüphesizdir.

Öncelikle bu yasaklanan kavramların günah oluşu boyutuyla kişiye etkisi vardır. Zira gerek zannın, gerek tecessüs ve gıybetin günah olması bakımından kişi üzerinde birtakım psikolojik izler bırakması kaçınılmazdır. Zan, tecessüs ve gıybetin kişi üzerindeki bireysel etkileri şöyle ele alınabilir:

1.1. Günaha Düşmek

Öncelikle bu fiilleri işleyen kişi günah işlemiş, Allah’a (c.c) isyan etmiş sayılır. Kişinin günaha düşmesi ise kendisi için tehlikeli bir sonuçtur. Zira günahattan tevbe edilmediği müddetçe ahirette zarara düşme riski söz konusudur. Günaha devam etmesi durumunda ise kalbinin günahlarla manen kararacağı hadisi şeriflerde beyan edilmiştir. Zira mezkur hadislerde günah kalbe bulaşan kara bir leke olarak açıklanmaktadır.⁴⁶⁷

Kişinin insan olması hasebiyle günahattan hâlî olamayacağı açıktır. Asıl olan günah işlemek değil günahattan dönüp tevbe edebilmektir. “*Siz günah işlemeseydiniz Allah sizi helak eder, yerine günah işleyecek (fakat tevbeleri sebebiyle) mağfiret edeceği bir kavim yaratırdı*”⁴⁶⁸ hadîs-i şerîfi bunu teyid etmektedir. Hadîsi şerîfte de görüldüğü gibi günahı alışkanlık haline getirmenin önüne geçilmek hedeflenmiş, Allah (c.c)’a dönüş ve O’na bağlılığa vurgu yapılmıştır.

1.2. Güven Kaybı

Zan, tecessüs ve gıybeti çokça işleyen kişilerde bir takım psikolojik değişimler gerçekleşir. Onlardan bir tanesi de güven kaybıdır. Kişi öncelikle kendisine olan güvenini kaybeder. Daha sonra kendisinin dışındaki topluma olan güveni zedelenir. Herkesi kendisi gibi zannetmesinin verdiği travmatolojik bir ruh dünyasına sahip olur. Bunun sonucunda ise toplum ile olan ilişkileri zayıflar. Önlemi alınamaz ise bu ilişkiler tamamen çöküp kişiyi kendi kabuğuna hapseder. Bazı intihar vakalarının sebeplerinden bir tanesi de budur.

1.3. Önyargı

Önyargı, bir kimse yahut şey hakkında bazı olay veya görüşlere dayanılarak,

⁴⁶⁷ Müslim “İman”, 376; Tirmizî “Tefsir”, 75.

⁴⁶⁸ Müslim, “Tevbe”, 6999; Tirmizî, “Daavât”, 105.

iyice bilgi edinilmeden verilen hükme denir.⁴⁶⁹ Bu, daha çok zan yapan kişilerde görülebilir. Bu tip kişilere ön yargılı denilir.⁴⁷⁰ Zan yapmayı alışkanlık haline getirmiş kimseler bu zanlarından hareket ederek sonuca yönelik birtakım kesin ve net değerlendirme ve yargılarda bulunurlar. Bunun ise İslamın yasakladığı davranışlar kapsamında olduğu ortadadır.

1.4. Ahlakî Bozulma

Ahlaki bozulma ile kastedilen ifade; normal olan, fitratın ve İslamın kabul edip ve teşvik ettiği her türlü sözsel, eylemsel vb. davranış ve hareketlerin, birtakım sebeplerden dolayı dejenere edilip maksat ve mecrâsından çıkarılmasıdır. Meşrû ve normal davranışın aksine tutumlar sergilemek toplumun davranış biçimlerini olumsuz etkileyen tavırları benimsemek demektir. Sözünü ettiğimiz her üç kavram da bu ahlaki dejenerasyona olumsuz katkı sağlamaktadır. Kötü zan, belirli bir süre sonra kişileri paranoyak yapıp herkesi kendisi gibi düşünme bilincine sevk ederek tekdüze, sorunlu, herşeyden huylanmış hastalıklı bir toplum üretmeye neden olur. Bu halde acaba soruları daha çok sorulmaya ve bunlara cevap aranmaya başlanır. İşte bu noktada farkında olmadan tecessüse kayan birey sorduğu acaba ile başlayan sorularına tecessüs faaliyeti ile cevap arar. Bu ise bireyin ahlaki zafiyetlerinin oluşumuna katkı sağlayıp onu ahlaken sorunlu bir hale sokar. Gerekli önlem ve bu hastalığı tedavi edici bir tedbir sağlanmadığında birey gıybet yapmak suretiyle başka bir günahın ortasında kendini bulur. Tüm bu davranışlar bireyin ahlaken yozlaşmasının önünü açarak hastalıklı bir toplumu meydana getirir.

1.5. Uhrevî Müeyyidelere Maruz Kalma

Zan, tecessüs ve gıybetin, İslam dinine göre haram olan davranışlardan olduğu yukarıda zikredilmişti. Haram olan şeylerin işlenmesi birtakım müeyyideleri de beraberinde getirmektedir. Bu müeyyideler dünyevî olabileceği gibi uhrevî de olabilir. Eğer kişi bu günahlarından tevbe etmez, bunları alışkanlık haline getirirse, ahirette bunlarla yüzleşeceği muhakkaktır. " وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ " *"Her kim zerre miktarı şer*

⁴⁶⁹ İlhan Ayverdi, "Misalli Büyük Türkçe Sözlük", I-III, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2006, C. III, s. 2430

⁴⁷⁰ Ayverdi, a.g.e., C. III, s. 2430.

işlerse onun karşılığını (cezasını) görür."⁴⁷¹ âyeti kerimesi bunu ifade etme açısından önemlidir. Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v)'in pek çok hadîsi şerîflerinde bu tür suçları işleyenlerin ne tür müeyyidelerle karşılaşacağı, nasıl bir sıkıntı ve ceza ile muhatap olacakları beyan edilmiştir. Ayıp araştıranların, araştırdıkları ayıbı işlemeden ölemeyeceği,⁴⁷² gıybet edenlerin bakırdan yapılmış tırnaklarla kendilerine eziyet edecekleri,⁴⁷³ sadece bunlardan bir kaçıdır.

2. TOPLUMSAL ETKİSİ

Aslında bireylerin işlediği her türlü davranış toplumu doğrudan ya da dolaylı olarak ilgilendirmekte ve etkilemektedir. Zira toplumu oluşturan temel öge bireylerdir. Parça olmadan bütünü düşünölemeyeceği gibi birey olmadan da toplum düşünölemez. Çünkü birey toplumun bir parçasıdır. Bireyin eylemleri, toplumun eylemlerine olumlu ya da olumsuz katkı sunar. İyi olan bireyden iyi toplum, kötü olan bireyden kötü toplum meydana gelir. Bu değeriendirmeler ışığında zan, tecessüs ve gıybet incelendiğinde toplumu ilgilendiren önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçlardan bir kaçı şöyle özetlenebilir.

2.1. Hukuksal Problemlerin Belirmesi

İslam, kulların hakkına değeri veren müstesna bir din olma özelliğini muhafaza etmektedir. Kişi hak ve hürriyetlerine saygı duyulması gerektiğini asırlar öncesinden haykıran değeri manzumesidir. Herhangi bir kimsenin hakkının zayi olmasına asla rıza göstermeyen yegane hukuk kuralları ve prensipler bütünüdür. Kul hakkı mefhumuyla mümessillerini ve müntesiplerini devamlı bir surette ihtar ederek toplumun haklarını teminat altına alır. Bu teminatlardan bir tanesi de hakların ihlaline sebep olan zan, tecessüs ve gıybeti yasaklaması, bunu icrâ edenlerin ise kul hakkına girdiklerini beyan etmesidir. İslam, bir kimse hakkında kötü zanda bulunmak, onun mahrem özellik ve davranışlarını araştırmak ve bulduğu, öğrendiği bu vasıfları başkalarıyla paylaşmak suretiyle gıybet yapmayı kul hakkı ihlali olarak görmektedir. Yani ancak sahibinden helallik alınmasıyla kendisinin bu cürümden ve mesuliyetten kurtulabileceğini ilke olarak vaz eder. Bu ise bireyin toplum içerisindeki davranışlarını önemli ölçüde

⁴⁷¹ Zilzâl, 99/8.

⁴⁷² Tirmizi, "Kıyâme", 53.

⁴⁷³ Ebû Dâvûd, "Edeb", 40; Ahmed b. Hanbel, III, 224.

etkileyen faktörlerdendir.

2.2. Ailevî Huzursuzlukların Yaşanması

Toplumları ayakta tutan aile müesseseleri İslamın değer verdiği kurumlardandır. Ne yazık ki, günümüzde ailevi problemler geçmiş yıllara oranla artmaktadır. Aslında bunun sebeplerine bakıldığında eşlerin birbirlerine olan güveni kaybettikleri, birbirlerinden kuşkulanıp birbirlerinin ayıplarını araştırdıkları göze çarpmaktadır. Halbuki aile güven üzerine bina edilmelidir. Çoğu boşanma vakalarının temelinde güvensizlik vardır. Ve sözünü ettiğimiz kavramlar bir ailede bulunduğu müddetçe o ailede güvenden ve sadakatten söz etmek mümkün değildir.

Bir toplumu meydana getiren aile kurumunun güven kaybından dolayı hasar görmesi elbette toplumun bozulmasına zemin hazırlamaktadır. Dolayısıyla zan, kusur araştırma ve gıybet aileye de büyük etki ederek huzursuzluklara sebebiyet vermekte, toplumun çekirdeğini ve özünü oluşturan aile kurumu, bu huzursuzluktan olumsuz etkilenmektedir.

2.3. Yardımlaşma Ruhunun Zayıflaması

İnsan toplumsal yapının önemli bir yapıtaşdır. Toplumun olmazsa olmaz unsurlarındandır. Çoğu zaman kendi ihtiyaçlarını görmesi ile beraber zaman zaman başkalarının da yardımına ihtiyaç duyar. Bu ihtiyaçların temini için toplumsal dayanışma önemli rol oynar. Bu dayanışma güven esasına dayalıdır. İnsanların birbirleri hakkında kötü zanda bulundukları, birbirlerinin kusurlarını araştırmak için fırsat kolladıkları ve birbirlerinin gıybetini yaptıkları zamanda bu güven zedelenmiş olur. Bu ise toplumun birbirleriyle olan dayanışma ve yardımlaşmasının zayıflamasına sebebiyet verir. Çünkü hiç kimse kendisi hakkında olumsuz düşünen, kendisinin ya da ailesinin ayıplarını araştıran ve kendisini dedikoduların ana konusu yapan kimse hakkında dayanışma göstermek istemez. Böyle kişilere yardımda bulunmak istemez. Bundan dolayıdır ki, zan, tecessüs ve gıybet toplumları güvensizliğe itmesiyle yardımlaşma ruhunu köreltir. Başkalarının da yardım görmesine mâni olur.

3. ZAN, TECESSÜS VE GIYBETTEN KURTULMA YOLLARI

Zan, tecessüs ve gıybet diye ifade ettiğimiz ve herbirinin bir diğeriyle ilişkili olduğu bu üç hastalığa yakalanmış kişilerin bu durumdan kurtulmaları mümkündür. Bu

konunun muhtevası, doğurduğu sonuç açısından değerlendirilmesi farklı olacağından bu üç kavramla ilgili kurtuluş yollarının ayrı ayrı ele alınmasının uygun olduğu görülmüştür.

3.1. Sû-i Zandan Kurtulma Yolları

Zannın merhaleleri vardır. Biri, başlangıç ki zayıf ve etkisizdir. Kontrol altına alınabilir niteliktedir. Bundan kurtulmak pekâla basittir. Diğeri de, ilerlemiş, artık alışkanlık halini almış evresi ki, bundan kurtulmak çeşitli eğitim ve irşâda bağlı olarak mümkün olur.

Zannın ilerlemiş merhalesi, zannın tecessüs halini almaya başlaması halidir. Bir olay hakkında kötü zanda bulunan bir kişi, hemen olayın mahiyetini araştırma, kusurları ortaya çıkarma yoluna gidiyorsa, bu zan ileri seviyeye yükselmiş zan niteliği taşımaktadır. Zira zannın başladığı durumdan sıyrılıp tecessüs seviyesine gelmiş olması onun ilerlediğini göstermektedir. Böyle bir kötü zan halinden kurtulmak için şu maddeleri uygulamak faydalı olacaktır.

3.1.1. Sû-i Zannın Haram Olduğunu Bilmek

Kötü zan haramdır. Yüce Allah: "إِنَّ بَعْضَ الظَّنِّ إِثْمٌ" *"Zannın bir kısmı haramdır."*⁴⁷⁴ buyurarak kötü zannı yasaklamaktadır. Haram, Allah Teala'nın kesin bir surette yapılmasını yasakladığı işlerdir. Haram olan şeyi işleyen günahkar olur. Günahkarlar, eğer Allah tarafından affedilmezlerse günahları oranında ahirette bir takım cezalara çarptırılırlar. Bunun bilincinde olan bir kişinin kendisini kötü zanna mübtelâ kılması zordur. Çünkü ahirette kimse azap ve ceza görmeyi istemez. Allah Teala tarafından azarlanmaktan korkar.

Dünyadaki amel ve işlerini bu ilke üzerine inşa ederek ahiretteki hayatını, diğer bir ifadeyle gerçek istikbalini tehlikeye atıp karartmaz. Yasak koyucunun Allah Teala olduğunu; yasağın çok büyük bir makamdan geldiğini bilen bir kimse kötü zanna yeltenmek suretiyle Allah'a karşı gelmekten sakınır. Zira Allah Teala zannı açıkça *"zannın çoğundan sakınınız"*⁴⁷⁵ buyurarak yasaklamıştır. Hiçbir şüpheye mahal bırakmaksızın "اجتنبوا" *"sakınınız"* ifadesiyle yasaklamıştır. Bu ayrıca Allah Teala'nın

⁴⁷⁴ Hucurât, 49/12.

⁴⁷⁵ Hucurât, 49/12.

böylesi zanlardan ne derece sakınılması gerektiğine işaret etmektedir. Zira Yüce Allah (c.c.) “*sakınınız*” anlamına gelen “*ictinâb*” kelimesini Kur’ân-ı Kerîm’de büyük günahları; özellikle de içkiyi ve yalan sözü (kavli zûr) yasaklarken kullanmıştır.⁴⁷⁶

Kişinin, kötü zannın bizzat Allah Teala tarafından sarahaten yasaklanan bir haram olduğunu bilmesi ve inanması kendisini kötü zan girdabından korumasına yardımcı olur.

3.1.2. Sû-i Zannı Gerçekleştirmemek

Hiz. Peygamber Efendimiz (s.a.v), insanoğlunun kendisinden kurtulamayacağı şeyleri sayarken zannı da zikretmiştir. Buna göre insan olan herkes şöyle ya da böyle kötü zanda bulunabilir. Ama bu, o zannın gerçekleştirilmesi anlamına gelmemelidir. Zira Hiz. Peygamber Efendimiz (s.a.v), bu konuda kötü zanda bulunanlara, o hallerinden kurtulmaya imkan verecekleri bir bilgi de sunmaktadır: “*Zannettiğinde onu gerçekleştirme*”⁴⁷⁷ buyurarak kötü zannın muktezasınca amel etmeyip, onu tatbik etmemenin kişiyi kötü zandan kurtarabileceğine işaret etmiştir.

Efendimizin bu yol gösterici bilgisi göz önünde tutulduğunda bunun ne kadar etkili bir deva olduğu ortaya çıkmaktadır. Zira bu tavsiyeye uyulup herhangi bir şey hakkında yapılan kötü zannı gerçekleştirmemek, hem kişinin kalbini çeşitli vesvese ve vehimlerden kurtarmış olur, hem de ayıp ve kusur araştırma diye tanımladığımız tecessüsün kapısını aralamaktan kurtarmış olur.

3.1.3. Sû-i Zannın Psikolojik Sorunlara Neden Olabileceğini Düşünmek

Bu konuda psikoloji ve sosyoloji uzmanları olur olmaz şeylerden kuşkulunıp o şeyler hakkında zan yürüten, halk deyimiyle her türlü havadan nem kapın kişiler in ileride hem kendileri hem de çocukları üzerinde onarılması güç çeşitli psikolojik rahatsızlıkların baş gösterebileceği tehlikesini hatırlatmışlardır. Hatta böyle şüpheli bir aile ortamında yetişip büyüyen çocukların ileride akıl hastalığına tutulma tehlikesini zikretmişlerdir.⁴⁷⁸ Konuyla ilgili olarak Nevzat Tarhan zandan kurtulma yollarını şu maddelerde toplamıştır:

⁴⁷⁶ Mâide, 5/90; Nahl, 16/36; Hac, 22/30.

⁴⁷⁷ Taberânî, a.g.e., C. III, s. 228.

⁴⁷⁸ Nevzat Tarhan, “Sû-i Zandan Paranoaya”, *Kur’ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, Mayıs, 1998, S. 7, s. 37.

- a- Kalbe gelen duyguyu akıl ve vidanızın onaylayıp onaylamadığına bakınız.
- b- Eğer mantığınız ve vicdanınız onaylamıyorsa konuyu araştırınız.
- c- Kesin kanaat haline gelmeden önce kuşku, vehm ve kuruntu olabileceğine öncelik veriniz.
- d- Sû-i zanna sebep olan bir olay veya düşünce ise aksi ispat edilmedikçe yanlış olduğunu varsayınız.
- e- Gerekirse dost ve adil bildiğiniz kimselerle istişare ediniz.
- f- Dost ve adil bildiğiniz insanlara hüsnü zan etmenin Kur'ân ahlakından olduğunu biliniz.
- g- Düşman bildiğiniz insanlardan sû-i zanla korununuz, ama araştırmadan kesin bir kanaate ulaşmayınız.
- h- “*Hüsn-ü zan fakat adem-i i'timâd*” kuralını ancak düşman bildiğiniz insanlara uygulamanız, dostlarınıza ise hüsnü zanla yaklaşmanız gerektiğini bilmelisiniz.
- i- Gıybetin çok büyük günah olduğunu bilen insan, *sû-i zannın* da kalple yapılan bir gıybet olduğunu unutmayıp, kalbini güzelliklerle doldurmalıdır.
- j- Dostunuz olan iyi bir insan hakkındaki bir durum nedeniyle kalbinizde şüphe ve sû-i zan belirirse araştırınız.⁴⁷⁹ Eğer yanılmışsanız, o kişiye hiçbir şey söylemeniz gerekmez; ancak ona iyiliklerde bulununuz.
- k- Eğer iyi bildiğiniz bir insana yaptığınız sû-i zannınız doğru çıkarsa, kendi kusurunuzla nasıl üzülmüşseniz, onun için de aynen öyle üzülmeyiniz gerekir. Yoksa iyi bir mü'min olamamışsınız demektir.
- l- Çevresine kuşku ile bakan insanların yetiştirdikleri çocukların ileride “paranoya” “akıl hastası” olmaları sürpriz olmaz.
- m- İyi, dost ve âdil bilinen insanlara da kuşku ile bakıyorsanız tedâvîye muhtâç olduğunuzu unutmayınız.⁴⁸⁰

3.1.4. Empati Yapmak

⁴⁷⁹ Genel olarak bu tavsiyeler doğru olmakla beraber muhtevâ açısından daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyulan bazı ifadeler yer almaktadır. Kuşku ve zannın olduğu her durumu araştırmak gerekli değildir. Yani her kuşku duyulduğunda araştırmak suretiyle gerçek olup olmadığını tesbit etmeye çalışmak da yasaklanmıştır. Ancak bazı durumlarda bu mubâh kılınmaktadır. Her zan için bu geçerli değildir. Zira bu, kişiyi tecessüse sevkeder. Onun için Nevzat Tarhan'ın ifade ettiği tavsiyeler kısmındaki “*araştırınız*” ifadesi daha fazla açıklamaya ihtiyaç duyulup, temkinli yaklaşımda yarar vardır kanaatindeyiz.

⁴⁸⁰ Tarhan, a.g.m., s. 38, 39.

İslam başkalarının hakkına da değer vermeye kişinin kendisine değer vermesi kadar önemle üzerinde durur. Hatta kişinin kendisi hakkında sevip istediği şeyleri, başka müminler hakkında da sevip istemediği müddetçe hakiki iman sahibi olunamayacağını haber verir. Yani empati yapmanın aslında imanın kemalinin bir şartı olduğunu beyan eder. Bu konuda "لَا يُؤْمِنُ أَحَدُكُمْ حَتَّى يُحِبَّ لِأَخِيهِ مَا يُحِبُّ لِنَفْسِهِ" *"Sizden biriniz kendisi için sevip istediği şeyi mümin kardeşi için de istemediği müddetçe kamil mümin olamaz"*⁴⁸¹ hadîsi şerîfi bunu izâh eder.

Aslında bu sadece zanla ilgili bir husus da değildir. Bütün söz ve fiilleri kapsamaktadır. Ancak çoğu zaman insanlar zanlarına göre hareket ettiğinden zan hakkında empati yapma başlığını bu konuya tahsis etmek uygun görülmüştür. Kişinin zannettiği kimse hakkında biraz empati yapıp; "onun durumunda ben de olabilirdim" sorusunu sormak suretiyle kendisini onun yerine koyması, kişiyi bir nebze de olsa zanna düşmekten koruyacağı öngörülmektedir.

3.2. Tecessüsten Kurtulma Yolları

Yukarıda zikretmiş olduğumuz maddelerin çoğu tecessüs için de geçerlidir. Gerek bu işin haram olduğu bilincini taşımak, gerek empati yapmak, gerekse bireysel bazda birtakım sorunlara sebebiyet verdiğini göz önünde bulundurmamak tecessüs yapmaya engel olan unsurlardandır. Ancak tecessüs yapmaktan kurtulmanın bundan başka yolları da mevcuttur. Bunlar şu şekilde özetlenebilir:

3.2.1. Tecessüsün Kötü Bir Huy Olduğunu Kabullenmek

Zira bu konuda Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: *"Din kardeşini bir suçundan dolayı ayıplayan kimse, o suçu (günahı) kendisi de işlemedikçe ölmez."*⁴⁸² Bu hadisi şerif bize ayıp araştırmanın kötü karşılığının henüz dünyada başlayacağını öğretmektedir. Buna paralel olarak Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)'in minbere çıkıp yüksek sesle ifade ettiği başka bir hadisi şerifinde: *"Ey diliyle Müslüman olup ta kalbine iman nüfuz etmemiş olan (münafıklar)! Müslümanlara eza vermeyin, onları kınamayın, kusurlarını araştırmayın. Zira kim müslüman kardeşinin kusurlarını araştırırsa, Allah'da onun kusurlarını araştırır. Allah, kimin kusurlarını araştırırsa"*

⁴⁸¹ Buhârî, "İmân", 7; Müslim, "İmân", 170; Tirmizî, "Kıyâme", 59; Nesâî, "İmân", 19.

⁴⁸² Tirmizî, "Kıyâme", 53.

onu evinin içinde (insanlardan gizli) bile olsa rüsvây eder.”⁴⁸³ buyurmaktadır. Bu hadisi şerife bakıldığında hitabın münafıklara olduğu görülmektedir. Dolayısıyla müslümanlara eziyet etmek, kusurlarını araştırmak münafıklık alametlerinden sayılmakta olup, ayrıca cezası henüz dünyada iken kesilmektedir. “Allah, kimin kusurlarını araştırırsa onu evinin içinde (insanlardan gizli) bile olsa rüsvây eder” ifadesi buna işaret etmektedir. Bunu düşünen akıl sahibi kişilerin ayıp araştırmaya cesaret edemeyecekleri ortadadır.

3.2.2.Kusurları Örtmeyi İlke Edinmek

Müslüman kusur araştıran değil kusur örtendir. Allahın “es-settâr” isminin hikmetince hareket edip kusurları görmezden gelmelidir. Zira “es-Settâr” ismi “günahları ve kusurları görmezden gelip üstünü örten” demektir. Bu Yüce Allah’ın ahlakındandır. Bir kimse, bunun Allah (c.c)’in ahlakı ile ahlaklanma olduğunu bilip davranışlarını buna göre şekillendirmesi tecessüsten kurtulmak isteyen için ideal bir çözüm olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Hz. Peygamber Efendimiz (s.a.v.)’in hadîsi şerîflerinde ifade buyurduğu tavsiyesine uymak, kişiyi tecessüse düşmekten kurtarmaya vesile olan etmenlerden sayılmaktadır. Söz konusu hadîsi şerîfinde Efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Her kim bir müminin ayıbını örterse Allah da onun kıyamet günü ayıbını örter.”⁴⁸⁴ Bundan başka hadîsi şerîflerde de ayıp örtmenin diri diri toprağa gömülmüş bir kız çocuğunu ihya etmiş gibi olduğu beyan edilerek konunun ehemmiyeti vurgulanmıştır.⁴⁸⁵

İnsanların bütün sırlarının serildiği, gizliliğin kalmadığı bir makamda; ahiret gününde, Yüce Allah’ın kişiyi engin merhametine alması, saadetlerin en büyüklerinden olup, her mü’minin istediği hususlardandır. Bu ve buna benzer rivayetleri göz önünde bulundurmanın tecessüs konusunda koruyucu etki meydana getireceği şüphesizdir.

3.2.3.Tecessüsle Toplumun İfsâdına Vesile Olduğunu Düşünmek

Hz. Muâviye (r.a), Efendimiz (s.a.v)’den işittiğine göre, Efendimiz (s.a.v): “Müslümanların ayıplarının, gizli durumlarının peşine düşer, araştırmaya kalkışırsan,

⁴⁸³ Tirmizî, “Birr”, 85.

⁴⁸⁴ Buhârî, “Mezâlîm”, 3; Müslim, “Birr”, 6612.

⁴⁸⁵ Söz konusu hadîs-i şerîfte Hz. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: “Kim bir ayıp görür ve onu örterse, diri diri gömülmüş bir kızı ihyâ etmiş gibi olur.” (Ebû Dâvûd, “Edeb”, 45).

onların ahlâkını bozarsın veya onları buna zorlamış olursun."⁴⁸⁶ buyurması, tecessüsün toplumdaki olumsuz etkisine dikkat çekmektedir. Ayrıca bu konuda da yönetici ve idareciler ikaz edilmektedir.

Kusurlarının araştırıldığını ve ifşa olduğunu öğrenen bir bireyin, psikolojik olarak kendisini suçlu durumda görmesi kaçınılmazdır. Bu tür psikolojiye sahip kimselerin, *"insanlar zaten benim suçlu olduğumu biliyor"* düşüncesinden hareketle çeşitli suçlara bulaşma olasılıkları yüksektir. Bu durum, kötülüğün topluma yayılmasına götürür. Halbuki, kötülüğün yayılmasına vesile olanlar hakkında Kur'ân-ı Kerîm'de şiddetli uyarı yapılmaktadır:

"إِنَّ الَّذِينَ يُحِبُّونَ أَنْ تَشِيعَ الْفَاحِشَةُ فِي الَّذِينَ آمَنُوا لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ"

*"Mü'minler arasında hayasızlığın yayılmasını arzu edenlere işte onlara dünya ve ahirette can yakıcı azap vardır. Allah bilir siz ise bilmezsiniz."*⁴⁸⁷

Onun için insanların ayıplarını araştırmak, toplumun genel ahlakını bozacağından bu tür eylemlerden uzak durulması gerektiğini bilmek tecessüsten kurtulmanın sebeplerinden sayılabilir.

3.2.4. Kendi Ayıplarını Düşünmek

Kusurları araştırmanın önüne geçecek en etkili yöntemlerden birisi de kişinin kendi kusurlarını araştırıp görmesidir.

Öncelikle bir insanın, yaratılmışların hiçbirinin kusursuz ve günahsız olmadığı gerçeğini bilmesi lazımdır. Herkesin kendi makam ve durumuna göre bir takım kusurları olduğunu, kusursuz tek varlığın Yüce Allah olduğuna inanıp benimsemesi gerekir. Kişinin başkasının ayıplarını araştırmadan önce kısa bir tefekkür edip kendi kusurlarını düşünmesi, tecessüse düşmemek için kendisine yardımcı olan faktörlerden olacaktır. Bu kısa tefekkür için kusurların cinsinin aynı olması da gerekmez. Yani kişinin başkası hakkında araştıracağı ayıbın aynısının kendisinde de olması şart değildir. Kendisinde aynı cinsten bir kusur olmasa da başka cinsten kusurları muhakkak mevcuttur. İşte kişide bulunan bu potansiyel kusur, başkası hakkında ayıp araştırmaya engel olmayı gerektirecek bir sebep niteliği taşımaktadır. Her surette kendi kabahatlerini

⁴⁸⁶ Ebû Dâvûd, "Edeb", 44.

⁴⁸⁷ Nûr, 24/19.

ön planda tutan, bunlarla ilgilenen ve bunların telafisi ile iştigâl eden bir birey, bu vesileyle hem başkasının ayıplarıyla meşgul olmaktan kendini kurtaracak, hem de Efendimiz (s.a.v)’in şu hadîsinde ifade ettiği müjdeye nail olacaktır: "وَيُؤْتِي لِمَنْ شَغَلَهُ غَيْبُهُ عَنْهُ"

"غُيُوبِ النَّاسِ" “Kendi ayıbı, insanların ayıbını görmekten alıkoyan kimseye müjdeler olsun.”⁴⁸⁸

3.3. Gıybetten Korunma Yolları

Gıybetten korunmanın bir takım yolları vardır. Öncelikle gıybetin haram olup, Allah tarafından yasaklanmış bir davranış olduğunu akıllı her müslümanın bilmesi gerekir. Akıllı insan dünyadaki yaşantısına aldanmak suretiyle ahiretini heba etmeyendir. Ahiret hayatının dünya hayatından hem daha kalıcı, hem daha hayırlı olduğunun bilincinde olmalıdır. Kur’ân-ı Kerîm’in birkaç yerinde bu husus üzerinde durulmuştur. Haramların insanları aşama aşama helake ve hüsrana sürüklediği bir gerçektir. Bu haramlardan bir tanesi olan gıybetin sosyal yapı itibariyle sahibine olumsuz getirileri vardır. Zira gıybetin günah olmasıyla birlikte ayrıca kul hakkı ihlali olduğu hadis kaynaklarında beyan edilmiştir. Nitekim bir hadîsi şerîfte, gıybetin keffaretinin gıybeti yapılan kişiye istiğfar etmek olduğu şöyle vurgulanmıştır: "كفارة من"

"اغبت ان تستغفر له" “Gıybet ettiğin kişilerin keffareti onun için istiğfar etmendir.”⁴⁸⁹ Bu konuda alimler, eğer gıybeti yapılan kişi tarafından kendisi hakkındaki gıybet duyulur, haberi kendisine ulaşırsa gıybet edenin günahından kurtulması için dua ile beraber ayrıca helallik de istemesinin şart olduğunu beyan etmişlerdir.⁴⁹⁰ Bu da gıybetin günah bakımından etkisinin ne derece korkutucu olduğunu ortaya koymaktadır. Öyleyse bundan kurtulmanın yol ve yöntemlerine sarılmak her sorumlu müslümanın yapması gereken davranışlardan sayılmaktadır. Gıybetten sakınıp korunmak için şu maddeler uygulanabilir:

3.3.1. Gıybetle Alakalı Âyet ve Hadisleri Okumak

Gıybetle ilgili âyet ve hadisleri okuyup üzerinde tefekkür etmek gıybetten korunma yollarından biridir. İnsana, gerek Allah Teala’ya, gerekse diğer insanlara karşı

⁴⁸⁸ Deylemî, a.g.e., C. II, s. 448.

⁴⁸⁹ İbn Ebi’-d-Dünyâ, C. IV, s. 417.

⁴⁹⁰ İbnu’l Kayyim el-Cevziyye, a.g.e., C. IV, s. 152.

sorumluluklarını hatırlatmada yardımcı unsurların en önemlilerindendir. Gıybetin sakıncaları ve kişiye dünyada ve ahirette vereceği zararlar ilgili âyet ya da hadîsi şerîfleri hatırlaması, gıybetten uzak kalmasına yardımcı olan unsurlardandır. Zira insan öğütlerle dinini koruyabilir. Gıybetin zararıyla alakalı olarak burada birkaç âyet ve hadisi almanın, maksadın hasıl olmasına katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Âyeti Kerîmeler

- 1- "وَلَا يَغْتَبِ بَعْضُكُم بَعْضًا أَيُّبُ أَحَدُكُمْ أَنْ يَأْكُلَ لَحْمَ أَخِيهِ مَيْتًا فَكَرِهْتُمُوهُ" *"Bazınız bazınızı gıybet etmesin. Biriniz ölü kardeşinin etini yemek ister mi? Bundan tiksindiniz (değil mi)?"*⁴⁹¹
- 2- "وَيْلٌ لِّكُلِّ هُمَزَةٍ لُّمَزَةٍ" *"Arkadan çekiştirmeyi, yüze karşı eylenmeyi adet edinen herkesin vay haline!"*⁴⁹²

Hadîsi Şerîfler

- 1- Aişe (r.anh) diyor ki: "Resulullah (s.a.v)'a : *"Safiye (r.ah)'nin kısa boylu oluşu sana yeter,"* demiştim. Allah Resülü (s.a.v): *"Ey Aişe (r.ah), Öyle bir söz söyledin ki, eğer o söz denize karıştırılrsa idi onun suyunu bozardı,"* buyurdu.⁴⁹³
- 2- Ebû Berze (r.a)'den rivâyet edildiğine göre Resulullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: *"Ey diliyle iman edip de kalplerine iman tam olarak yerleşmeyen insanlar, müslümanları gıybet etmeyiniz, onların kusurlarını da araştırmayınız. Kim müslümanların kusurlarını araştırırsa Allah da onun kusurlarını araştırır. Allah kimin kusurlarını araştırırsa onun evinin içinde bile olsa rezil eder."*⁴⁹⁴Burada, müminleri ve münafıkları içerse de bazı alimler sadece münafıkları kapsayacağını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla gıybet etmek münafıklık alameti sayılmıştır. Zira diliyle iman edip kalbe iman girmemesi münafıkların tanımıdır.
- 3- Cabir (r.a) der ki: Resulullah (s.a.v) ile beraberdik. Birden ortalığa kötü bir cîfe (leş) kokusu yayıldı. Resulullah (s.a.v): *"Bu kokunun ne olduğunu biliyor musunuz? Bu müminlerin gıybetini yapanların kokusudur,"* buyurdu.⁴⁹⁵ Bugün bu kokunun alınmaması gıybetin şuyu' bulmasından kaynaklandığı söylenmiştir. Nitekim

⁴⁹¹ Hucurât, 49/12.

⁴⁹² Hümeze, 104/1.

⁴⁹³ Ebû Dâvûd, "Edeb", 40; Tirmizî, "Kıyâme", 51; Ahmed b. Hanbel, C. VI, s. 189.

⁴⁹⁴ Tirmizî, "Birr", 85.

⁴⁹⁵ Ahmed b. Hanbel, C. III, s. 351.

devamlı nahoş bir ortamda çalışan kişi belirli bir zamandan sonra o ortama alışıp mevcut kokuyu alamaz. Demek ki gıybet cîfe gibi pis bir ameldir.

4- Enes b. Mâlik der ki: Resulüllah (s.a.v) şöyle buyurdu: *“Mi’raca çıkarıldığında bakırdan tırnaklarla yüzlerini ve göğüslerini tırmalayan bir topluluğa rastladım. Ey Cebrâil, bunlar kimlerdir diye sordum? Bunlar (gıybet etmek suretiyle) insanların etlerini yiyenler ve onların şeref ve namuslarıyla oynayanlardır,”* cevabını verdi.⁴⁹⁶ Böylelikle gıybetin ne denli kötü bir günah olduğu açıklanmış oldu.

5- İbn Abbas (r.a) şöyle anlatır: Resulüllah (s.a.v) Medîne-i Münevvere’nin bahçelerinden birinden çıktığı bir esnada kabirlerinde azap gören iki insanın seslerini işitti. *“Bu ikisi kendilerince büyük olmayan birer günah sebebiyle azap görüyorlar. Aslında günahları gerçekten büyük idi. Biri idrarından sakınmaz, diğeri de söz taşır, koğuculuk yapardı,”* buyurdu. Sonra bir hurma dalı istedi. Onu iki parçaya ayırdı. Birini bir kabrin, diğeri de öteki kabrin başına dikti ve sözlerine şöyle devam etti: *“Kurumadıkları müddetçe azaplarının hafifletilmesi umulur.”*⁴⁹⁷ Bu hadîsi şerîf, gıybetin kabir azabına neden olacağını vurgulamaktadır.

Konu ile ilgili naslar çok ancak bu kadarının, kişiyi gıybetten korumaya sebep olacağı düşüncesi ile iktifa edilmiştir.

Görüldüğü üzere gıybet etmek son derece tehlikeli ve kötü sonu olan günahlar kapsamındadır. Ayeti kerimelerde Allah Teala’nın gıybet etmeyi ölmüş kardeşin laşe olan etini yemeğe benzetmesi ve bu işi yapanları yazıklaması gıybetin ne derece kötü bir alışkanlık olduğunu ortaya koymaktadır.

Hadisi Şeriflere bakıldığında da gıybet gerek dünyada kişinin rezil olup şeref ve haysiyetinin gitmesine, gerek kabirde azap görmesine, gerekse ahirette korkunç bir şekilde kendilerine eziyet edilmesine vesile olan kötü bir suçtur. Tüm bunları düşünmenin kişiyi gıybet illetine düşmekten korumaya yarayan faktörlerden olduğunu söyleyebiliriz.

⁴⁹⁶ Ebû Dâvûd, “Edeb”, 40; Ahmed b. Hanbel, C. III, s. 224.

⁴⁹⁷ Buhârî, “Edeb”, 49, “Vüdû”, 55, 56, “Cenâiz”, 82; Müslim, “Tahâret”, 690; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 11; Tirmizî, “Tahâret”, 53; Nesâî, “Tahâret”, 26; İbn Mâce, “Tahâret”, 26.

3.3.2. Gıybetin Kul Hakkı Olduğunu Düşünmek

Genel itibariyle haklar iki kısımda mütalaa edilmektedir. Birincisi Allah hakkı, ikincisi ise kulların hakkı. Allah hakkının ifası, Allah (c.c)’a ait olup, kullarla alakası yoktur. Herhangi bir şekilde Allah (c.c)’a isyan etmek suretiyle Allah Teala’nın hakkına girmiş olanları, Yüce Allah dilerse affedebilir.

Kul hakkına gelince; buna Allah Teala’nın, kulların haysiyet, şeref ve haklarına değer verdiğinden bu tip hakların ihlali durumunda helallik istenmesi şartı vardır. Yani kul hakkına girmiş bir kimse Yüce Allah’a isyan etmekle beraber başkasının da hakkına tecavüz etmiş demektir. Söz konusu kişinin affı için Yüce Allah ilk önce kul hakkının ödenmesini talep edecektir. Zira ahirette haklar muhakkak ödenecek, bu konuda çok hassas bir mahkeme kurulacaktır. Allah Resulü (s.a.v) şöyle buyurmaktadır.

"لَتُؤَدَّنَ الْحَقُوقُ إِلَى أَهْلِهَا يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَقَادَ لِلشَّاةِ الْجُلُحَاءُ مِنَ الشَّاةِ الْقَرْنَاءُ"

*“Kıyamet gününde haklar sahiplerine muhakkak verilecektir. Hatta boynuzsuz koyun için boynuzlu koyundan kısas alınacaktır.”*⁴⁹⁸ Bu hadîsi şerîf hak-hukuk meselesinde işin ciddiyetini tüm yönleriyle ortaya koymaktadır.

Böyle bir günde eğer hak sahibi hakkını helal eder, hakkından vazgeçerse Allah Teala da o kişiyi affeder. Eğer hakkını helâl etmezse haksız olan kişinin sevap ve hayırlarından hak sahibine verilir. Eğer haksız kişinin verecek sevabı yoksa ya da kalmadıysa hak sahibinin günahlarından haksız kişiye yükleneceği ve cehenneme atılacağı hadis kaynaklarında beyan edilmiştir.⁴⁹⁹ Bu durumdaki kişileri de Allah Resulü (s.a.v) hakiki müflis olarak nitelemektedir. Konuyla ilgili olarak Resulüllah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır: *“Müflis kimdir biliyor musunuz? Ashab: “Bizim aramızda müflis parası ve malı olmayan kimsedir,” dediler. Resulüllah (s.a.v): “Şüphesizki ümmetimin müflisi, kıyamet günü namaz, oruç ve zekat sevabıyla gelip, fakat şuna sövüp, buna zina isnad ve iftirası yapıp, şunun malını yiyip bunun kanını döküp, şunu dövüp bu sebeple iyiliklerinin sevabı şuna buna verilen ve üzerindeki kul hakları bitmeden sevapları biterse hak sahiplerinin günahları kendisine yükletilip sonra da cehenneme atılan*

⁴⁹⁸ Müslim, “Birr”, 6614; Tirmizî, “Kıyâme”, 2; Ahmed b. Hanbel, C. II, s. 235, 302, 372, 411.

⁴⁹⁹ Müslim, “Birr”, 6613.

kimsedir.”⁵⁰⁰

Başka bir hadîsi şerîf de Resulüllah (s.a.v) gıybetin ayrıca bir kul hakkı olduğunu, bu bakımdan zinadan bile beter olduğunu haber vermek suretiyle gıybet günahının günah boyutunu gözler önüne sermektedir. Konuyla ilgili olarak Resulüllah (s.a.v) şöyle buyurmaktadır:

"اياكم و الغيبة فان الغيبة اشد من الزنا فان الرجل قد يزنى ويتوب فيتوب الله سبحانه عليه وان صاحب الغيبة لا يغفر له حتى يغفر له صاحبه"

*“Gıybetten kaçınınız. Muhakkak ki gıybet zinadan daha şiddetli (çetin)dir. Çünkü kişi bazen zina eder, tevbe eder ve Allah tevbesini kabul eder. Gıybet yapan bir kimse ise gıybeti yapılan kişi kendisini affetmedikçe Allah tarafından affedilmez.”*⁵⁰¹

Bu hadîsi şerîf, çeşitli yönleriyle gıybetin, zinadan affedilmesi daha güç bir günah olduğunu bildirmektedir. Zira hadîsi şerîfin devamında tevbe ve mağfiretten bahsedilmiştir. Bu ise gıybetin zinadan mahiyet itibariyle değil, affedilmeye dayalı sonuç itibariyle zinadan daha kötü olduğuna işaret etmektedir. Zira gıybetin affedilmesi için tevbe ve istiğfarla beraber ayrıca helallik gerekmektedir. Zina için tevbe ve istiğfar kâfidir.

Hadise bakıldığında zinanın basit bir günahmış gibi algılanmaması gerekir. Zira zina büyük günahlardandır. Kur’ân-ı Kerîm, zinayı “*fuhşiyât*”, zinaya giden yolu da “*çok kötü bir yol*” olarak vasıflamıştır.⁵⁰² Ancak burada vurgulanan şey, gıybetin de küçümsenmeyecek bir günah oluşudur. Zira affedilmesi hak sahibine bağlı olan günahlar gurubundandır. Onun için ancak helallikle affedilebilir.(Eğer gıybet, gıybeti yapılanı ulaşırsa) Gıybetin bu özelliği onun affedilmesi, zinadan daha zor daha çetin günah olduğunu göstermektedir. Belki de onun içindir ki hadisi şerifte “*أَكْبَرُ مِنَ الزَّانَا*” değil de “*أَشَدُّ مِنَ الزَّانَا*” ifadesi kullanılmıştır. Sanki “büyüklüğe” değil “şiddete/zorluğa” vurgu yapılmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında gıybetin bir kul hakkı olduğunu bilen bir kimse için

⁵⁰⁰ Müslim, “Birr”, 6613.

⁵⁰¹ İbn Ebi’d-Dünyâ, C. IV, s. 332.

⁵⁰² Bkz.: İsrâ, 17/32.

gıybet yapmak çok ağır gelecek, gıybet giden yolları bu vesileyle kapanacaktır. Ancak bunun için iman ve teslimiyet şarttır. Zira bunlara inanmayan kişilere bu hadîsi şerîfler fayda vermeyecektir. Sonuç olarak gıybetin affedilmesi bu denli zor, zinadan daha çetin ve bir kul hakkı ihlali olduğunu düşünmek kişiyi gıybette soğutmaya, uzaklaştırıp kurtarmaya yarayan faktörlerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.3.3. Gıybetle Çok Şey Kaybedeceğini Bilmek

Gıybet yapan, ancak kendi nefsinin tatmin etmiş olur. Zararı, gıybetini yaptığı kişiye ulaşmaz. Başkasının haysiyeti, şeref ve onuru ile oynamak kişinin kendisini haysiyetsiz kılmaya vesile olur. Yukarıdaki hadîsi şerîflerden birinden de anlaşılacağı üzere gıybet, kişinin sevaplarının hebâ olup tükenmesine, gıybet yaptığı kişi ya da kişilerin günahlarının gıybet yapana yüklenilmesine neden olmaktadır. Bu ise, kişiye çok yönlü zararı olan zararlı bir alışverıştır.

3.3.4. Gıybet Ortamını Terketmek

Günahı, sadece gıybeti yapan kişi işlemiş sayılmaz. Gıybet ortamında bulunup gıybet mânia olmayanlar da bu günaha ortak kabul edilirler. Nitekim bir âyeti kerîmede “Onlar lağv (boş bir söz) işittiklerinde ondan yüz çevirirler.”⁵⁰³ Başka bir âyette de “O mü’minler ki boş ve yararsız işlerden yüz çevirirler.”⁵⁰⁴ buyurulmaktadır. Gıybet, yararsız boş laflardandır. İşilmesi durumunda işiteni sorumlu kılan davranışlardır. Bu sorumluluktan kurtulmak için, ya aşağıda da geleceği üzere görülen münkeri (gıybet gibi) herhangi bir yolla düzeltmek, ya da o ortamı terk etmek gerekir.

Ayrıca herhangi bir kötülüğe şahit olan kişi gücü nisbetinde o kötülüğü ortadan kaldırmakla mükelleftir. Bu sorumluluk bizzat Resulullah (s.a.v) tarafından verilmiştir. Şöyle ki Allah Resulü (s.a.v):

"من رأى منكم منكرا فليغيره بيده فان لم يستطع فبلسانه فان لم يستطع فبقلبه وذلك اضعف الایمان"

“Sizden biriniz bir münker gördüğünde onu eliyle düzeltsin buna gücü yetmiyorsa diliyle düzeltsin buna da gücü yetmiyorsa kalbiyle buğz etsin. Bu ise iman en zayıf olanıdır.”⁵⁰⁵ buyurmaktadır.

⁵⁰³ Kasas, 28/55.

⁵⁰⁴ Müminun, 23/3.

⁵⁰⁵ Müslim, “İmân”, 177; Tirmizî, “Fiten”, 11; Nesâî, “İmân”, 17; İbn Mâce, “Fiten”, 20.

Gıybet de bir kötülük olduğuna göre kişinin, ya o gıybeti mani olması, ya da o ortamı terketmesi gerekmektedir.

3.3.5. Gıybetini Yapmak İsteddiği Kişinin de Hata Yapabileceğini

Düşünmek

Kendisini başkasının yerine koymak suretiyle empati yapabilen kişilerin gıybetten kurtulma şansları yüksektir. “*Gıybetini yaptığım kişinin yerinde ben olsaydım*” sorusunu sormak gıybet yapmaya engel sebeplerdendir. Hiçbir kimse, kendisi, ailesi, malı vs. şeylerden dolayı gıybet yapılmasını istemez. Gıybet eden kişi “*ben onun yerinde olsaydım bana yapılan gıybeti, aleyhime konuşulan şeyleri sevmez, o kişilerden de uzak dururdum*” demek suretiyle gıybetten kendisini koruyabilir. Müslümanlar kardeşler. Her bir müslüman, kendisi için sevdiğini din kardeşi için de sevip istemelidir. Bu Resulullah (s.a.v)’ın müslümanlara verdiği bir vazifedir. Dolayısıyla başkasını ayıplayacağına kendi ayıplarını düşünmesi bu konuda fayda temin edebilir. Nitekim İbn Abbas (r.a): " اِذَا ارَدْتَ اَنْ تَذْكُرَ عِيُوبَ صَاحِبِكَ فَادْكُرْ عِيُوبَكَ " “*Arkadaşının ayıbını zikretmek istediğin zaman, kendi ayıbını düşün.*”⁵⁰⁶ buyurmak suretiyle gıybet etme niyetinde ve durumunda olanlara kendi kusurlarını düşünmeye çağırarak yol göstermiştir.

⁵⁰⁶ İbn Ebi’-d-Dünyâ, C. IV, s. 358.

SONUÇ

İnsanı insan yapan bazı değerler vardır. İnsan bu değerler ölçüsünde kamil insan olma özelliğini kazanır. Bu değerlerden taviz verdiği oranda kemâlâtını kaybeder.

Gönderiliş gayesi, insanları şirkin her türlüşünden uzaklaştırıp, tevhîdi gönüllere nakşetmek suretiyle dünya ve ahiret saadetlerini temin etmeyi sağlamak olan Hz. Peygamber (s.a.v), insanlığın gelmiş geçmiş en büyük güzel ahlak abidesidir. O yeryüzüne ilim ve güzel ahlakı miras bırakarak herkese model olmuştur.

Burada sözü edilen güzel ahlak ifadesi, her türlü güzel hasletleri içine alıp, hiçbir kötülüğü bünyesinde barındırmayan umûmî bir kavramdır.

Güzel bir ahlak ile Yüce Allah’a kul, O’nun Resulüne ümmet olmak bu tür davranışların sonuçlarını düşünerek hareket etmekten geçmektedir. Zira insan yaptığı, söylediği her türlü eyleminden sorumlu olduğundan, yapacağı işlerde ölçülü olmalıdır. Eylemlerinin, kendisine ya da topluma faydasının olup olmadığını kontrol etmesi her zaman lehinedir. Bunun için yapılacak işlerden ilki içerisinde yaşadığı toplumda insanlara karşı hüsn-ü zan beslemektir.

Gerek sû-i zan, gerek hüsn-ü zannın bir takım sonuçları vardır: Kişinin günahlara düşmeye engel olması, vicdanen huzurlu olmasını temin etmesi, bir takım fitnelerin önüne geçmesi, kişinin düzgün bir hayat sürmesini sağlaması ve insanlar arasında birlik ve beraberliği temin etmesi hüsn-ü zannın sonuçlarındandır. Kişi hüsn-ü zan besleyerek hayat sürmeye devam ettikçe, yukarıda zikri geçen faydaları da temin eder, toplumun huzurlu bir bireyi olarak yaşar.

Günahlara sebebiyet vermesi, inkara ve ahirette hüsrana uğramaya neden olması, bireyin kişiliğini bozması, toplumsal barışı yok edip kardeşlik duygusunu köreltmesi, kul hakkı ihlallerini doğurması ve aile düzenini bozması gibi bir takım olumsuz neticelerde sû-i zannın sonuçları olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsanların, birbirleri hakkında sû-i zanda bulunup, kötü duygular besleyerek yaşamaları neticesinde nasıl bir kötü toplum oluşacağı bedhîdir. Memurun amirine, işçinin patronuna, evlâdın

babasına, eşlerin birbirine, öğrencinin hocasına, halkın idârecisine, komşunun komşusuna vs. karşı kötü zan besleyerek yaşadığı düşünüldüğünde birey ve toplumda ne kötü bozulma meydana geleceği, yapılması gereken hayırlı işlerin nasıl akâmete uğrayacağı ortadadır.

Kötü zannın, kendisini tetiklediği tecessüsün gerek birey, gerekse toplum üzerinde menfi etkilerinin olduğu unutulmaması gereken gerçeklerdendir. İnsan fitratını iyi okumuş salim akıllı kişiler, kötü zannın tecessüse sebebiyet vereceği görüşünü hep savunmuşlardır. İnsanların mahremiyet ve özel hayatlarının ihlali niteliği taşıyan tecessüs ise, mezmûm huylardan sayılmış, Kur'ân âyetleriyle haram kılınmıştır. İslam, kişilerin hak ve mahremiyetlerini getirdiği kanunlarıyla koruma altına almıştır. Şer'an geçerli bir mazeret olmaksızın hiçbir kimse başka birinin mahremine, özel hayatına izni olmadan giremez, araştırma yapamaz. Bu Allah Teala'nın toplumun ıslahına yönelik, insan onuruna verdiği değerden ileri gelmektedir. Zira hiçbir kimse, özel hayatına muttali olunmasını, mahrem sınırlarına girilmesini, özel hallerinin bilinmesini istemez.

İnsan etkilenmeye müsait bir varlık olduğundan, tecessüs gibi kendisini birtakım olumsuzluklara sevk eden faktörlerin bulunduğunu göz ardı etmemelidir. Sû-i zan, inanç zayıflığı, haset, öfke, cehâlet, merak ve teknolojik gelişme gibi tecessüse sevkeden bu faktörleri bilmek, kişiyi bir nebze de olsa tecessüse düşmekten koruyacaktır.

Tecessüsün, kin ve düşmanlığı yayması, bireysel ve toplumsal güveni zedelemesi ve bazı suçlara zemin oluşturmasının yanında mubah olduğu durumlar da vardır. Aslında bu gibi mubah durumlarda kişinin mütecessis olduğu söylenemez. Zira bu ve benzeri durumlarda kişinin amacı, ayıpları araştırmak değil, istihbarat örneğinde olduğu gibi bir dizi güvenlik, evlilik araştırmasında olduğu gibi ömür boyu sürecek beraberliğin sağlam temeller üzerine atılması için ön bilgi, birey ve toplumu bazı fâsık kişilerin şerrinden korumaktır.

Gıybet, bir kimsenin arkasından hoşlanmayacağı şeyleri konuşmaktır. İnsan haysiyetine taalluk eden bu davranış İslam'da yasaktır. Zira her türlü kötü ahlâkın karşısında duran İslam, toplumda pek yaygın olan gıybetin, toplumsal yapıyı zedeleyen faktörlerden olduğunu kabul etmiştir.

Gıybet sadece sözlü yapılan bir davranış değildir. Gerek imâ, işaret; gerekse

tariz ve kitâbet yoluyla yapılan tüm onur kırıcı tutumlar da gıybet kapsamında olup yasaklanmıştır. Gıybete teşvik eden bir takım sebepler vardır. Öfkeyi teskin etmek, arkadaş ortamına ayak uydurmak, kötülük göreceği hissine kapılmak gibi psikolojik kökenli sebepler olduğu gibi, eğlenmek ve alaya almak gibi bir takım keyfî durumlar da gıybete sebep olan faktörlerdir. Gıybeti gıybet yapan kişinin ırz, haysiyet ve şerefini rencide etmeye mebnî olarak yapılanıdır. Hangi suretle yapılırsa yapılsın, bir söz, bir hareket, bir îmâ ve işâret, kişinin haysiyet ve onuruna zarar veriyorsa bu gıybettir, dolayısıyla haramdır. Bununla beraber, kişinin şerefini rencide etmek gibi bir niyete mebnî olmayan bir takım durumlar vardır ki, bu durumlar gıybetten istisna edilmiştir. Açıklamasını çalışmamızda yaptığımız, tazallüm (zülümünden şikayet etmek), tahzîr (şerden korumak), istiftâ (fetva istemek), tarîf (zarûrî durumlarda kişiyi ayıbyla tanıtmak), men'ül münker (dinen çirkin olan bir şeye engel olmak) ve fâsıkı mücâhir (günahları, çekinmeden açıkça işleyen) istisna edilen bu durumlardandır. Bu hallerde kişi gıybet yapmış sayılmaz.

Zan, tecessüs ve gıybet kavramları birbirleriyle alakalı olduğundan bunların bireye ve topluma yansıyan bir takım etkileri söz konusudur. Bunlardan bazıları kişiyi günaha düşürmesi, bireye güven kaybı yaşatıp, ahlakî yapısını bozması gibi bireye yönelik olduğu gibi, birbirleriyle iletişim içerisinde olan toplum arasında hukuksal problemlerin belirmesi, bir takım ailevî huzursuzluk ve sıkıntıların baş gösterip boşanma vakalarına neden olması, toplum içerisinde yardımlaşma ve dayanışma ruhunun zayıflayarak toplum kesimlerinin birbirlerinden kopuk yaşaması gibi topluma dönük yanı da vardır.

Bunlar, beraberinde bir takım ahlâkî sorunlara neden olmakla toplumun yapısını bozmaktadır. Bundan dolayı, bu kavramların (sû-i zan, tecessüs, gıybet) âyeti kerîme ve hadîsi şeriflerle yasaklanmasıyla bu tür ahlâkî problemlerin önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

Buna rağmen toplumun bazı kesimlerinin az ya da çok, kendisine bulaştığı gıybetin bir takım sebeplerinin olduğu tesbit edilmiştir. Bu sebepler dikkate alınarak gıybete engel olmanın yolları olduğu gerçeği saptanmıştır.

İçerisinde yaşadığımız topluma olumlu katkıda bulunmak, Yüce Allah'a ve topluma karşı olan sorumluluklarımızı yerine getirmek için bu tür hastalıklardan

kurtulmanın yol ve yöntemlerinin neler olabileceği, araştırma neticesinde ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Yüce Allah'ın rızasını kazanmak ve iyi, güvenilir, beraberce güvenle yaşanabilir bir toplum inşa etmenin yollarının, kişinin kötü zan, tecessüs ve gıybetten uzak kalmasından geçtiği tespit edilmiştir. Birlik ve beraberliğin sağlanmasına buradan başlanılabileceği gerçeğine ulaşılmıştır.

KAYNAKÇA

- ÂLÛSÎ, Ebu'l Fadl Şihâbu'd Dîn es-Seyyid Mahmûd el-Bağdâdî, (1270/1853), *Rûhu'l-Meânî*, I-XV, tas. Ali Abdulbârî Atıyye, Dâru'l Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 1994.
- BEĞAVÎ, el-Hüseyin b. Mes'ûd, (516/1122), *Şerhu's-Sünne*, (I-XVI), tah. Şuayb Arnavud, Mektebetü'l-İslâmî, Beyrut, 1983.
- BİLMEN, Ömer Nasûhi, (1971), "*Kur'ân-ı Kerîm'in Türkçe Meâli Alîsi ve Tefsîri*", (I-VIII), Bilmen Yayınevi, İstanbul, t.y.
- BİLMEN, Ömer Nasûhi, (1971), *Hikmet Gonceleri 500 Hadis-i Şerîf Tercümesi ve İzâhu*, Bilmen Yayınevi, İstanbul, ty.
- BİRGİVÎ, Muhammed b. Pîr Ali, (981/1573), *Tarîkat-ı Muhammediyye ve Sîret-i Ahmediyye*, tah. Muhammed Hüsnî Mustafa, ed. A. Faruk Beşikçi, çev. Muhammed Fatih Güneş, Kalem Yayınevi, İstanbul, 2004.
- BURSEVÎ, İsmail Hakkı, (1137/1724), *Tefsîru Rûhi'l-Beyân*, I-X, Mektebetü'l Furkân, İstanbul, h. 1417.
- CEVHERÎ, Ebû Nasr İsmâ'îl b. Hammâd (400/1009'dan önce), *es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa ve Sihâhü'l-Arabiyye*, I-VII, tah. Ahmed Abdülğafûr Attâr, Dâru'l-İlmi li'l-Melâyîn, Beyrût, 1990.
- CEZÎRÎ, Abdurrahman, (1941) "*Kitabu'l-Fıkh Ale'l-Mezâhibi'l-Erbâa*", Dâru'l-Kütübü'l İlmiyye, Beyrut, 2001.
- ÇAĞRICI, Mustafa, "*Şüphecilik*", *DİA*, , İstanbul, 2010, C. XXXIX, ss. 266, 267.
- , "*Zan*", *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLIV, ss. 121, 122.
- , "*İstihzâ*", *DİA*, İstanbul, 2001, C. XLIII, ss. 347, 348.
- , "*Tecessüs*", *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLIV, , ss. 246, 247.
- , "*Yalan*", *DİA*, İstanbul, 2013, C. XLIII, ss. 299, 300.

- ÇELEBİ, İlyas, “**Gayb**”, *DİA*, İstanbul, 1996, C. XIII, ss. 404,405.
- ÇETİN, Abdurrahman, *Örneklerle Peygamberimiz*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011.
- DURUSOY, Ali, “**Vehim**”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLII, ss. 615,616.
- , “**Vehmiyyat**”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLII, ss. 618,619.
- EBÛ ZEHRE, Muhammed, (1974) “*el-Ahvâlü’ş-Şahsiyye*”, Dâru’l-Fikri’l-Arabî, Kâhire, 2012.
- ELMALILI, Muhammed Hamdi Yazır, (1942), “*Hak Dîni Kur’ân Dili*”, I-X, Azim Dağıtım, İstanbul, ty.
- ERUL, Bünyamin, “**Vehim**”, *DİA*, İstanbul, 2012, C. XLII, ss. 615,616.
- GAZALÎ, Ebû Hamîd Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, (505/1111), *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, ter. Ali Arslan, Hikmet Neşriyat, İstanbul, ty.
- HADİMÎ, Ebu Said Muhammed b. Mustafa, (1176/1762), *el-Berîka el-Mahmûdiyye fi Şerhi’t-Tarîkati’l-Muhammediyye*, tah. Ahmet Fethi Abdurrahman el-Hicâzî, Dâru’l-Kütûbi’l-İlmiyye, Beyrut, 2011.
- HEYSEMÎ, Nuruddin Ali b. Ebî Bekr, (807/1405), *Mecmeu’z-Zevâid*, tah. Abdullah Muhammed Derviş, Dâru’l-Fikr, Beyrut, 1994.
- İBNÜ’L CEVZÎ, Cemâluddin Ebu’l-Ferec Abdurrahmân, (597/1200), *Nüzhetü’l-A’yün en-Nevâzir fi ilmi’l-vucûh ve’n-Nezâir*, tah. Muhammed Abdülkerîm Kâzım er-Râzî, Müessesetu’r-Risâle, Beyrut, 1987.
- İBN KESÎR, Ebu’l-Fidâ İsmâîl b. Ömer, (774/1372), *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, tah. Muhammed İbrahim Elbena, Muhammed Ahmed Aşûr, Abdülaziz Ganîm, Kahraman Yayınları, İstanbul, 1992.
- İBN MANZÛR, Cemaluddîn Ebu’l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed b. Ebi’l-Kâsım b. Hikbe, (711/1311), *Lisânü’l-Arab*, I-VI, Dâru’l-Meârif, Kahire, ty.
- İBRAHİM, Mustafa vdğr. (Ahmed Hasan ez-Zeyyad, Hâmid Abdülkadir, Muhammed Ali en-Neccâr), *el-Mu’cemü’l-Vasît*, Dâru’d-Dave, İstanbul, 1992.

- İSFEHÂNÎ, Ebu'l-Kasım Hüseyin b. Muhammed er-Râğıb, (502/1108), *el-Müfredât fî Ğarîbi'l-Kur'ân*, tah. Muhammed Seyyid Geylânî, Dâru'l-Marife, Beyrut, ty.
- KARAMAN, Hayrettin vdğr. (Mustafa Çağrı, İ. Kâfi Dönmez, Sadrettin Gümüş), *Kur'ân Yolu Türkçe Meâl ve Tefsîr*, I-V, D.İ.B Yayınları, Ankara, 2012.
- KURT, Şaban, *el-Mücemü'l-Müfehres el-Elifbâi el-Hadîs li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, Çağrı Yayınları, İstanbul, 2009.
- KURTUBÎ, Ebû Abdullah, Muhammed b. Ahmed b. Ebûbekir, (671/1273) *el-Câmî' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, I-XXIV, tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2006.
- KUTUB, Seyyid, (1966), *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, I-VI, Dâru's Şurûk, Kahire, 2003.
- KUTLUER, İlhan, "İlim", *DİA*, İstanbul, 2000, C. XXII, s. 109.
- NESEFÎ, Ebu'l-Berekât Abdullah Ahmed b. Mahmud, (710/1310), *Tefsîru'n-Neseî*, I-IV, Dâru'l-Eda, İstanbul, 1993.
- NEVEVÎ, Ebu Zekerriyya Yahya b. Şeref b. Mürî, (676/1277), *el-Ezkâr*, ter. Abdulhalık Duran, Hikmet Neşriyat, İstanbul, t.y.
- ÖZKAN, Sevede Nur, "Sanal Alemin Getirdikleri", *Diyânet Aylık Dergisi Eki (Aile)*, Ağustos, 2014, S. 284, ss. 4,5.
- RAZÎ, Fahreddin Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, (606/1209), *Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî el-Müştehir bi't-Tefsîri'l-Kebîr ve Mefâtihu'l-Gayb*, I-XXXII, Dâru'l-Fiker, Beyrut, 1981.
- el-Mahsûl fî İlmi Usuli'l-Fıkh*, tah. Şuayb Arnavud, Müessesetu'r-Risâle Nâşirûn, Beyrut, 2016.
- SARI, Mevlüt, *el-Mevârid Arapça Türkçe Lugat*, İpek Yayınları, İstanbul, ty.
- SÂVÎ, Ahmed b. Muhammed (1241/1845), *Hâşiyetu'l-Allâme es-Sâvî Alâ Tefsîri'l-Celâleyn*, I-IV, Eser Neşriyat, İstanbul, ty.
- SEMERKANDÎ, Ebu'l Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrahim, (373/983), *Tefsîru's-Semerkandî Bahru'l-Ulûm*, I-IV, tah. Şeyh Ali Muhammed

- Meavvad, Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Zekerıyyâ Abdulmecîd en-Nûtî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1993.
- SOYLU, Cem, *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar, Kanser Hastalarında Bilişsel Davranışçı Terapi*, 2014, <http://www.capps.org.tr>, (02 Ocak 2014) ss. 259-260.
- TABERÎ, Ebû Câfer Muhammed b. Cerîr *Tefsîru't-Taberî*, (310/922), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, I-XXVI, tah. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Dâru Hicr, Kahire, 2001.
- TAHANEVÎ, Muhammed Alî b. Alî b. Muhammed el-Hanefî (1158/1745), *Keşşâfu Istulâhâtı'l-Fünûn*, I-IV, tah. Ahmed Hasen, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.
- TARHAN, Nevzat, “Sû-i Zandan Paranoaya”, *Kur'ân Mesajı İlmî Araştırmalar Dergisi*, Mayıs, 1998, S. 7, ss. 37,38.
- TOKSARI, Ali, “Temel Hak ve Özgürlükler Bağlamında Kitap ve Sünnete Göre Özel Hayatın Gizliliği”, *Diyânet İlmî Dergi*, C. 48, Sayı 2, DİB Yayınları, Ankara, 2012, ss. 8,9.
- YAVUZ, Yusuf Şevki, “İlim”, *DİA*, İstanbul, 2000, C. XXII, ss. 108,109.
- YEĞİN, Abdullah vdğr. (Abdülkadir Badıllı, Hekimoğlu İsmail, İlham Çalış), *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Büyük Lugat*, Türedav, İstanbul, 1995.
- ZEBÎDÎ, Seyyid Muhammed Murtazâ, (893/1487), *Tâcu'l-'Arûs*, I-X, Matbaatü'l-Hayriyye, Kâhire, 1888.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
TEZ ÇOĞALTMA VE ELEKTRONİK YAYIMLAMA İZİN FORMU

Yazar Adı Soyadı	Sedat KARALI
Tez Adı	Kur'ân'da Zan, Tecessüs ve Gıybet Kavramları Arası İlişki Ve Bu İlişkinin Bireysel ve Toplumsal Yansımaları
Enstitü	Sosyal Bilimler
Anabilim Dalı	Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı	Tefsir
Tez Türü	Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı	Prof. Dr. Abdurrahman ÇETİN
Çoğaltma (Fotokopi Çekim) İzni	☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☒ Tezimin sadece içindekiler, özet, kaynakça ve içeriğinin % 10 bölümünün fotokopi çekilmesine izin veriyorum ☐ Tezimden fotokopi çekilmesine izin vermiyorum
Yayımlama İzni	☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin veriyorum ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasının ertelenmesini istiyorum 1 ☐ 2 ☒ 3 ☐ ☐ Tezimin elektronik ortamda yayımlanmasına izin vermiyorum

Hazırlamış olduğum tezimin yukarıda belirttiğim hususlar dikkate alınarak, fikri mülkiyet haklarım saklı kalmak üzere Uludağ Üniversitesi Kütüphane ve Dokümantasyon Daire Başkanlığı tarafından hizmete sunulmasına izin verdiğimi beyan ederim.

Tarih: 25.12.2017
İmza:

